

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

56227

Altan AKI
Mimar İgbala ŞABOVIÇ

SARAYEVO OSMANLI VE AVUSTURYA
MİMARİLERİNİN
KENT DOKUSUNUN OLUŞUMUNA
ETKİLERİ

Mimar İgbala ŞABOVIÇ

F.B.E. Mimarlık Anabilim Dalı Mimari -Tasarım programında
hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Altan AKI

İSTANBUL, 1995

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SARAYEVO OSMANLI VE AVUSTURYA MİMARİLERİNİN KENT
DOKUSUNUN OLUŞUMUNA ETKİLERİ

Mimar İgbala ŞABOVIÇ

F.B.E. Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Tasarım programında hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. Altan AKI

İÇİNDEKİLER

I. Giriş	1
II. Bosna Hersek ve Sarayevo tarihçesi	3
2.1. Neolit devri, tarih öncesi	6
2.2. Roma devri	7
2.3. Orta çağ	9
2.4. Osmanlı döneminde Sarayevo'nun kuruluşu ve yükselişi	11
III. Sarayevo mimarisi	13
3.1. Mimari gelişimi etkiyelen unsurlar	14
3.2. Mimari tarihçesi	20
3.2.1. İlk yapılaşma dönemi - Sarajevo altın	20
3.2.2. İkinci yapılaşma dönemi- Gazi Husref Beg zamanı	24
3.2.3. Üçüncü yapılaşma dönemi	26
IV. Bosna Hersekteki Orient mimarinin özellikleri - Osmanlı dönemi mimarisi	27
4.1. Şehir planlaması ve temel kriterleri (kamusal merkezi - çarşı ve mahalle)	27
4.1.1. Doğa ile ilişkileri	32
4.1.2. Ölçü	34
4.1.3. Manzara	35
4.1.4. Su kullanımı	37
4.2. Kamusal merkezi	
4.2.1. Çarşı - yükselişi ve düşüşü	39
4.2.2. Dini mimari	42
4.2.2.1. Kubbeli camiler	44
4.2.2.2. Kubbesiz camiler	45
4.2.3. Eğitim yapıları	48
4.2.3.1. Mektepler	49

4.2.3.2. Medreseler	51
4.2.3.4. Tekke	53
4.2.4. Ticaret yapıları	54
4.2.4.1. Han ve kervansaraylar	54
4.2.4.2. Dağire	58
4.2.4.3. Dükkanlar	59
4.2.4.4. Mağazalar	62
4.2.4.5. Bedestenler	63
4.2.5. Kamusal yapıları	65
4.2.5.1. Hamamlar	65
4.2.5.2. Çeşme ve şadırvanlar	67
4.2.5.3. Köprüler	68
4.2.5.4. Saat kulesi	70
4.2.5.5. Sokak ayırımı - ağı	72
4.3. Mahalle	73
4.3.1. Mahalle oluşumuna etkileyen usurlar	76
4.3.1.1. Topografi	76
4.3.1.2. Komşu ögesi	79
4.3.1.3. Heykel	80
4.3.2. Sarayevo evi ve yaşama kültürü	81
4.3.2.1. Ev gelişimi ve planı	84
4.3.2.2. Zemin planı	88
4.3.2.3. Üst kat planı	89
4.3.3. Fonksiyon ayırımı	90
4.3.3.1. Yaşama, rekreasyon mekanları	90
4.3.3.2. Ekonomi - servis	91
4.3.3.3. Sirkulasyon	92
4.3.4. Mekan dispozisyonu (organizasyonu)	94
4.4. Sarayevo kubbe ve küp mimarisi	95

4.5. Malzeme kullanımı	97
4.5.1. Konstruksiyon	99
4.5.2. Doku	103
V. Avusturya mimarisi	105
5.1. Şehir gelişme kriterleri	105
5.2. Mimari stillin özellikleri	108
5.3. Mimarlık ve Avusturya dönemini yansıtan yapılaşma	109
5.4. Konut mimarişi	111
5.4.1. Kiralık ev	112
5.4.2. Villa	113
5.4.3. Saray	114
5.5. Mekan şekillendirme prensipleri	116
5.6. Malzeme kullanımı	118
5.6.1. Yapısal ve strüktürel çözüm	119
VI. Değerlendirme	121
6.1. Şehir ölçeğinde değişimler	121
6.2. Kamusal merkez ölçeğindeki değişimler	124
6.2.1. Hristiyan mimarisinde İslam mimari elemanlarının kullanımı	126
6.1.2. Camide Hristiyan mimari elemanlar	128
6.3. Konut yapısında sosyo - ekonomik değişmeler ve Hristiyanlığın etkisi	130
VII. Tarihi içerisinde çarşı ve bugünkü durumu	131
VIII. Sonuç	141

ÖZET

Sarajevo'daki mimari stilin en kuvvetli özelliğinden biri , Doğu ve Batı kültürlerinin aynı yerde bulunmasıdır. Burada yeni bir Batı kültürünün rasyonel mimarisi, Osmanlı "emosyon" mimarinin içinde olmuştur. Diğer taraftan Sarajevo bölgesinde yeni gereksinimler, malzeme ve yeni teknoloji ürünlerinin kullanıldığı görülmektedir. İstedığımız bu rasyonel ve emosyonel arasındaki anlayışı ve sentez - uyumu sağlamaktır; Yeni ihtiyaçlara göre, yeni malzeme ve teknolojiyi takip ederek yerli " sözlüğü " ile anlatılan, geleneksel özellikleriyle yerli insan için - kolay anlaşılabilir mimari oluşturmalıdır. Bu yeni mimaride, yerli geleneksel mimarinin elemanların korunmalıdır. Çağdaş mimaride kullanabileceğimiz geleneksel mimari değerleri tanımamız şarttır. Aynı zamanda yeni yaşama tarzı, yeni gereksinimler de gözardı edilmemelidir. Sarajevo geleneğine baktığımızda, iki anıtsal yapı türü mevcut olduğu görülmektedir. Bir tarafta, taş anıtsal kompleksin şehrin merkezinde var olduğu, diğer tarafta şehir tepelerinde ahşap, tuğla ve diğer geçici malzemeden yapılmış mahalle, konut mimarisi vardır..

Başlangıçta mimari oluşumu, şehir planlama ve mekan organizasyonunu etkileyen faktörler nelerdir. Şehri oluşturan - yaratan küp ve kubbe mimarisi özelliklerinin neler olduğunu, Şehir planlama kriterleri - manzaraya hakim olması (levelation), insan ölçeğinde mimari, yerli mimarinin doğa ile ilişki içinde olması gibi temel prensipleri öğrenmemize şarttır. Böylece, sadece mekanik ve şematik kopyalamadan ve ulusal stillerin kopyalanmasından kaçmamız mümkündür. Sadece bu yolla yaratıcı sonuçlara varılabilir. Çalışmamız üç fazdan oluşmaktadır:

1. Sarajevo geleneksel mimarisi, hangi kriterlere göre gelişti. Prensepleri nelerdir?
2. Değerli tarihi anıtları, daha doğrusu anıtsal kompleksleri korumaktır.
3. Koruduğumuzu, çağdaş hayatta yerini belirtmek.

Osmanlı mimarisi, feodal düzenin iyi ve kötü özelliklerini yansıtırken, Avusturya mimarisi kapitalist sosyo ekonomik düzenin özelliklerini Yansıtmaktadır. Şimdiki mimari çağdaş yaşamın gereksinimlerini anlatmaktadır. Bugün yaşanmış tecrübelerin ve yeni ihtiyaçların sentezi bulmamız şarttır. Bu yeni , çağdaş mimari ve eski - yerli tecrübeleri içermelidir - sentezi olmalıdır.

Batı ve Doğu etkisi Sarajevo bölgesinde kendi arasında, kompromis - uyum, sentez aramaktadır. İlk olarak, çağdaş mimarin kaynağının ne olduğu anlamamız şarttır. Yoksa bazı mimari şekillerin - yapıların hangi temellerde, prensiplerde ve hangi faktörlerin etkisinde oluştuklarını anlamamız mümkün değildir. Sarajevo mimari sorunlarının çözümlerinden biri de geleneksel kalıntıların, Doğu kültürünün gelenekleri ve Batı çağdaş teknik ürünlerin kullanımındadır.

SUMMARY

One of the most important properties of the architectural style in Sarajevo is that, both the Orient and the Occident cultures exist there. The rational architecture of a new Occident culture has developed from the emotional Orient architecture. On the other hand, it has been seen that materials and new technological products are used because of new requirements in Sarajevo. What we want to do is to synthesise the rational and emotional comprehension of Sarajevo. According to new requirements; using the new materials and technology, a architecture which is described in the local language and which is easily understood by the local people with traditional properties must be formed. In this new architecture the components of the traditional architecture must be protected. We must now the traditional architectural values which we can use in contemporary architecture. At the same time new living styles and new requirements must be taken in the consideration. Looking at the tradition of the Sarajevo two kind of monumental structure is seen. In the centre, there is stone monumental complex. The other side on the hills of the city there is the district and house architecture that is made of wood, brick and other temporary materials.

At the beginning what are the factors that affect urban planing, architectural formation and the organisation of residence ? We must learn the properties of the cubic and dome architecture and the criterion's of urban planning. Thus, it is possible to prevent the mechanical and schematic copying and the copying of national styles. Only in this way creative results can be got.

Our study consist of three stages:

1. According to which criterion's did the traditional architecture of Sarajevo develop? What are the principles?
2. To protect the valuable historical monuments.
3. To place them in the contemporary life by protecting.

While the Ottoman architecture reflects the good and the bad properties of feudal system, the Avusttia architecture reflect the properties of the capitalist social - economics systems. Today; architecture describes the requirements of contemporary life. We must syntheesize the new and the old...

The affects of the Orient anf Occident must syntesize in the district of Sarajevo. We must understand what the source of contemporary architcture is. Otherwise it will be impossible to understand how some architectural shapes are formed. One of the solutions of the arhitectural problems of Sarajevo is to handle the traditional remnnt according to traditional of Orient culture and the contemporary technology of Occident

1. GİRİŞ

Her mimari kendine özgü, geleneksel şekillere sahiptir. Her geleneğin kendi özelliklerini yansıtan sozluğu vardır. Bir zamanlar Sarayevo mimari yeşillik içinde, çok sayıda perspektifsiz çıkmaz sokağa, ortagonal şekillere sahipti. Sarayevo - Milatska nehri vadisinde ve etrafındaki tepelerde amfiteatar şeklindeki yapılaşma, Sarayevo şehrini oluşturdu.

15. ve 16. Y.y.'da Avrupada küçük Rezentatif palat prensiplere göre yapılar, kendi içinde kapalı güneşsiz " koridor " sokakların yapılaşması varken Sarayevo'da yeşillik ve bahçelerle sarılı, güneşli ve "hareketli" plastik mimari yapılmaktaydı. Ana yol şehrin beli, su ruhu, yeşillik göğüsü, çarşı şehrin kalbidir. Mahale'de yaşanır, çarşıda ticaret sürdürölmekteydi. Her şeyin ölçüsü insandır.

Her Sosyo - Ekonomik düzenin özellikleri, kendi mimarisinde ve şehircilikte yansıtılmaktadır. Avusturya Bosna'yı eline geçirdiğinde, yeni bir kolonial düzene bağlı olarak - mevcut duruma anlayışsız ve ruhsuz yaklaştı. Yeni şehir yapılaşması, eski şehrin, devamında yapılması gerekirken " yeni yapılaşma " eskisinin içinde sürdüröldü ve Sarayevo'da şehircilik alanında tragedinin oluşmasına sebep oldu. Eski şehirde, birkaç askeri bina yapıldı, ve o zamana kadar insan ölçeğinde olan ve son derece human mimari olan düzenden ayrılarak, Avustruya mimarisi artık insana göre ve onun için değil , Kapitalist düzeni yansıtan, daha rasyonel ve eksploatator şekillere sahip olmaya başlamıştı.

19. y.y.'da, Eklektisizm geliştı. Eklektik, her tarihin mimari stillerinin kopyalanması, ve onların tüm kıtalarda gerçekleştirilmesidir. Sarayevo'da bir sürü pseudogotik ve romanesque bina yapıldı. Bir yandan iklim faktörünün getirdiği olumsuzluk, diğer taraftan Eklektisizm ve kapitalist kolonial düzenin etkisi ile geleneksel ahşap ve tuğla ile yapılı olan Sarayevo mimarisi yerine, taş yapılı - "sağlam" - yapılar ve yüksek - boyut açıdan oransızlık teşkil eden, bir düzensizlik getirtildi. Sarayevo'nun yerli

mimarisi, Osmanlı mimarisinin etkisinde oluşup gelişti. Fakat Osmanlı mimarinin özellikleri doğrudan alınıp kopyalanmadı. Geleneksel - yerli kültür etkisinde organik şekiller doğurdu. Sarayevoy mimarisi, Osmanlı mimarisinin temel özelliklerinin elemanlarını aldı. Fakat yerli usta mimarların yeteneği ile, iklim şartlarına ve yerli gereksinimlere göre insan ölçüsünde, sade ve doğa ile ilişkili yerli mimari oluştu.

Avustriya, yerli - geleneksel mimarisinde sadece dekōratif ve egzotik tarafı inceleyerek “maur slog” da yeni yapılaşmasında yerli mimari özelliklerine (Son derecede real, dekorasyonu bile aynı anda strūktürel özellikleri taşımaktadır) anlayışsızlığı göstererek yeni formları doğurdu.

II. Bosna Hersek ve Sarayevo tarihi

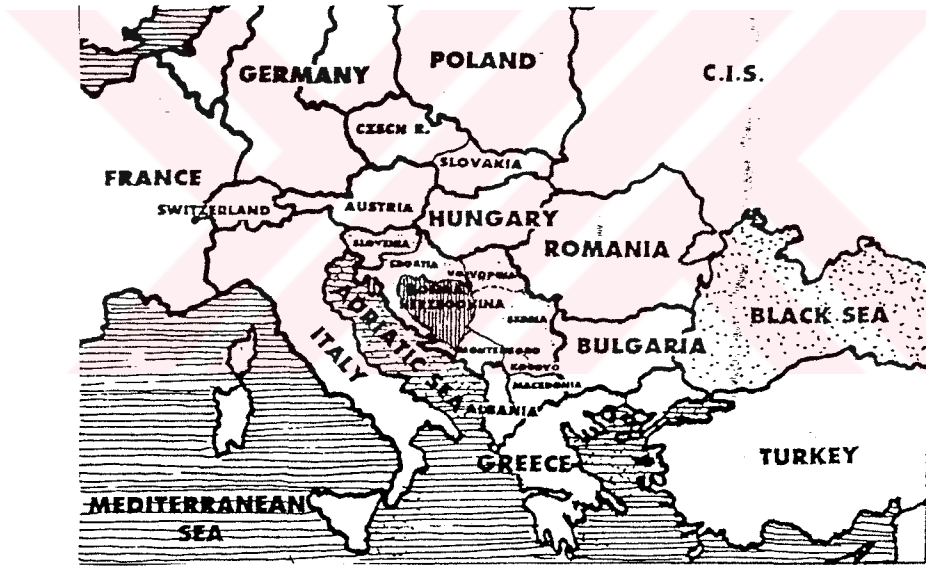
Esas itibariyle Bosna ve Hersek topraklarını içine alan yörede, yerleşimle ilgili Paleolitik, Neolitik ve Bronz çağına ait kalıntıların bulunabilmiş olmasına rağmen, tarihçelerin ağırlık verdiği bilgiye göre bölgenin kayda değer ilk sakinleri Balkan yarımadasının kuzeybatı kesimlerine yayılmış, Hint - Avrupa kökenli bir kavim olan İliryalılar idi. Tarih yolculuğunda ikinci durak, İliryalıların çetin muharebelerden sonra yenerek bölgeye dört yüzyıl boyunca hakim olan Romalılar dönemi oldu. Burası, onların döneminde Sava' nın ötesinde Pannonia eyaletine ait sayılan bölge dışında İlliricum eyaletinin önemli bir kısmını teşkil etti. Roma devri 7. y.y.'daki Avar ve Sloven istilalarıyla kapanacak; ve o sıralar " Hum " ülkesi adını alan bölgenin, bugüne uzanacak etnik yapısını bundan sonra şekillenmeye başlayacaktı. Zira bu yüzden ilk Slavlar; Bosna Hersek'e yerleşmek üzere geliyorlardı. Bundan sonra, şimdiki Bosna Hersek'in önemli bir bölümüne yerleşen Bogomil adıyla bilinen yeni bir mezhep geliştiren Slav kökenli halk iyice yerleşmeye başlıyordu.

Macarların yöreye el atışını simgeleyen 1137'den Osmanlı idaresinin son bulacağı 1878'e kadar yörenin tarihi için altı dönemi ayırmak mümkündür: 1. Banların Bosna'nın bütününde egemen kaldıkları dönem (1137 - 1251); 2. Egemenlikleri zayıfatılmış banlıkların idaresi (1251 - 1314); 3. Priyevda' nın soyundan gelen Kotromanlar dönemi (1314 - 1377); 4. Bosna Krallığı ve St. Sava Dukalığı (1377 - 1463); 5. Ülkenin Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları arasında paylaştığı dönem (1463 - 1528); 6. Bosna Hersek' in Osmanlı eyaleti olduğu dönem (1528 - 1878).

İlkinde, en önemli nokta, Bosna'yı Balkan siyasetinde önemli bir unsur haline getiren Ban Kulin'in (1180 - 1204) yönetimi ve onun Bogomil mezhebini benimsemesi oldu. Onun ölümünden sonra dengeler değişip bozuluyor. Macar nüfuzu altında 1360 yılında Bosna yöresine prensliğe getirilen I. Tvrtko'nun 1377'de Kral ünvanıyla taç giyerek, Bosna - Sırbistan Krallığını kurdu. Daha sonra bu ünvanına " ve Hırvatistan ve Dalmaçya " nı da ekleyecekti. Aynı dönemde, 1391'de Sırbistan'ın da Tvrtko'nun

Krallığından ayrılması oldu. Bu dönemde Türklerin ilk büyük çatışması 1389'da Kosova'da oldu ve sonuçta Sırbistan'da Osmanlılara bağlı oldu. Bosna ise Sultan Fatih 1463'te Osmanlı topraklarına kattığı görülmüştü. (1)

Sarajevo etrafındaki tepelerde arkeolojik araştırmaların sonuçları Neolit, Bronz, Çelik çağı, Roma İmparatorluğunu anlatan eşya kalıntıları burda Neolitten itibaren insan izinin var olduğunu belirtmektedir. (2) Toprak verimliği, orman ve su zenginliği Pre - Roman (Roman öncesi) kale yapılmasına uygun toprak yapısı - buraları Neolitten sonra insanoğlunun yerleşmesini sağlayan sebeplerdir.

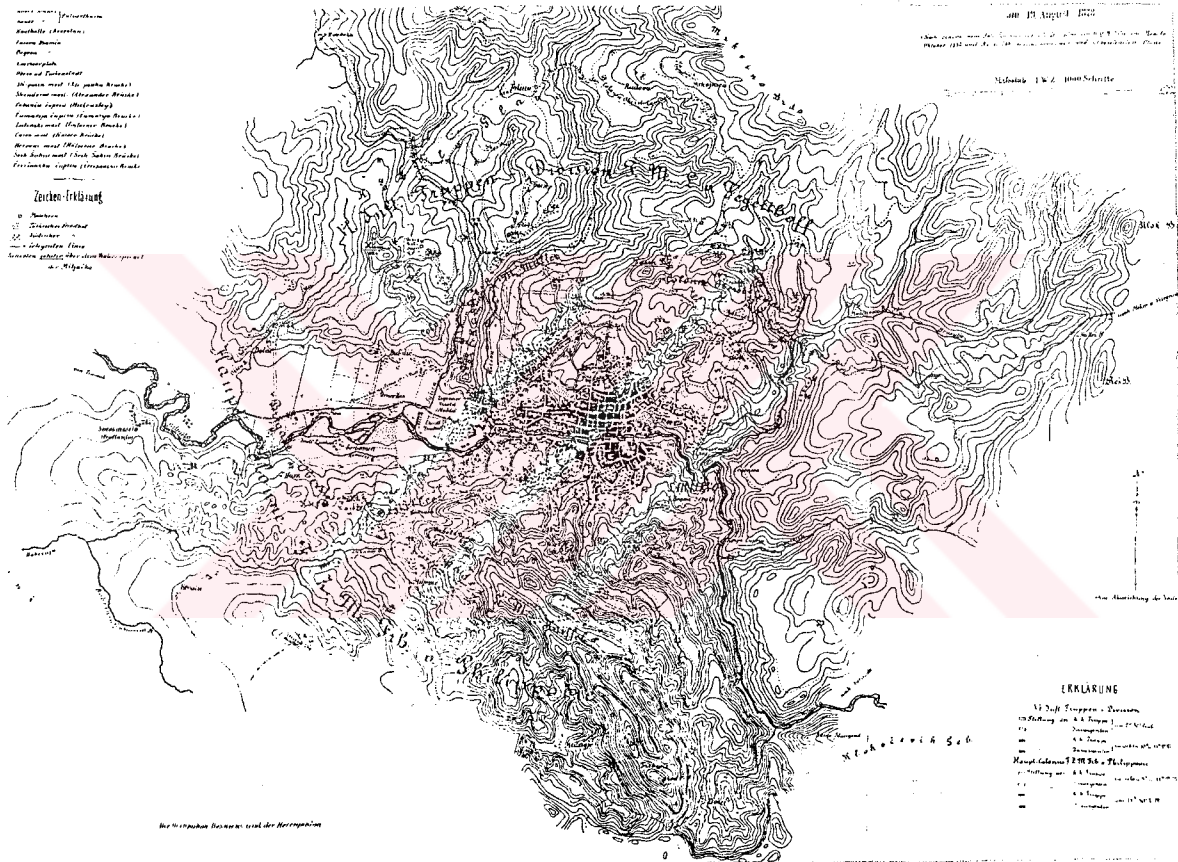

Avrupa'da Bosna Hersek ve Sarayevonun coğrafi konumu

(1). M. Lutfullah Karaman, "Bosna Hersek ve Bosna Hersekliler", Bosna Hersek, Türk dünyası araştırmaları vakfı, İstanbul, 1992. s.5.

(2). Vladisav Škarić, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do Austrougarske okupacije, Srayevo 1937. s.19. _

Topografi. Treskavica, Byelaşnica İgmanla, Yahorina ile Trebeviç, Ozren ve Romanya, adlı dağlar Sarayevu etrafındaki bölgenin en büyük kısmını kaplamaktadır. Trebeviç - Yahorina ve Ozren - Romanya arasındaki yamaç, daha küçük tepeleri içermektedir. Bu yamaç yay şeklinde Pale'den Mokro'ya kadar devam etmektedir. Sarayevonun batı ve kuzey - batısında kalan küçük tepeli toprak Sarayevu vadisinin güneyi hariç her tarafını çevrelemektedir. Sarayevu vadisinin yüksekliği 500 m iken, etraftaki tepelerin 700 - 900 m ve dağların yüksekliği 1500 - 2000 m arasındadır. (3)

Sarayevu topografya planı

Sarayevu vadisindeki (hidrografi) su ağı, etraftaki dağlardan çıkan Sarayevonun en uzun nehri olan Bosna nehrinden ve onun kolları olan Milyatska, Zeleznitsa ve Dobrinja nehirlerinden oluşmaktadır.

(3). *İbid*, s.10.

2.1. Neolit devri - tarih öncesi

Arkeolojik açıdan en iyi incelenen - Gornye Brdo, Butmir, Soukbunar, Zlatište, Debelo Brdo adlı yerlerde Neolit devrinin kalıntıları bulundu. Zeleznița nehri vadisinde, tarih öncesi devrine ait yerleşimler bulundu. Bulunan kalıntılar burda doksan ev içeren bir yerleşimin var olduğunu saptamıştır. Yerleşik nüfusun çoğunluğu hayvancılıkla uğraşırđı . Geri kalan kısmı ise ev kullanımı için topraktan eşya üreten zanaatkarlardı. Bulunmuş olan toprak eşya kalıntılarında üçgen, romb, kırık zig - zag veya organik çizgilerinden oluşan motifler görülmekte. (4)

Butmir'deki toprak eşya kalıntıları

Arkeolojik araştırmalar, - Bosna Hersek'te özellikle Sarayevo bölgesinde; Zlatište, Debelo Brdo'da, " Halštata " de - çelik devrine ait İllirik etnik grupların mezarlıklarını tespit etmesi. Bosna ve Neretva nehrin vadisinde iki farklı sosyo - kültürel yerleşimin var olduğunu belirtmektedir. 8.y.y. (İ. Ö.) ortasından itibaren Bosnanın güneyinde İllirik etnik grupların ve kuzeyinde Panonik etnik grupların yaşadıkları söylenmektedir.(5)

(4). *İbid*, s. 20.

(5). *Amir Paşıç, İslamic architecture in Bosnia and Hercegovina, İstanbul 1994. s.4.*

Orta Bosna ve Sarayevo yerleşimleri ise genelde güvenlik sebebiyle, Sarayevo vadisini saran eğimli tepelerde, kale içinde oluşurdu. (Debelo Brdo, Zlatnik ve Soukbunar'da kale kalıntıları bulundu).(6) Bu yerleşik nüfusun İirik etnik grupları, İtalyan ve Yunanlılarla devamlı ticaret içindeydiler. Çoğunluğu zanaatkardı - ev aletlerinin üretimi ve hayvancılıkla uğraşmaktaydılar.

2.2. Roma devri

Desetiyyati, İirik etnik grubun Romalılarla, ilk anlaşmazlığı 34. Yılında (B. C) başladı.(7). Fakat Romalılar o zaman bu bölgeyi eline geçirmeye başaramadılar. İirik ve Panonik grupların isyandan sonra, 6 - 9 yılında B. C., Roma İmperatorluğu gücünün artmasıyla yol yapılaşması başladı. İlk yapıları, Adriatik kıyısında bir şehir olan Salonadan başlayıp Bosnanın orta kısımlarında bulunduğu söylenen, Desetiyyati - İirik etnik grubun yaşamış olduğu ve adı bilinmeyen birkale arasında 234 km uzunlukta bir yoldu. (8) İirik - panonik isyandan sonra bilinen Roma barışının sürdürülmesiyle, Neolitten sonra ilk olarak, korunma ihtiyacı duymadan insanlar çevredeki tepelerden Sarayevo vadisine inmekte ve orda yeni açık tipte yerleşimler oluşturmaya başladılar.

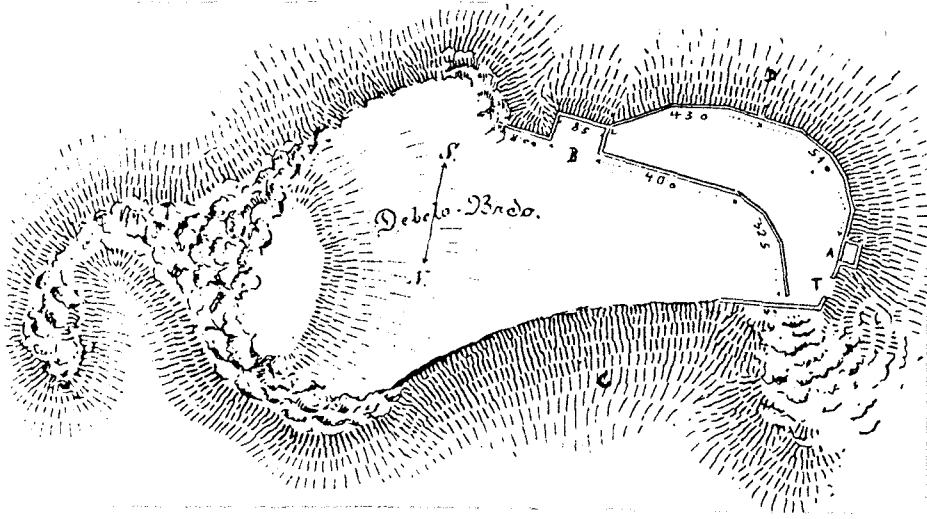
Romalılar, İirik etnik grubun kurduğu yerleşim yerlerinde kale içinde şehirler oluşturdular - Zenik köyde -Gradina; Debelo Brdo, Dvor, Gor. Kotarac, Gradac - Zuyevina'da köylerin üzerinde birer şehir ve Krupac üzerindeki Teferiç adlı tepede Roma kale şehri oluştu.

Milyatska nehrinin sağ tarafında - Alexandar bölgesinde birkaç Roma mezarlığı, bugünkü Kovaçiçi adlı semtte Roma tuğla fabrikası ve toprak eşya üretim fırını - bugünkü Ali Paşa cami civarında, birkaç Roma evi kalıntısı ise - Goritsa' da bulundu.

(6). *Vladislav Şkariç, Sarayevo injegova okolina od najstarijih vremena do Austrougarske okupaciye, Sarayevo 1937. s.22.*

(7). *İbid, s.23.*

(8). *İbid, s. 25.*

Debelo Brdo'daki Roma casteli temel planı

Roma açık yerleşimleri ise, İlica - Trnovo yolların kesişiminde " Crkvine " adlı tepe tabanında, Gor. Kotarac' ta Hrasnitsa' da, Osyek üzerindeki Crkvine' de, Donyi Stup' ta, İlica' da, -görüldüğü gibi bu yerleşimlerin hepsi Sarajevo vadisi ve etrafında bulunmaktadır. (9)

Roma yerleşimlerin en büyük, en önemli olanı İlica adlı yerleşimidir. Arkeolojik araştırmaların sonucu, burda lüks yapıların ve yer döşeme - mozaik kalıntılarının bulunduğunu belirtmektedir.(10) Bu bina - komplekslerin kalıntıları Lujani adlı köye doğru devam etmektedir.

(9). *İbid*, s. 26.

(10). *İbid*, s. 27.

2.3. Orta çağ devri

Roma İmparatorluğun süresince, german etnik gruplar kuzey ve kuzeybatıdan 254 - 278 yılları arasında bu bölgeye sardırarak ele geçirmeye çalıştılar.(11) Savaşların neden olduğu hastalıklar bu devrin kültür gelişimini engelledi. Bugünkü Sarayevonun civarında Vrhbosna adlı bölgenin 7. - 10. y.y. arasındaki geçmişi bilinmemektedir. 10. y.y.'ın ortasında Sarayevonun bölgesi ile ilgili, Bizans Çarı Konstantin Parfirogenit o zamanın Bosna bölgesinden ve "Catera" adlı şehirden bahsetmektedir. Catera, Sarayevonun vadisindeki Kotarac köyüdür. Onun üzerindeki Gradac tepesinde tarih öncesi ve Roma İmparatorluğu zamanında yapılmış şehrin kalıntıları bulundu.(12) 11.y.y.'ın ilk yarısında Bosna, "Duklya Krallığı" içindeydi. Duklya Bodin kralının adına Bosna knez Stefan tarafından yönetildi. 12.y.y.'ında Bosna banovina oldu ve farklı bölgelerin başında birkaç bans vardı. Onlardan en önemli olanı Ban Kulin'dir. (1180 - 1204) Balkan politikasında Bosna'yı en önemli faktör haline getirdi.(13) Bu devirde politik merkez Sarayevonun kuzeyinde - Visoko'da iken, kilise merkezi Sarayevonun bölgesindeydi.(14) Söylenildiği gibi Vrhbosna adlı bölgede aynı adı taşıyan şehir bulunmaktaydı. Fakat bahsettiğimiz 10. y.y.'ın Catera'sı değil, bugünkü Sarayevonun şehrin Biyela Tabiyasıdır.(15) 14.y.y.'da Bosna Kralığı oldu ve Balkan'daki Sloven ülkelerinden en kuvvetlisi haline geldi -Tvrtko I Kotromanik 1353 - 1392 devridir.(16)

(11). *İbid*, s.29.

(12). Romalılar kendi şehirleri genelde tarih öncesinde yapılmış şehir temellerinde oturmaktadır. Gradac'ın Sarayevonun vadisi tümü görülmektedir. *İbid*, s. 32.

(13). Amir Paşiç, *İslamic architecture in Bosnia and Hercegovina*, İstanbul 1994. s. 6.

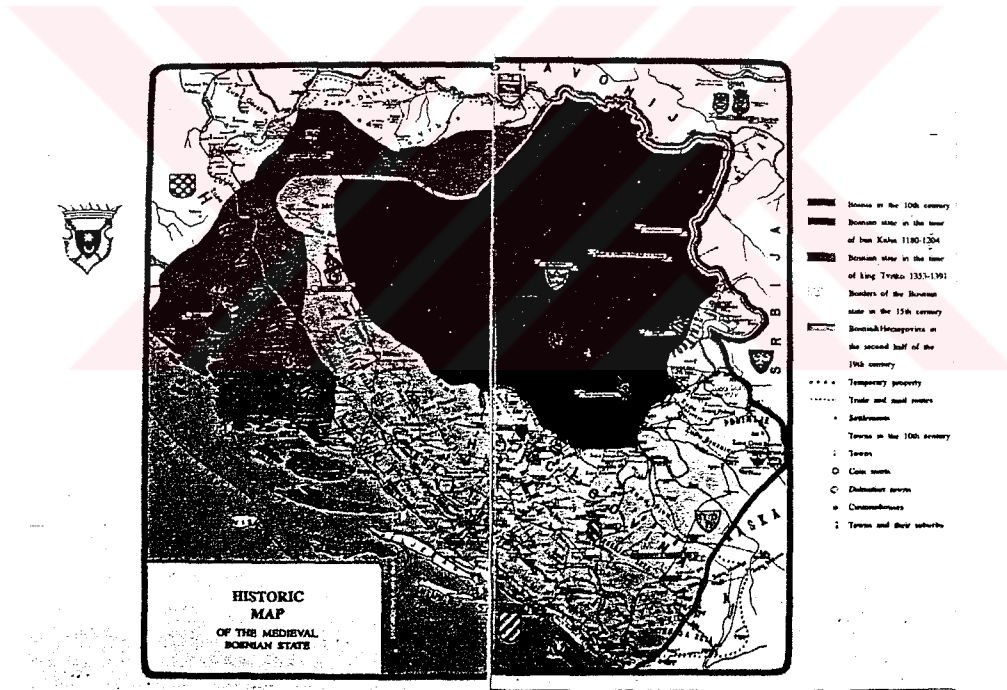
(14). Vladislav Şkariç, *Sarayevonun ve nje govona okolina od najstarijih vremena do Austrougarske okupacije*, Sarayevonun 1937. s. 33.

(15). Zupa'daki şehirde, Dubrovnikli biri, Vrhbosniya adlı tüccarın geçici olarak bulunduğu, yerleşimin var olduğunu 1379'de belirtmektedir. *İbid*, s.33.

(16). Amir Paşiç, *İslamic architecture in Bosnia and Hercegovina*, İstanbul 1994. s.6.

12. ve 15.y.y.arasındaki dönemin kalıntıları, 3000 kale - şehir, çok sayıda saray ve kilise içermektedir. Bütün bunlar, Mediterian ve orta Avrupa romanesque stilin bazen de Bizant sanatın etkisinde kaldığını göstermektedir. Orta çağ'daki Bosna bölgesinde 70 000 civarında” steçak” - nişan bulundu.(17) Onlar üzerindeki motifleri (rölyef), Bosna vadi kültürünün yaşam tarzının aynasıdır.

Sarayevo büyük şehir,” şehir “- Türk-Osmanlılar tarafından 15.-16.y.y.’da yapıldı. Kurulduktan sonra (1462) Sarayevo idari merkez ticari, ve zaanatsal gelişimin başlangıç noktası oldu.(18) 1878’den sonra bu şehir yavaşça çağdaşlamaya başladı, böylece - Sarayevo - iki farklı, Doğu ve Batı kültürünün dönüm noktası oldu.

Orta çağ Bosna'nın haritası

(17). Amir Paşiç, *İslamic architecture in Bosnia and Herzegovina*, İstanbul 1994. s. 7.

(18). Behiya Zlatar, *Zlatno doba Sarayeva, Svyetlost Sarayeva*, s.8.

2.4.Osmanlı döneminde Sarayevu' nun kuruluşu ve yükselişi

Bosna Devletinin kuruluşu ve feodalizm sisteminin gelişiminden sonra, 12 y.y.'da yöneticiler ve feodalistler Bosna'nın iç kesimlerinde kaleler yapmaya başladılar. 14. y.y.'ın yarısından itibaren, ticaret ve madeciliğin gelişimi ile yeni şehirler - pazarlar oluştu. Bu yeni ortaçağ yerleşimler antik yerleşimlerden farklıdır; Antik şehirlerin karakteristiklerini taşımamaktadır.15. y.y.'ın ilk yarısında bu yerleşimlerin mimarı gelişimi, ticarı ve zanatsal gelişimin gerisinde kaldı.Tarihsel kayıtlara göre, ortaçağ yerleşimleri bir merkez - meydandan oluşurdu.(19) Etrafında da tüccarların ve zanaatçıların dükkanları, kendi evlerin içinde bulmaktaydı (Batı şehirlerin özelliğidir). Meydana yakın kilise bulunmaktaydı..Yeni yerleşimlerin gelişiminde Dubrovnik'ten gelen tüccarların rolü büyüktü. Şehirdeki yapılar köylerdeki gibi ahşaptandı. Yönetim genelde kale içinde bulunmaktaydı. Kilise, manastır,kale içinde bulunan saraylar gotik, romantik ve bizans sanatın karakteristiklerini taşımaktadır.

16.y.y.'da Balkan şehirlerinin rolü, konumları ve özellikleri Osmanlı İmparatorluğunun elline geçtikten sonra değişti Ortaçağın tipik şehirleri kısmen veya tamamen Osmanlıların etkisinde kurulup gelişti.(20) Şehirlerin oluşumu "imaret" (cami, medrese, hanlar, kamusal mutfaklar...); dini ve insanlara yardım amacıyla binaların yapılmasıyla başladı. Bu yapılar geniş ölçüde şehir gelişiminin temel, anahtar noktalarıdır. Onların yapıları taş iken, diğer-konutla, dükkanlar ve saraylar, ahşaptuğladan yapılırdı. Konut yapıları, mahalle camiileri ve diğer yapılar oryant mimariden etkilendi. Bununla birlikte anıtsal binalardan farklı olarak, bu yapıların yerli özellikleri ve karakteri taşıyan kendi bir tarzları vardı.

Bosna'da vakıflara önemli bir rol, özellikle osmanlı İmparatorluğu'nün ilk devride düşüyordu. Vakıf binaların tesisi ve yapısı ile şehirlerin en önemli unsuru meydana gelir

(19). Macida Beçirbegoviç, "Urbanizacija i prosvjetni objekti u bosanskom ejaletu..."

“, POF, 41 / 1991, Oriyentalni institut u Sarayevu, Sarayevu 1991. s. 360.

(20). İbid s. 361.

ve şehir, şehir şeklini almaya başladı. Şehirler imparatorluğu taşıyan direklerdi; bütün devlet organları ve her şeyden önce askeriye için önemli bütün zanaat dalları orada bulunuyordu. Bu sebepten dolayı Osmanlı şehir (kasaba) kavramının cami'e ayrılmaz bir biçimde bağlı olduğunu anlamak mümkündür. Bosna şehirlerin ortaya çıkışı veya bu şehirlerde ilk camilerin inşası, sadece fakfedenerin dindar arzularının gerçekleşmesi için değil, münakale tekniği, stratejik, iktisadi, idari ve sair kamu ihtiyaçlarının bir sonucuydu. İlk camilerin genel olarak saltanata olan sultanın emri üzerine ve onun namına inşa edildiler. Sarayevo'daki Hünkar Cami, yani II. Mehmet Cami ilk Bosna uçbeyi, İsa Bey tarafından kendi vakfı olarak olarak inşa etirildi ve sonradan 1463'te Bosna'yı fethettiği zaman Sultan II. Mehmet'e hediye edildi. (İsa Bey bu camiye sultanın emri üzerine devlet camisi olarak inşaa etirdi).(21)

Sarayevo - Osmanlı dönemindeki şehir dokusu (1890'daki hali)

(21). Adem Hancıç, " 16.y.y'da Bosna'da Osmanlı şehirlerin oluşumuna bir bakış ", Bosna Hersek, Türk dünyası araştırmaları vakfı, İstanbul 1992. s.17.

III. Sarayevo mimarisi

Sarayevo' nun ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. 1455 tarihli Tahrir Defteri'nde “ Saray Ovası Vilayeti” adlı idari bir bölge geçmektedir.(22) (Buradaki “Vilayet” sozcuğu, küçük bir idari birimin karşılığı olarak kullanılmakta ve “Nahiye” büyüklüğündeki bir idari yeri içine almaktaydı).Ancak bu defterde, ne Sarayevoadlı bir yerleşim yerine, ne de bu idari bölgenin bir merkezine tesadüf edilmektedir. Bu durum, tarihin yapıldığı 1455yılında, bölgenin tam olarak Osmalı idaresine geçmemesi ile ilgili olmalıdır. 1468-1469 yıllarında yine “Saray Ovası Vilayeti” olarak geçen idari bölgenin merkezinin “Trgovište Pazarı” şeklinde kaydedildiği görülmektedir.(23) (Esasında bir pazar yeri olan bu merkez, ismini “Pazar yeri” manasına gelen Trgovišta'dan almaktaydı. Bu pazar yerinin Osmanlı öncesi dönemde, bir yerleşme yeri halinde olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Nitekim, 1489 tarihli bir kayıta, Sarayova'nın kurulduğu yerin esasında “Brodac” adlı bir köyü veya tarlaları olduğu ve buranın Bosna sancak beyi İsa Bey tarafından burda şehrin kurulduğu belirtilmektedir.(24)

1485 “Trgovište Pazarı” şeklinde yazılan bu yerleşim yeri, “Saray” adıyla de şöret bulmaktadı. Trgovište Pazar'ının Saray adıyla şöret bulması tesadüfi bir durum değildi. Yukarıda belirttiği gibi Trgovište Pazarı, Saray Ovası Valiyeti'nin merkezi idi.Bu bakımdan zamanla Saray adı, yerleşim yeri için kullanılmaya başlanmıştır.Bundan sonraki dönemlerde ise, Trgovište adı tamamen terkedilmiştir. Nitekim, 1489yılında bu yer için sadece Saray Pazarı, 1501'de Sarayovası, 1516'da Saray Pazarı, 1530 ve 1542ile 1561'de Saray adının kullanıldığı;(25) daha sonraki dönemlerde ise artık Sarayovası adının yerleşmeye başladığı görülmektedir.

(22).İlhan Şahin, “ Osmanlı döneminde Sarayevo' nun kuruluşu ve yükselişi (1455 - 1561) “, *Bosna Hersek, Türk dünyası araştırma vakfı (=tdaf), İstanbul 1992. s. 21.*

(23). *Ibid*, s.22

(24). *Ibid* s.22

(25). *Ibid* s.22

Saray Ovası, 1469 -1469 tarihlerinde 380 - 400 kişi civarında bir nüfusa sahipti. 1465 tarihinde şehrin toplam nüfusu 700 - 800 civarında idi. Bu tarihte kısa bir süre sonra tertip edilen 1489 tarihli defterde, toplam nüfus 1000 civarında idi. 1516 tarihinde Sarayova'nın toplam nüfusunun 5000-5100 kişi civarında olduğu görülüyor. 1530'da şehirde toplam 6000 civarında bir nüfus vardı.(26)

3.1. Mimari gelişimi etkileyen unsurlar.

İsa bey tarafından seçilen bölge yeni bir şehir kurmak için çok uygundu. Bu bölgeyi seçmesinin sebepleri şunlardır:

1- Hodiced adlı kalenin ve Miljatska nehrin sağ sahilinde bir hisarın bulunuşu.(27) Evliya Çelebi'nin Bosna faslında, burası derbend bekçiliği yapmak için kurulmuş bir köy iken, bilahare ufacık bir kale, belki de palanga yapılmıştır.Kale ,Evliya'nın tarifine göre, Milatska nehrinin sağ sahilinde yer alan küçücük kargır bir hisardır. Şimal tarafında hendeği varsa da, kible, yani nehir tarafı sarp ve yalçın bir uçurumdur.İçinde bir Fatih Camii ve anbarlar vardır. Melek Ahmet Paşa burayı tamir etmiştir.(28)

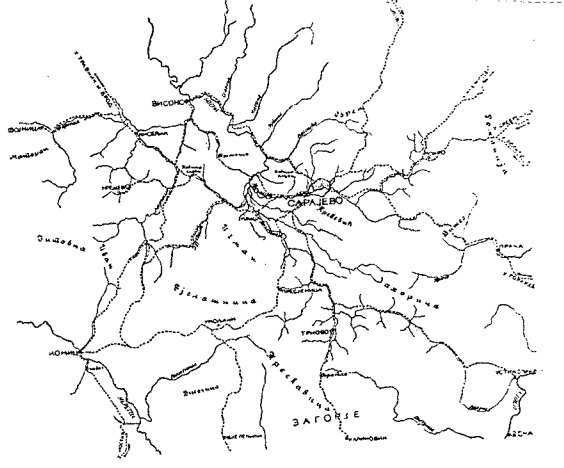
17 y.y. 'da Sarayevo (dört kuleli hisardan bir görünüm)

(26). *Ibid* s.23

(27). *Hodiced Sarayevo doğusunda 2 h uzaklığında, 1428' de ilk olarak ve ikinci kez Matko Talovac " banın " sahibinden 1435'te Türk ellerine geçmekte. Hamdiya Kreşevljakoviç, II İzabrana djela - Esnaft i obrti u BiH, s. 396.*

(28). *Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı mimari eserleri, Yug., Kitap 3, İst. 1981, s.309*

2 - Miijacka nehir vadisi boyunca doğudan batıya uzanan iyi bir yolun olması ve ayrıca bu yolu sağdan kesen başka bir yolun olması

Sarayevoda yolların kesişimi

3 - Stara Varoş (29) adlı bölgede semt pazarının olması

4 - Dubrovnik'ten gelen tüccarların yerleştiği yerleşim bölgesinin var oluşu (Latinluk) Sarayova'nın ekonomik ve ticari bakımdan gelişme sebeplerinden birisi, şüphesiz burasının bir pazar yerine sahip olmasıydı. Pazarlarda "Bac-ı pazar" adı altında alınan satış vergisi miktarının, yapılan ticaretin değeri ile orantılı olması, Sarayova'nın gelişmesinde pazarın oynadığı rolü göstermesi bakımından önemlidir. Şehrin ticari ve ekonomik bakımdan gelişmesinin bir diğer sebep, yerli tüccarlar ile Dubrovnik tüccarı arasındaki ticari ilişkilere(30) Şehirdeki tüccar ile Dubrovnik tüccarı arasındaki faaliyetler sayesinde, İtalyan şehirleriyle olan ticari ilişkiler giderek artmış ve Sarayova büyük bir merkez haline gelmeye başlamıştır.

5-Brodac a bağlı bir köyde bir yerleşimin varoluşu.

(29). *İsabeg İsakoviç vakufnamesinde Atik Varoş - Stara varoş olarak geçmekte; Bosna Sancağın en eski 1468'tarihindeki kayıtlar Eski trgovişte. B.Zlata, Zlatno doba Sarayeva,. Svyetlost Sarayevo 1996. s. 25. - Staro trgovişteden bahsetilmektedir.*

(30). *İlhan Şahin, " Osmanlı döneminde Sarayova'nın kuruluşu ve yükselişi, Bosna Hersek, Türk dünya araştırma vakfı, İstanbul 1992. s.26.*

İsa Bey İsakoviç, Brodac bölgesini sahiplerinden alıp onlara Trgovište'nin dışında Hrasnica' da toprak verdi. 1462'deki kayıtlara göre Brodac, Kolobara - Bembaşa arasındaki bölgede bulunmaktaydı.(31) Brodac küçük vapur, tekne demektir. İsminden anlaşılacağı üzere Brodac Şirokaç - Şirokaça yolu üzerinde, Milatska nehrinin iki tarafında bulunan bu iki bölgeyi bağlamak amacıyla kullanılırdı.(32) Osmanlılar köprü yapıp bu iki bölge arasında bağlantı kurduktan sonra eski yolun üzerinde hanlar ve depolar yaptılar.

Diğer kayıtlara göre, başka yollar da bulunmaktaydı. Bu da "Bioški put", Sarayova - Srebrenica yoluna bağlıyordu. Bu aynı yol, diğer kayıtlara göre "Başçarşıya"-ya bağlıydı. "Constantinopole" yolu Alitakovats'tan geçen -" Kozya çupriya" adlı köprüye giden yolun Başçarşı'nın yakınlarında ona bağlı olduğu tahmin edilmektedir.(33)

1485'teki tarihi kayıtlara göre Sarayevo nüfüsü üç grup (cemat) halinde kayıtlıydı.(34)

- 1.Müsliman cematı; 42ev
- 2.Kristian cematı; 103ev
- 3.Dubrovnikli cematı; 8ev.

Müsliman cematı içinde üç mahalle bulunmaktaydı. Careva cami mahallesi, Mehmet Minetoviç mahallesi ve Ayas Bey Mescit mahallesidir. Hristiyan nüfüsü Varoş'ta oturmaktayken, Dubrovnik'liler Frenkluk, Latilnuk mahallede bulunmaktaydılar.

Önemli yolların kesişiminde kurulup, çok hızlı bir şekilde gelişen Sarayevo tam bir Osmanlı şehir oldu. 16.y.y.'in sonuna doğru en önemli kamusal, ticari ve kültür binaları yapıldı.

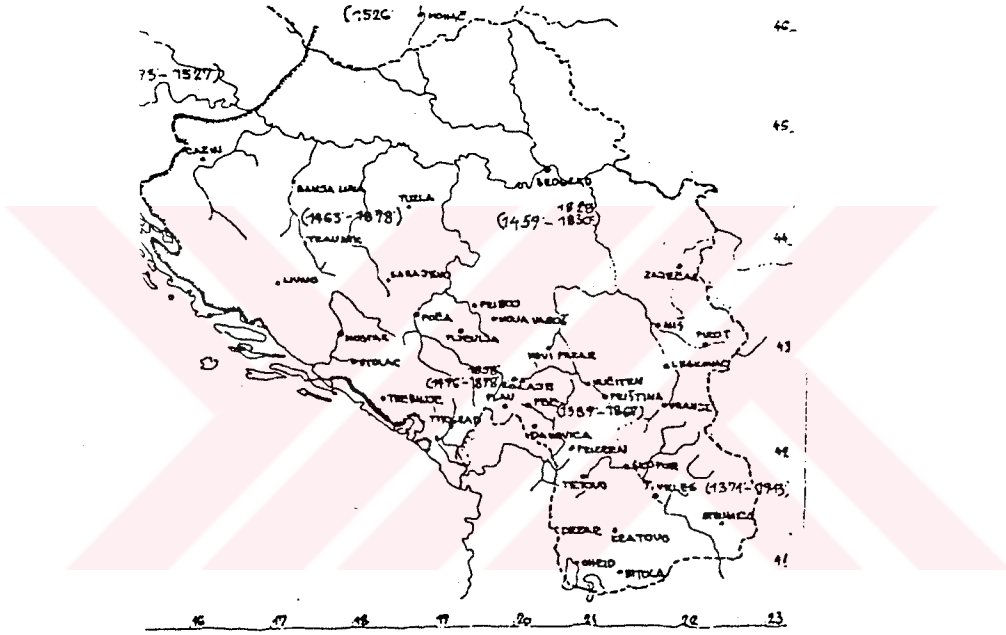
(31). H. Şabanoviç, " Dviije najstarije vakufname u Bosni ", POF II / 1952, Orjentalni Institut u Sarajevu, Sarayevo 1952. s. 17

(32).D.Grabriyan,*The Bosnian Oriental architecture in Sarayevo,Ljubljana 1984 s. 24.*

(33). *İbid*, s.24.

(34). B. Zlatar, *Zlatno doba Sarayeva, Svyetlost Sarayevo 1996.s.34.*

Sarajevo'nun gelişimine, Osmanlı İmparatorluğunun uygun politika durumu büyük rol oynadı. Daha doğrusu sınırları kuzeye doğru yayılarak yeni kurulmuş yerleşimlerin gelişme şartları daha uygun oldu. Sınırların merkezinde, savaş dışında bulunan Sarajevo, Avrupa ve Asya ' dan gelen tüccarların rahat kalabileceği yer olarak Bosna Sancağ'ın kültür ve ticaret merkezi oldu.

Eski Yugoslavya'daki Osmanlı İmparatorluğu sınırları

16.y.y.'ın sonunda Sarajevo'da 20 cami, 63 mescit, 6 teke, birkaç han ve kervansaray, 90 civarında mektep, 3 bezistan, 5 medrese, birkaç kütüphane, 6 hamam yapıldı. 15.y.y.'da Careva ve Latinska köprüleri, 16.y.y.' da Şeçerçahina köprüsü, su şebekesi, 20 civarında çeşme, hamamlar ve şadırvanlar yapıldı.(35)

(35). B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva, Sarajevo 1996, s.77.*

16.y.y.'da Sarayevu kültür ve ticaret merkezi olduktan sonra şehirdeki nüfusun yaşama standardı da yükseldi. Sarayevu'da kalma iznine sahip olanlar köylerde kalanlardan daha iyi durumdaydılar. Mesela vergi ödemelerinden muaf idiler. Osmanlı İmparatorluğunun politik durumu dengelemesi ve çarşıda dini ve kültür binalarının yapılmasıyla nüfus artışı başladı.

1468'deki kayıtlara göre ortaçağdaki Trgovište'de 5 müsliman ve 70 kristian evi vardı.(36) Sarayevu nüfüsü uleme- imam, hatip, muftiya, muderis; askeri ve zanaatkarlardan oluşmaktaydı. Bunlar genelde Sarayevu etrafındaki köylerde kalan insanlardı. İslama geçtikten sonra şehire yerleşip daha uygun yaşama standartlarına sahip oldular. Bu şekilde şehrin müsliman nüfusunun sayısının artmasına sebep oldular.

Her mahallede zenginler ve fakirler bulunuyordu. Bazılarında zenginler fakirlerden çoktu; diğerlerinde ise bunun aksi bir durum görülebiliyordu. Fakat, bugünkü gecekondulara benzer yerleşimler mevcut değildi. Fakir mahalle sakinleri daima zengin komşu aileler tarafından korunduğu için, aşırı sosyal farklılıklar büyük ölçüde giderilmiş oluyordu.

Bosna Sancağın en büyük ticaret merkezi olan Sarayevu'nun nüfusunun çoğunluğu tüccarlar ve zanaatkarlardan oluşmaktaydı. Esnafı oluşturan, bir birine benzeyen veya aynı zanaatların dükkanları çarşıdaki dar sokakların iki tarafında sıra şekilde bir çatın altında bulunmaktaydılar.

(36). *İbid*, s.26. _ 1468'deki Bosna sancağın kayıtlara göre " Trgovište" 'de 5 müsliman ve 70 kristian evi kayıtlıdır; 1485'teki kayıtlarda " Saray olarak bilinen Trgovište" 'de 42 müsliman ve 103 kristian evi, Dubrovnikliler 8 eve sahiptilerdi; Bi sonraki Bosna sancağın 1489'teki kayıtlarda 82 ev içeren müsliman mahallesi, 100 eve sahip kristian cemati, demeki %43,14 müsliman ve %56,86 hristian nüfüsüne sahipti; İslamlaştırma yoluyla 1520'deki kayıtlara göre Sarayevu'nun 852 müsliman evi oldu ve 1530'de Sarayevu ve etrafındaki nüfusun % 94,56 müsliman ve %5,44 hristiyan idi. - B. Zlatar, *Zlatno doba Sarayeva*,s. 103 - 108.

Esnafin oluşum nedeni ise arz - talep dengesinden kaynaklanmaktadır. Esnaf üyeleri şehrin ticari hayatın temelidir. Esnaf'ın en önemli üyesi çehayadır. Ondan sonra esnaf içindeki organizasyonu takip eden kişi kalfabaşıdır. Bir sokak içinde bulunan dükkanlar Sarayevodaki meşhul Başçarşıya'yı oluşturmaktadırlar.

Çarşı her türlü zanaatkar ve tücarın toplandığı yerd. Çarşıda genellikle merkezi bir meydan (veya birçok küçük meydan) bulunuyordu. Bunların çevresinde, her biri belirli bir sanatın icrasına tahsis edilen küçük sokaklar vardı. Bugün bazı Avrupa ülkelerinde hala görüldüğü gibi, esnaf teşkilatlanmış durumdaydı. Çarşıda Müslimanlarla birlikte yaşayan Hristiyanlar ve Yahudiler onlarınkine çok benzeyen hayat tarzına sahiptiler. Çarşının dışıda ve genellikle çevresinde yer alan mahalleler, dar caddelerin oluşturduğu bir ağ ile çarşıya bağlanmıştı.

Doğu ve Batı dünyanın sanat gelenekleri benzersiz üsluplar ve şekiller oluşturmak üzere bir senteze ulaşmışlardı. Bosna Hersek'teki kendine has bölgesel bir mimari üslubun meydana getirilmesinde rol oynayan en önemli üsurlar şunlardır(37)

- Hakim din olan İslam ve onunla ilgili adetler,
- Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün topraklarda sosyal ve iktisadi ilişkilerin benzerlik ve uyum içinde olması,
- Tek tek bölgelerdeki sosyal şartlar ve uygulanan ekonomik düzen ile bu bölgelerin mukayeseli refah seviyeleri,
- Belirli bir ekonomik düzenin gerektirdiği belirli bir şehir organizasyonu,
- Tabii çevreyi koruma ve geliştirme eğilimi,
- Evin zeminin standard planı,
- İslam mimarisiyle ilgili özelli detaylar ve ev halkının kullandığı eşyalar, belirli coğrafi şartlar.
- Esas olan yerli ustalar ile yerli malzemeler ve yapı teknolojisinin kullanılması,
- Müsliman ve Hristiyanlar'ın ortak bir hayatı paylaşması,
- Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde Dubrovnik'ten gelen ustaların yapı faaliyetleriyle uğramaları.

(37). A. Paşıç, *İslamik architecture in Bosnia and Hersegovina, İstanbul 1994. s.198.*

- Kara veya Akdeniz ikliminin hüküm sürmesi, daha açık bir ifadeyle, yağış miktarı ve cinsi, çatı cinsinin ve topografik şartların gelişmesini; jeolojik özellikler ve toprağın cinsi ise yapı malzemelerinin seçilmesini etkiler.

3.2. Mimari tarihçesi

Her Sancak Bey görev süresinde, kendi adında cami ve diğer halk yapıları yaptı. Bosna şehirlerin ortaya çıkışı veya bu şehirlerde ilk camilerin inşası, sadece vakfedenlerin dindar arzuların gerçekleşmesi için değil, münakale tekniği, stratejik, iktisadi, idari ve sair kamu ihtiyaçların bir sonucuydular. Mezkur defterlerden ilk camilerin genel olarak saltanatta olan sultanın fermanı veya emri üzerine ve onun namına inşa edildiklerini öğreniyoruz.(38) Kesin bir emir bahiskonusu olmadığı zamanlarda da böyle bir inşaatla yine sultanın arzusu yerine getirilmiş oluyordu.

Bir kasaba kurulurken, vakıf binası, sakinlerinin dini, kültürel, içtimai, münakale ve iktisadi ihtiyaçlarını temin edecek bir seri bağışlarda bulunurdu. Böylece bir çırpıda bir köyden bir kasaba meydana gelirdi. Caminin yanına genellikle bir mekteb inşa edilirdi. İbadet ve sağlık için su getirilir, yolcular için bir iki karavansaray yapılırdı. Sonra da bir miktar dükkan inşa edilip, çarşı kurulur ve bir panayır günü tesbit edilir. Böylece bütün küçük ve orta boy şehirler, ana yollar üstünde kervan istasyonları olarak kurulurdu.

3.2.1. İlk yapılaşma dönemi - Sarayevo altın devri

Bosna'nın 2. Sancak beyi olan İsa bey şehrin ortasından geçen Milatcka nehrinin sol sahilinde saray kurduktan sonra, şehir saray ovası olarak anılmaya başlamış, yöre halkı bunu kendi şivesine göre Sarayevo olarak değiştirmiştir.(39)

(38). A. Hanciç, " 16y.y. 'da Bosna'da Osmanlı şehirlerin oluşumuna bir bakış ", Bosna hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 16.

(39). Hamdiya Kreşevljakoviç, III İzabrana djela - Banje, vodovodi, hanovi I karavansaraji... s.34.

İsa Bey İsakoviç ana yolların kesişiminde Careva çupriya adlı köprüyü yaptırdıktan sonra Miljacka nehrinin sol kıyısında cami, saray, hamam (40) ve hipodrom yaptırdı.

Aynı zamanda cami aksında Miljackanın sağ kıyısında Kolobara hanı da yaptırdı. Bu yapı birkaç dükkan ile gelecekte gelişecek olan çarşının temeliydi. Çarşı, yeni köprü, Latinluk ve Hristiyan Ortadoks semtin (Bu gün eski Ortadoks kilisesi etrafı) arasında bulunmaktaydı.

Orient özellikleri taşıyan Sarayevo yerleşimin anahtar binaları ve ilk mahale_ *İlk müsliman yerleşimi* _ 1462’de “ Careva cami “ civarında oluştu. Diğer yapılaşmanın ilk yapıları Ortaçağdaki Brodac adlı köyde, bugünkü Bendbaşa olarak bilinen bölgede yapıldı. Buradaki yapılaşmayı İsa Beg İsakoviç teke temellerini atılmasıyla başlatmış oldu.(41) 1422’ den önce önemli yolların kesişiminde, bugünkü Başçarşıyanın yerinde meydan bulunmaktaydı. O meydanda İsa Beg bugünkü Başçarşıya’ daki han - kervansaray (ve etrafındaki dükkanları yaptırarak Sarayevo Çarşısının oluşumuna yol açtı. (42) Kolobar hanın (bezistan olarak da kullanılan) ana girişi etrafında Bezercan adlı çarşı oluştu. Batısında Kazaz çarşısı, sonradan kuzeyinde var olan yolun üzerinde Sedları ve Saraçı adlı çarşılar oluştu. Böylelikle daha önceki meydan yerinde yeni mimarin gelişimi ile bugünkü Başçarşıya olarak bilinen çarşı oluştu.

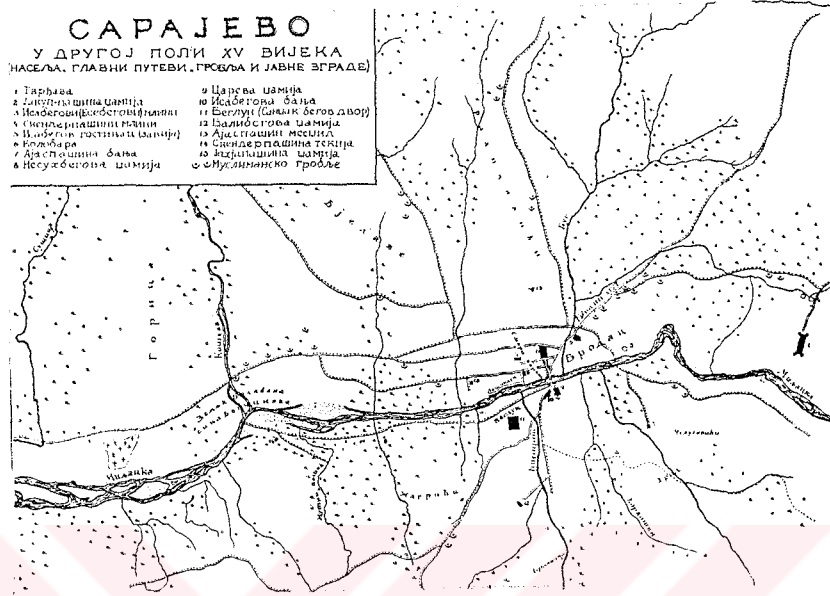
İsa Bey’ in halefi Mehmet Bey Minatoviç Stara Varoş’ta (katolik tüccari kaldığı mahallesi) camii yaptırdı. Mehmet Bey Minetoviç mescidi etrafında aynı adlı mahale oluştu. Mescit sonradan cami’e çevirildi.

(40). *Careva cami yanında bulunmaktaydı.1697’de Eugen Savoyski tarafından açılan ateşte, 1796’daki yangında ve 1810’daki yangında bu hamamın bütün ahşap elemanları yok oldu . En büyük zararları 1887’de gördükten sonra (Milyatska nehrin taşmasıyla kullanım dışı kaldı).*

(41). *B.Zlatar, Zlatno doba Sarayevo, s.31. veya İ Beg vakufnamesi, Prilozi.*

(42).*H. Şabanoviç, “ Dviye najstarije vakufname”, POF II / 1952, Orijentalni Institut u Sarajevu.Sarayevo 1952,s.17 .*

Bir sonraki meşhür olan yapılardan, Bali Bey Matkoçević tarafından yaptırılmış olan Bistrik'teki mescit, kadın tertması ve Bistrički Potok köprü sü yapıldı.

15. y.y.'in ikinci yarısında Sarajevo planı

15.y.y.'in ortasında, Başçarşıya' dan, bugünkü "Branici Grada" sokağı üzerinde Sarajevo gelişmeye başladı. Bu bölgede, Ayas Bey bugünkü "Sentral" otelin yerinde mescit yaptırmıştı. Bunun etrafında da mahalle oluştuktan sonra, yeni mescit ve hamamlar yapıldı. (43)

Ayas bey (44) Mehmet Bey' in halefi, saat kulesinin yanında hamam(45) yaptırdı. Ayas Bey tarafından mescit ve bir kaç dükkanın yapılmasıyla Latinluk Bazarla bağlanmış oldu.

(43). Behija Zlatar, Zlatno doba Sarajeva, Svjetoost Sarajevo 1996, s.34.

(44). İki kez (1470 - 1475) ve 1484 - 1485 arası Bosna Sancak beyi idi. H. Kreşevljaković, III Izabrana djela - Banje, vodovodi, hanovi, karavansaraj (=knjiga III), s.67.

(45). Ayas beg hamam 1477, bugünkü "Central" otelin yerinde bulunmaktaydı. 1923' hotel yapımı için yapılan kazıda bulunan hamamın kalıntıları, yapının 12 x 17 m boyütünde planlı yapıda olduğunu belirtmektedir, İbid, s.56.

Yahya Beg, Çarşı yakınlarında (Çarşiski Briyeg' te) camii yaptırdı. Onun halefi Yakup Paşanın yaptırdığı cami Çarşı dışında - doğuda bulunmaktadır.(46)

16. y.y.'ın başında Skender Paşa Mihayloviç, Stara Varoş semtini yeniledi. Bugünkü Skenderiya olarak bilinen yeni birköprü, köprüye yakın teke, misafirhane ve imaret yaptırdı. Bu devirde Milatska nehrin sağ tarafındaki Koşevsko Brdo' nun Koşevo adlı nehir üzerinde birkaç değirmen, kervansaray ve 11 dükkan yapıldı.(47)

Firus Bey, Pirusha tepesinde yüksek dini eğitim veren okul yaptırdı. 1509'da Çarşı'da Çifte hamam, bir kaç dükkan ve çarşının kuzeyinde bulunan Sedrenik tepesinden su getirmek için su muşebekesi de yaptırdı.(48)

İsa Bey'in oğlu Mehmet Bey Bistrik't e mescit yaptırdı. Sonradan Balı Bey onun arkasında camii inşa etirdi. Bistrik küçük nehrin üzerinde köprü ve aynı yerde terne yaptırdı.

1518'de Mustaj Bey Skenderpaşiç, Skender Paşa'nın oğlu, babasının tarafından yapılmış teke yanında ilk kubeli camii yaptırdı.(49)

İkinci kubbeli camii' nin 1526'da yapılışı Muslihudin Çekrekçiya tarafından finanse edildi. Ve üçüncü kubbeli olan camii yine çarşıda Havaca Durak tarafından finanse edilerek yapıldı.(50)

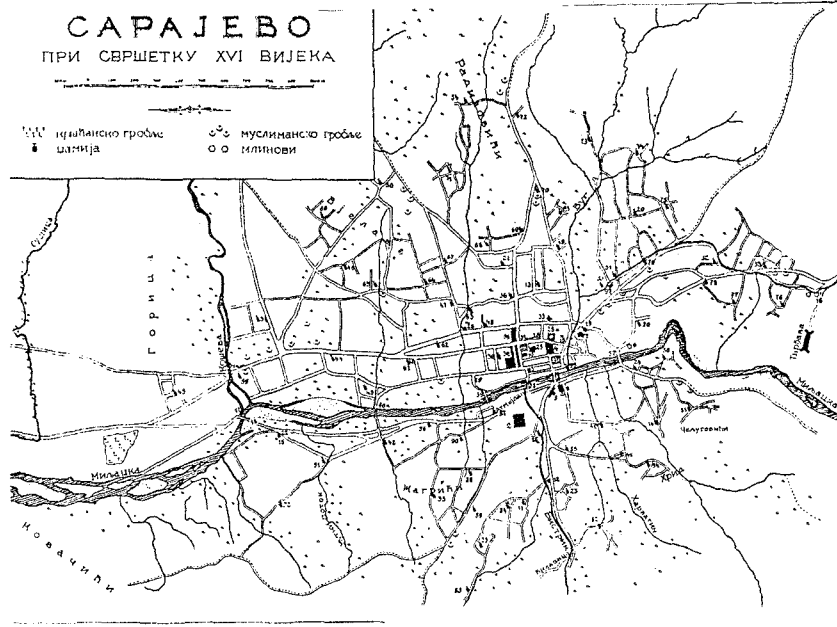
(46). H.Kreşevljakoviç. *II İzabrana djela - Esnafî i obrti u BiH, Veselin Masleša 1991.*
(= *kjiga II*)s.9.

(47). *İbid*, s. 9.

(48). A.Paşiç, *İslamic architecture in Bosnia and Hercegovina.* s.28. *İstanbul 1994.*

(49). D. Grabriyan, J. Neidhart, *Arhitektura Bosne i put u savremeno, Ljublj.* 1984

(50). A.Paşiç, *İslamic architecture in Bosnia and Hercegovina,*s.28. *İstanbul 1994.*

16.y.y'ın sonunda Sarajevo planı

Görüldüğü gibi şehir, merkezden çevreye doğru ana yol etrafında gelişti. Bu sırada Sarajevo' da çok sayıda ev, 16 cami, 2 imaret, 2 teke, 1 yüksek okul, 2 büyük han, 2 musafirhane, birkaç mektep, 4 hamam ve Çarşı yapıldı.(51)

3.2.2. İkinci yapılaşma dönemi - Gazi Husref Bey dönemi

1521'de Gazi Husref Bey Bosna'nın Sancak beyi oldu. Bu rolü 1541-e kadar sürdürdü. Gazi Husref Bey ile Sarayevonun mimari yapılaşması yoğun bir şekilde devam etti. Gazi Husref Bey çarşının gelişimine özellikle mimari açılarından gelişimine en fazla destek veren kişidir. Çarşı'da Gazi H. B. adlı cami, 2 turbe, medrese, mektep, imaret, musafirhane, bezistan,(52) Taşlıhan adlı kervansaray ve Çarşıda 60 dükân yaptırdı.(53)

(51). D. Grabriyan, J. Neidhart, *Arh. Bosne i put u savremeno, Ljublj. 1957, s. 45.*

(52). Gazi Husref bey Bezistani 106.05 x 19.5 m büyüklüğündedir. Onun batı tarafında Taşlıhan adlı kare planlı kervansaray yapıldı. Hamdiya Kreşevljakoviç, *knjiga II, s.510.*

(53). D. Grabriyan, J. Neidhart, *Arh. Bosne i put u savremeno, Ljublj. 1957, s.46.*

Sarajevo' nun tarihinde ahşap kullanım özellikle çarşı bölgesinde birçok yangınlara sebep oldu.(54) 1697' de Savoy Prensi Eugene, Sarajevo' ya saldırarak mimarisinin büyük bir kısmını yakmıştır. Bu sırada Beyler - Beyi' in bulunduğu yer değişti. Sarajevo' dan Travniğ - e taşındı ve orda 1851 - e kadar kaldı. 1851'den itibaren Beyler-beyi'in bulunduğu yer tekrar Sarayevoya alındı.(55)

1879'de Sarajevo Avusturya - Macaristan krallığın eline geçti ve aynı yıl içinde bir gecede Milyacka vadisindeki şehrin bir kısmı tümüyle yangında yandı. Bu yangın yeni bir mimari stilin oluşumuna yol açtı. Osmanlı etkisindeki Sarajevo - Orta Avrupa etkisi altına geçti.

3.2.3. Üçüncü yapılaşma dönemi

Bu tarihlerde önce Çarşı tamamlandı. Şirokats - Şirokatsa yolu üzerinde Rustem Paşa tarafından, kapalı çarşı ve Brusa adlı bezistan yapıldı.(56)

Taşlıhan'ın yanında Fehrat Bey yeni bir camii yaptırdı. Ve camii Ferhadiye adlı mahallenin merkezi oldu. Ayrıca Ali Paşa, Koşevo Brdo'da bir camii yaptırdı. 16. y.y.'ın sonunda Sarajevo'nun 100 camisi, 2 kilise, 1 sinagog, bir kaç teke, imarethaneleri, müsafirhaneleri, 3 medrese, 6 hamam, 3 bezistan, (57) bir kaç han, 100 dükân ve Mılatka nehri üzerinde 8 köprüsü vardı.

(54). D. Grabrijan, *The Bosnian Oriental architecture in Sarajevo*, Ljublj. 1984, s.34.

(55). A.Paşiç, *İslamic architecture in Bosnia and Hercegovina*, s.32.

(56). *Sarajevo'da üç bezistandan biri Rustem Paşa tarafından yaptırılmış Brusa olarak bilinen bezistan, İsabeg İsakoviç oğlu tarafından Mehmet beg 16. y.y'ın ilk yarısında ve Sarayevonun gelişiminde en büyük rolü olan Gazi Husref beg tarafından yaptırılmış olan bezistanıdır. H.Kreşevljakoviç, (knjiga II), s.508.*

(57). *Üçü de 1463 - 1552 arasındaki dönemde yapıldı. İbid, s.508.*

IV. BOSNA HERSEKTEKİ ORİENT MİMARİ'nin ÖZELLİKLERİ - Osmanlı dönemi mimarisi

Bosna Hersek' teki Orfent mimarının özellikleri , sosyal ve kültürel hayat tarzlarının birleşimine bağlı olarak gelişti. Osmanlı öncesi, Osmanlı, Hristiyan, İslam, Mediteran, Ortaçağ... etkileşimlerinin sonucudur.

Bosna Hersek' teki, Sarayevo mimarisinin kreasyonları İstanbul' da veya Osmanlı İmperatorluğun diğer merkezlerde standarize olan ve gelişen mimari modelinden oluşmaktaydı.

Osmanlı döneminde nüfusun çoğunluğu İslama geçti. Böyle de İslam sadece din olarak değil, yeni yaşama tarzıyla, kültürü, eğitimi ile bu bölgeye her açıdan değişiklik getirdi. Sosyo kültür sistem radikal olarak değişti. Yerli gayrı müslimanlar " raya " adlı, kendi yerleşimlerinde yaşamaya devam edip ve Sultana daha fazla vergi ödemeye başladılar. Osmanlı idari kuruluşları tarafından, Osmanlı tipi yaşama, giyinme, yeme tarzlarına uygun olarak yeni yerleşimler oluşturuldu..

Osmanlılar önce Orient yaşama tarzını benimsediler sonra Balkanlara bu tarzı bir ölçüde benimsettiler. Daha sonra Osmanlılar da Slovakların arasında onların yaşam tarzlarından da etkilendiler. Diğer taraftan, yerli Müsliman halkı kendi eski evlerinde kalmaya devam edip, evlerini İslam yaşama tarzının gereksinimlere göre yaptılar.

4.1. Şehir planlaması ve temel kriterleri - şehir oluşumun kriterleri

Şehir oluşumunda en önemli faktör toprağın verimliği ve su dur.Bosna Hersek'teki tüm şehirler eski orta çağda, değişik nehirlerin vadesinde kervan istasyonları olarak, sonradan Osmanlı zamanında da yoğun yolların üzerinde oluşup büyüdüler. Bir kasaba kurulurken, vakıf binası; sakinlerinin dini, kültürel, münakale ve iktisadi ihtiyaçlarını temin edecek bir seri bağışlarda bulunurdu. Böylece bir çırpıda bir köyden bir kasaba

meydana gelirdi. Caminin yanına genellikle bir mektep inşa edilirdi. İbadet ve sağlık için su getirilir, yolcular için bir iki kervansaray yapılırdı. Sonra da bir miktar dükkan inşa edilip, çarşı kurulur ve bir panayır günü tesbit edilirdi. Ve böylelikle yeni yerleşimler, kısa bir süreç içinde şehre dönüştüler.

Eski zamanda, ticaret kervanların geçtiği yolların üzerinde (belli mesafede), tüccarlar tarafından konaklama olarak kullanılan karavansaraylar yapıldı. Böylelikle yeni yapılaşma (camiiler, hanlar, hamamlar, medrese, köprüler, bezistanlar...) ile gelecekte büyük şehirlerin temeli olan yerleşimler oluştu.

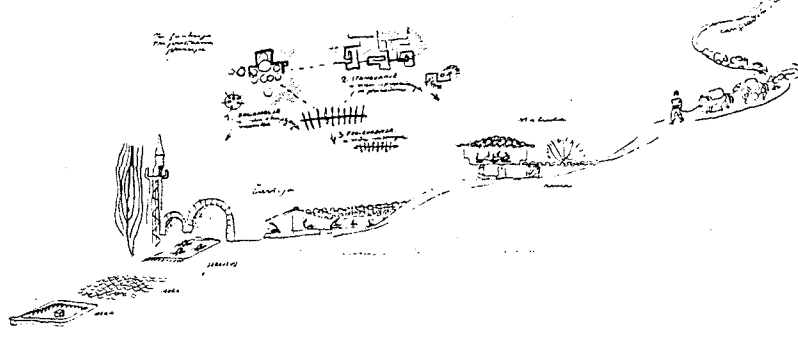
Bütün Balkan orient şehirleri bu şekilde, özellikle “Stanbolska Cada”- Balkanı İstanbul ve Asya ile bağlayan cadde üzerinde kurulup büyüdü.(58) Bu osmanlı şehirler, oluşumundan itibaren iki birimden oluşmaktaydı. Bunlar , ticaret merkezi olarak bilinen çarşı birimidir; diğer birimi şehrin konut alanıdır.

Çarşı dediğimiz birim her zaman şehrin merkezinde, tüccarların geçtiği esas yolların kesişiminde, nehrin kıyasında bulunmaktayken, mahale; etraftaki tepelerde kurulurdu. Küçük yerleşimlerde çarşı genelde, ana cadde üzerinde bulunmaktayken, Sarayevo gibi büyük şehirlerde her zaman ana transit caddeye bağlı olan küçük yolların oluşturduğu ağ üzerinde bulunmaktaydı.

Konut ve ev yapımında, her zaman güzel manzaralı yerler seçilirdi. Bu nedenle konutlar genelde tepelerde yapılırdı. Böylelikle yerleşimler dikey olarak büyürdü ve mahalenin her evi güzel manzaraya hakim olurdu. Bu yapılaşma sistemi, hiç bir yerde yazılı olmayan fakat uygulanan birçok kurallardan biriydi. Mümkün olduğu kadar konut su yakınında yapılır veya yapay kanallarla getirilen su üzerinde değirmenler kurularak evlere aynı zamanda ferahlık ve temizlik kazandırılırdı.

(58).A.Bejić, “ Spomenici Osmanliyske arhitecture u BiH “, POF III-IV/1952-53, Sarayevo 1953. s.236.

Mahallenin önemli özelliklerinden biri de bahçedir. İçinde de meyve ağaçları, çiçek, bol yeşilik bulunurdu. Sarayevoda kamusal parklar yoktu. Fakat bahçeler bir bütün olarak şehire bahçe karakteri kazandırırdu .

Çarşı ticaret, mahalle konut alanıdır

Sarayevonun mimarisinin yazılı olmayan kurallarından biri de evlerin birbirine manzara açmasıdır

Zanaat ve ticari merkezi olan çarşı, önemli yolların kesişiminde oluşmaktaydı. Çarşının mimarisi mahaleden farklıydı; han, bezistan ve karavansaraylara yaslanarak yapılan dükkan ve mağazalar, camiler ve şadırvanlardan oluşturmaktaydı. Çarşı birimi, etrafında bulunan mahallelerden farklı bir mimariye sahip olmasına rağmen, bu iki birimin arasında sınır yoktur. Çarşıda bulunan dükkanların bitişiğindeki, cumbalı ahşap evler, yeşilik, hanlar, çeşmeler... devam etmekte ve bütün bunlar bir uyum içerisindedir.

Çarşı etrafında mahalle (yerleşim birimleri) gelişmekteydi. Her mahallenin merkezi camii - medrese ve mezarlıktı. Yeni camiielerin yapılaşması yanısıra, vakıflar mahallelerin gelişimini finanse ederek aynı zamanda da mahallenin sınırları belirlerdi. Bazen de var olan bir mahalle ikiye bölünüp yerleşimler büyüdü.

Sarayevo kuruluş tarihinden (1462)' den itibaren 16.y.y.'ın sonuna kadar, Balkanlardaki en büyük şehirlerden biriydi ve 17.y.y.'a doğru, Bosna Sancağ'ın kültür ve ticaret merkezi oldu.

Balkanlarda 15.y.y. ve 16.y.y.'da Osmanlıların kurduğu şehir yerleşimleri açık- serbest tipte veya kale içinde kapalı tiptedir. Sarayevo açık-serbest tipteki bir kasabadan şehire doğru büyüdü ve gelişti.

Kasaba ticaret ve zanaatla uğraşan müsliman nüfusun kaldığı yerleşimdi. Bir yerleşim kasaba olabilmesi için aşadaki kriterlere uymalıdır (59)

1. Yerli nüfüsü müsliman olmalıdır. (En az bir cemaat.)
2. Camisi olmalı (en azından cuma günleri ve bayramlarda ziyaret edilen cami).
3. Çarşısı ve pazar günleri olmalıdır.

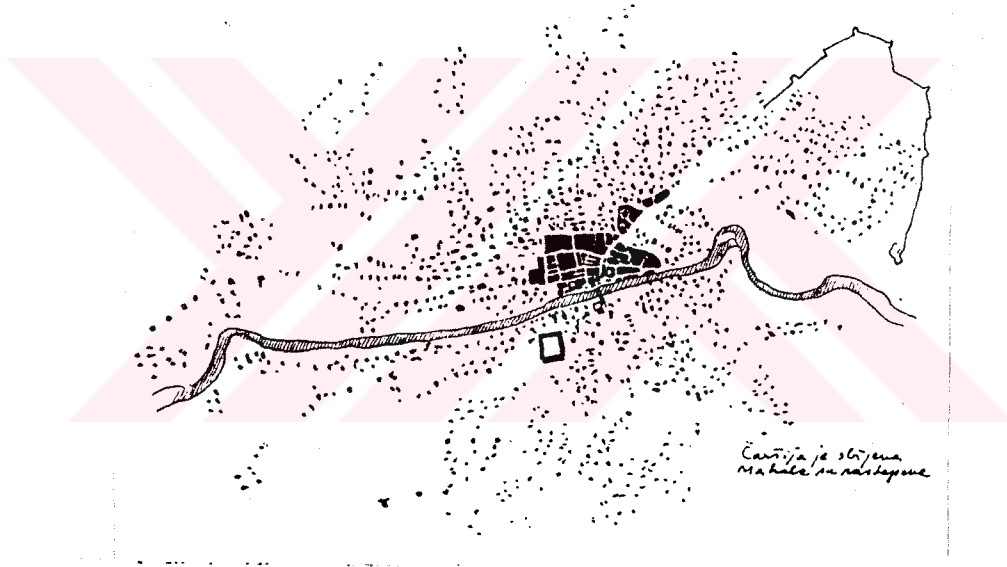
Şehir ise, serbest tipi yerleşimin olduğu, çoğunluğu müsliman nüfuslu, bir çok camisi, medresesi, mektebi, bezistanı ve karavansaraylı olan yerleşimlerdir.

İsa Bey İsakoviç,1462'de Sarayevo - kasabasını kurdu. Milatska nehrinin sol kıyasında camii, hamam ve saray inşa ettirdi. Köprünün yapılaşmasıyla Milatska nehrin iki kıyası bağlanmış oldu.Milatska nehrin sağ tarafında, yolun uzerinde, büyük han yaptı ve mevcut olan "Trgovište" -Pazar- yakınlarında bir kaç dükkan inşaa ettirdi.

(59). B. Zlatar, Zlatno doba Sarayeva, Sarajevo 1996, s.14.

Burdan da meşhur “Sarayevska Çarşıya”- Çarşı- doğudu. Bunlar bir şehrin temeli oldu ve aynı zamanda gelişecek olan şehrin - gelişim kuramlarını ortaya koydu-Milatska nehrin vadisinde (sağ ve sol kıyasında) Sarayevo büyüyecektir.

İslam kültürü, şehirlere tamamen yeni bir mimari stil getirdi. Böylece ortaçağ cehresi tamamen değişti. Dini, ticaret, eğitim ve kamusal yapılar büyük ölçekte yapılmaya başlandı. Gelişmiş şehir’de (şehir) camiiler, türbeler, medreseler, tekeler, kütüphaneler, hamamlar, hanlar, bezistanlar, imaretler, musafirhaneler, saat külesi, şadırvanlar, çeşmeler, köprüler ve zengin konut mimarisi bulunmaktadır.

Çarşıda yoğun ve sıkışık yapılaşma varken, mahallelerde ise daha seyrek yapılaşma mevcuttur

Dini yapılar, - genelde Çarşı’da bulunan - klasik Osmanli mimari özelliklerini taşımaktadır. Kendileri küçük ve büyük kubbeleriyle ortaya çıkmaktadır.Çarşı’da ahşaptan ve tek eğimli çatıdan oluşan dükkanlar varken, mahallelerde ise dört eğimli çatılı evler ortaya çıkmaktadır. Yeşilik içindeki ahşap ve taş minareler ve saat külesi şehrin en güzel görünüşlü yerleri idi.

4.1.1.Doğa ile ilişkisi

Orient mimari doğaya iki yönden uyumlu idi. Bunlardan biri doğal ve yerli malzeme kullanımında görülmekteyken, diğeri toprak yapısını takip ederek dikey yönde evlerin oturturulması ve evin yatay yönlü gelişiminde görülmektedir. Osmanlı mimarisinde malzeme fonksiyonel bir yapıdaydı. Daha doğrusu kullanılan malzeme bulunduğu bolgenin özellikleri yansımakta ve aynı zamanda onun doğal yapısının içini gösterilmektedir.

Evler genelde tek katlı yatay yönünde gelişmekte, yol şekilleri ve toprak yapısının izohipslerini takip edip birbirine saygı gösteren dikey yapıda oturtulmaktadır. Böylece amfiteatar şeklinde gelişmiş şehrin mahale kısmından, şehrin vadisi - amfiteatar sahnesi - tamamen görülmektedir.

Kaskad tipi yapılaşmanın olduğu Sarayevo'dan bir görünüm

Bütün yol, sokak ağı yapısını doğa - toprak yapısı belirlerdi. Eski Sarayevonun yol ağı toprak yapısından çıkmakta ve ağaç kollarına benzemektedir. Ana yollardan ara sokaklar ve patikalar çıkmaktadır. Yol ağının yapısı evlerin duvar yapısını tayin etmektedir yani köşelli yollarda ev duvarları köşeliken düz yollar üzerindeki evlerin duvarları düz olmaktadır. Çağdaş yol ağın ızgara şeklindedir. Düz dar ve patika yolları içermektedir. Böyle bir yol yapılaşması modern tekniğin sonucudur. Rönesans şehir planlaması dar " koridor " yollardan oturmaktayken, Sarayevonun eski Orient şehir planlamasının prensiplerinin biri de yeşillik içinde olan kısa ve organik sokakların üzerinde yatay yönünde gelişen mimarisinin oluşumunda görülmektedir.

15. ve 16.y.y.'daki Sarayevonun şehri diğer Batı Avrupa şehirleriyle karşılaştırıldığında ilginç bir görünüm sergiliyordu. O sırada Batıda Rönesans stilinde büyük palata - saraylar - yapılıırken Sarayevonun mimarisi ise ahşap, tuğla ve kiremit' ten oluşmaktaydı. Sancak Beylerin sarayları da sade ve Italy'daki en basit evlerden daha büyük değildiler. Bununla birlikte Sarayevonun bahçe, yeşillik ve su öğelerinin oluşturulduğu şehirdi.

Sarayevonun şehrinin etraftaki tepelerde bulunan mahallelerde yeşillik hakimken ticaret yapıldığı çarşı bölgesinde her toprak parçası dükkan veya mağaza için kullanıldığından dolayı sadece cami mezarlıkları içindeydi. Yeşillikte fakir olan çarşının yeşiliğini artırmak amacıyla serbest alanlarında yüksek yablan ağaçları dikildi. *(Yazılmayan kanunlardan birine göre her yeni cami yaptıran kişi cami minaresi yanında bir ağaç (yablan) dikerdi.*

Yatay yönünde gelişen mahalle ve çarşı mimarisini gelişmiş şehrin özelliği olan dikey minare ve yüksek ağaçlar bozmaktadır. Bununla birlikte dikey yapılaşma monoton olan yatay yapılaşma üzerinde yeni bir özellik kazandırmıştır. sıkıntıyı kaybederek şehir yeni bir özellik kazanmıştır. Burada yeşillik ritmi mimari ritmi takip etmektedir. Bu yatay dikey serbest doğal oynamalar sert taş şekilleriyle yan yana bulunarak değişik ve daha zengin mimari şekilleri ortaya çıkmıştır.

4.1.2. Ölçü

Etraftaki tepelerden bakıldığında Sarayevoyan yana iki farklı parçadan oluşmaktadır. Biri feodal - Orient şehir, diğeri kapitalist - Avrupa şehridir. Osmanlı şehri tek katlı bahçeli evleri toprak yapısını takip ederek yatay yönünde gelişen sade, sakin, insan ölçüsünde bir mimari şekil verirken, Avusturya döneminin oluşturduğu, kapitalist düzenin, düzensiz ve ölçüsüz dar “ koridor “ yolların üzerinde yüksek “ kiralık “ evleriyle farklı bir mimari şekli temsil etmektedir.

Avrupa mimarisinin temeli olan - Mısır mimarisinin anıtsallığı ve şekillerin büyüklüğü ölçü açısından Sarayevoyan Avusturya mimarisine yansımaktadır. Mimarlıkta Yunanlıların ölçü, boyut, anıt ile ilgili görüşleri değişti. Artık Yunan anıtsal yapıların güzelliği büyüklüğünde değil, ideal proporsiyon - orandadır. Onların her mimari organizması farklı parçaların oluşturulduğu bir bütündür. Rönesans, Avrupa mimarisinin en büyük başarısıdır. Rönesans, Yunan ölçülendirme ve oranı prensiplerini aldı; Sadece Rönesansta mekan veya kapı boyutu üç, dört, beş veya on defa, insan boyutuna göre değil, yapı oranına bağlı olarak çıkabilmektedir.

Sarayevoyan Orient şehrin ticari kısmında - çarşıda düşük tek katlı, yatay yönünde yüzlerce sokağın oluştuğu ağın üzerinde bin dükkan yapıldı. Dükkanlar 2.20 m yüksekliği ile insan ölçüsünde yan yana dar sokağın iki tarafında sıralanmaktadır. Dükkan büyüklüğü, içinde çalışanların raflardaki aletleri, vitrindeki malları alabileceği boyuttaydı.

Çarşıdaki cami ve diğeri anıtsal mekanlar ile sokağın arasında sınır olarak boşluklu çelik kafesli duvarları bulunmaktadır. Bu kafesli boşluklar gerisindeki yapıları sürekli hareket halindeymiş gibi gösterirdi. - insan ölçüsünde farklı manzaralar hep tekrarlanmaktadır. Anıtsal mimari ve insan ölçüsünde olan sokak, demek ki ölçü açısından iki farklı alanların arasında ara mekanlar oluşturmaktadır. Geçici ara mekan insan ölçüsünün etkileşiminden yeni anıtsal ölçüler hazırlamıştır

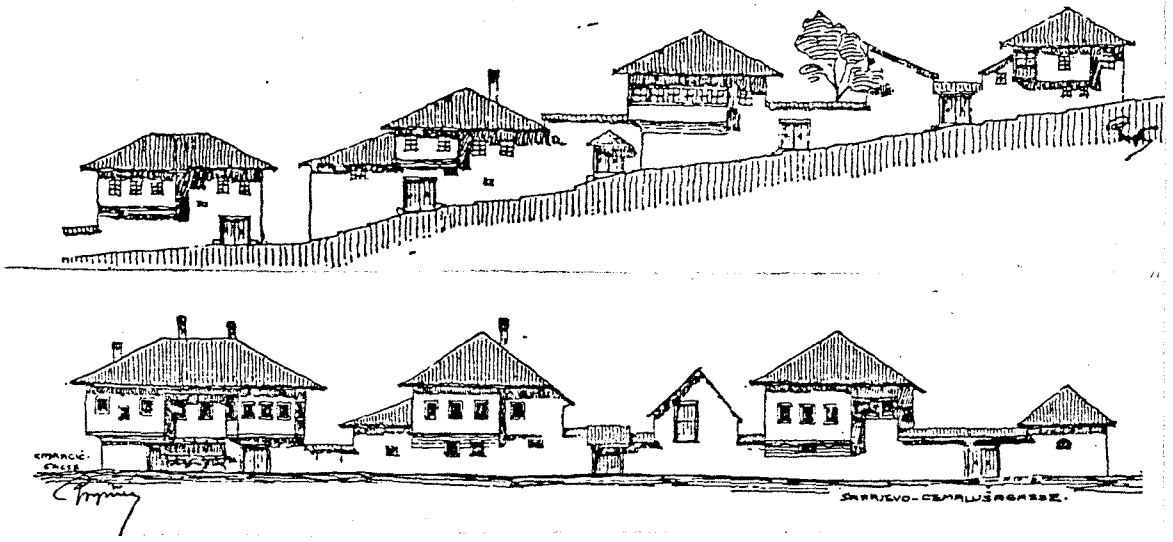
Turbelerin, düşük kapı, parapetsiz pencereler, sarkofag yanında oturan insan boyutu ile uyum içerisinde. Mekan içinde insanın oturma şekli ve pozisyonu o mekanın boyutu belirtmektedir. İslam ' da insan yerde oturduğundan dolayı onun ufukları - Avrupa insan ufuğundan 45 cm daha düşüktür. Demeki İslam evinin tavan kat yüksekliği Avrupa evinin standart yüksekliğinden düşüktür. Fakat temel plan (yatay yönünde) alanı, Avrupa evinin min. alanından büyüktür. Demeki Orient evi dikey olarak değil, yatay yönünde gelişerek, toprak eğimine uyum sağlayarak - izohips şekilleri takip ederek, insan boyutu ile belirlenen, ev mekanına antropocentrik - her şeyin içinde insandır - diyebiliriz.

4.1.4. Manzara

Şehir oluşumuna bazı yazılmayan kriterlerin rolü büyüktü. Bunun içinde de manzaraya sahiplenmedir. Bunun özelliklerinden biri komşulara saygı gösterilmesidir. Daha doğrusu yeni yapılan evler manzaralı olabilmek için önce yapılmış yapılara saygı göstererek yatay ve dikey yönde birbirinden kaçmak zorundadır. Yeni çağdaş mimarinin oransız ve yüksek paiları birço eski yapının manzarasını kapatmıştır. Sarayevodaki tüm evler vadi - çarşı manzarasına sahipti.

Sarayevodaki şehrin şehirleşme kriterlerinden biri manzaraya sahiplenme ve yapılaşmada onun yansıması:

- Düz, eğimli olmayan vadi içinde mekansal manzara yoktur. Bundan dolayı evin sokak " manzaralarını dışa doğru çıkarılan cumbalar ortaya çıkarmaktadır. Veya evin ufukları, farklı yol kesişiminde oturtulularak açılmaktadır.
- Sokak üzerinde yapılaşmayla, meydanla birleşen sokak üzerindeki yapılaşma sokak ve meydan ufuklarını aramaktadır. Evin mekan organizasyonunda kendi ufukların her zaman komşulara saygı gözetilerek yapıldı.
- Daha geniş ufukları kazanabilmek için evler yüksek tepelerde, sokağın üst taraflarında yapılmaktaydı.

Eğimli ve düz arsada ev yapılaşması (J. Pospişile göre)

Ev mekan organizasyonu yaşama mekanların dışı doğru açılması tesadüf değildir. Çünkü diğer (depo, ahır, çenev, yazlık mutfakları gibi) manzara istemeyen mekanlar kendi içinde kapalı, görülmeyen yerlerde yapılırdı.

Eğimli , basamaklı sokaklara yatay yönde dik olan paralel sokakların üzerinde yapılan evler komşulara saygı(biri diğerine manzara açarak) gösterilerek yapılırdı. Böylece, Sarayevoda Milyatska nehri vadisi etrafındaki tepelerde amfiteatar şekilde mahalle gelişimi görülürdü. Bunun yanında çarşı - bezistan, büyük camiler için etraftaki tepelerden en iyi görülebilen yerler seçilirdi.

Kapitalist yapılaşma kanunları, çizim masasında belirtilmiş proje gabaritlere göre etraftaki tepelere sıkıştırılmış bir yapılaşmaya izin verdi. Böylece, daha önce yapılmış evler kendi değerini kaybetiler, aynı zamanda sıkıştırılmış yeni kiralık evler kendi çıplak ve monoton görünüşleri ile korkunç - sıkıcı gelmektedir

4.1.3. Su kullanımı

Orient şehrin ögesinden biri sudur. Çeşme, köylerde, şehirlerde ve onları birleştiren yollar üzerinde yapılırdı. İlk yapılmış su muşebekesi 1462'den önce Sarayevu' da İsa Beg İsakoviç tarafından yapıldı.(60) Bundan sonra 16. y.y.'da bu tür yapılar Bosna Herseğ'in her tarafında yapıldı. Osmanlı İmparatorluğu' nun son yıllarında Sarayevu' nun 55 km uzunluğunda 68 özelli su muşebekesi vardı.(61) Su muşebekesi başlangıçta topraktan yapılan borulardan sonra ahşap "çunkovi" borulardan yapıldı.

Çeşme mahallenin merkezidir

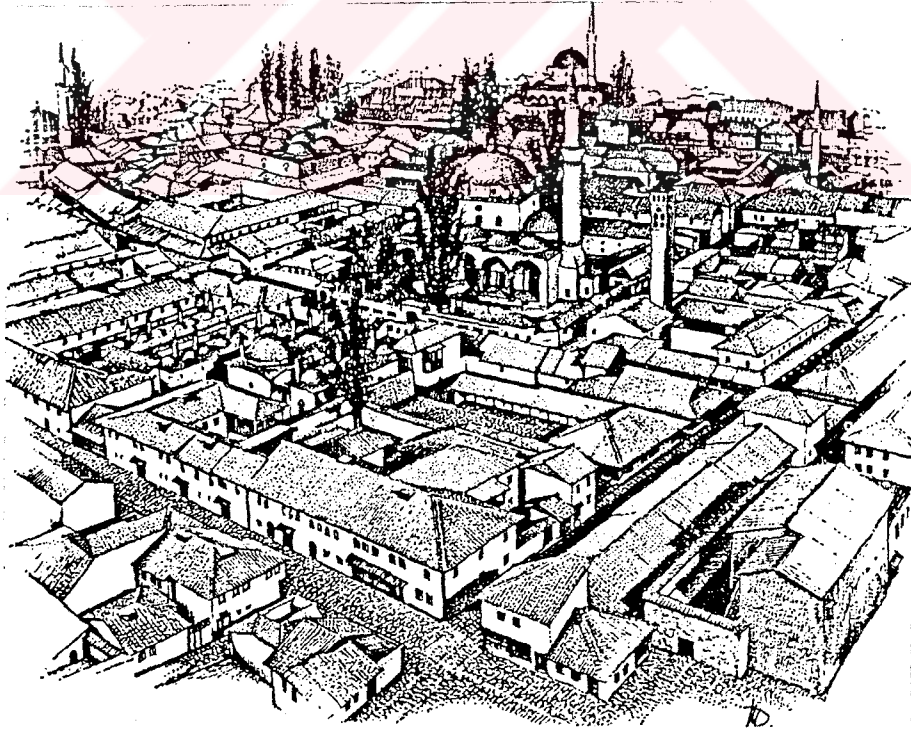
(60). A. Beytiç, POF III-IV / 1952, Sarayevu 1953, s. 257.

(61). İbid, s.257.

Çeşme, anıt ve mahalle hayatın merkezidir. Onların bir kısmı serbest olan yapılarken bir kısmı da diğer bir yapının duvarına yaslanmaktaydı. Çeşme; küp hacimli, taş yapılı, geometrik bazen taş kanalın - serbest tipi üzerinde iki eğimli ve çatı örtülü olarak yapılmaktaydı. Çeşmeler mahalle meydanında, cami ön kısmında bir tarafı duvara dayalı olarak, fırınların yanında, yol kesişiminde, bir yoldan diğer yola geçildiğinde, evlerin bahçesinde ve daha küçük camilerin avlusunda bulunmaktaydı.

4.2. Çarşı

Çarşı, şehrin kalbi olan Milatska nehrin kıyılarında kuruldu. Dükkanların, hamam, pazar yerleri ve hanların çevrelerine kuruyorlardı. Her ticaretin kendine ait bir bölgesi vardı. Bundan dolayı "Aşçılık sokağı", "Abacılık sokağı", "Bazarcı sokağı"...vesaire oluştu (sokkak ismi. *satıldığı mallara göre isimleri verilirdi*). Bu bölgeler harmoni içinde düzenler yaratarak mozaik bir görünüm alırlar.

Sarajevo "Bazarcı sokağı" sı

Küçük ve alçak dükkanlar dar sokaklar boyunca uzanırlar ve şehrin bu bölümü arı kovanı görünümünü alır. Bunlar dükkan olarak adlandırıyor ve hem ışık hem de depo aynı yerde kullanılıyorlar. Bu mekan öylesine küçüktü ki yerde çalışan zanaatkarlar'ın raflar üzerinde duran şeyleri almak için ayağa kalkmalarına gerek yoktu, otururken yerlerinden uzanıp alabiliyorlardı. Bu dar sokaklarda dolaşan müşterilerin bir dükkana girmek için sadece bir yada iki adım atmaları yeterliydi.

Çarşıda mimari yasalar yazılı olarak olmasada her durumda uygulanıyorlardı. Ve biz bu binaları nasıl piramit küçük dükkanlardan, otellere ve kapalı çarşılarla ve daha sonra hamam, okul ve cami kubbeli ve daha da sonra silindirik ve konik minarelerin tepelerine dek ulaştığını görürüz.

Cami etrafındaki duvarlarda bulunan kafesli pencerelerin arkasında atrium ve mezarların içinde, açık yarı açık veya kapalı mekanlarda mezar taşların yeşil çayırklar boyunca durduğu yerde fiskiyelerle su oyunları olur yaşlı ağaçlar gölgelerini döşemiş avlular üzerine düşürüyorlardı. Hepsini birarada göz kamaştırıcı çorakenkli doğu halı havasını yansıtıyorlardı, öyleki bu halı Milatska nehri boyunca giden ve Moşčanitsa deresiyle, köylelerin, karavanların arasından havada titreşen sesler, ruzgar ve müazzin sesiyle devam ederdi.

4.2.1. Çarşının yükselişi ve düşüşü

Osmanlılar 1435'de Vrhbosnayı fethettilerinde Milatska Irmanığının sol tarafında kendi politik güçleri göstermek üzere yönetici Saray'ı yapıldı, ve daha sonra Tsar camisini kendilerinin büyüyen güçlerinin ideolojik sembolü olarak dilettiler ve daha sonra Mahala denen yerleşim kurdular. Zaman geçtikçe bir han, bir bezistan ve hamam Milatska nehrin sağ tarafına yani daha sonra Çarşının büyüyeceği yere inşa edildi. Burası Çarşı'nın etrafına gelişeceği çekirdeği oluşturdu. Önceden camii etrafındaki yerleşimler çarşıya dönüştüler. 1526 yılında Husrev Bey Bosna Sancak Bey'liğine atandıktan sonra bazı iş sahaları kendi camisi etrafında toplandılar.

Rustem Paşa üçüncü ve son kapalı çarşı olan Brusa bezistan'ı yaptırdı. Burada Bursa'dan gelen mallar satılıyordu.

1878'de (Avusturya işgalinden evvel) Sarajevo çarşısı

15.y.y'ıda ancak bazı ticaretler çarşıda yapılabiliyordu. Fakat burada çalışan insanlar henüz localar halinde organize olmamışlardı. 16.y.y'ında localar oluşmaya, gelişmeye başladığında hala bazı zanaatkarlar çarşıda yer alıyorlardı. Localar sadece uyelerin haklarını korumakla kalmıyorlardı aynı zamanda onun kalitesini de kontrol ediyorlardı.

17.y.y.'ında para değişim aracı olarak ortaya konduğunda farklı ticaretlerde feodal lordların isteklerini tamamlamak gidermek üzere geliştirdi.

Çarşının yapısı 19.y.y'a dek değişmeden kaldı ancak daha sonra gelişen endüstrileşmesiyle bazı işler düşerken ve yapılmazken; yeni, bilinmeyen işler de ortaya çıktı. Yavaş yavaş elişlerin gelişmesiyle, sosyal aktiviteler artmaya başladı çünkü Sarayevoy, İstanbul - Dubrovnik- Venedik şehirlerini bağlayan yol üzerinde yer alıyordu.

Önce yabancı tüccarlar hanlar ve bezistanlar etrafında kendi işlerini kurmaya başladılar. Dubrovnik'ten gelen tüccarlar kısa zamanda kendi iş sahaları olan ve "Latinluk" ya da "Frenk Mahalle" denen yerleri kurdular. 16.y.y.'ında iki tane daha kapalı çarşı yerli iş aktivitelerinin merkezi oldular.

Zaman geçtikçe feodal lordların istekleri büyümeye devam etti. Bunun sonucu olarak Venedik ile Split ve Dubrovnik aracılığıyla canlı bir mal alış veriş meydana geldi- Tarımsal ürünler, bal, yün... Ancak 17. ve 18.y.y.'da para piyasaya değer birimi olarak vurduğunda, zanaatkarlar kendileri tekstil, süsleme, dövülmüş altın kaplar ve bakır eşyaları ihraç etmeye başladı. Kürçüler ve Terziler daha geniş çalışma mekanlarına sahip insanlar çok fazla mal; kürkleri, ipekler vb. şeyleri ısmarladıkları ve onları yerli pazarda sattılar. Bu insanlar zamanla zanaatkar olmaktan çıkıp tüccarlar oldular.

Sarayevoy Fransız devrimini sonunda daha zenginleşti. İngiliz ?... trafik Türkiye üzerinden Sarayevoy'a ve oradan Fransaya, Almanya'ya ; Split' e ve Dubrovnik üzerinden İlgintere'ye uzanıyordu. Ve Sarayevoy'un ilk burjuvazi sınıfı kendi iş sahaları " Çurçuluk" olan adlandırılan Hristiyanlar ve Museviler arasından çıktı.

19.y.y.'ın yarısında Avrupa kuvvetlerinin etkisiyle Merkezi yönetim güçlendi ki bu kapitalizmin ve endüstrileşmenin güçlenmesinin göstergesidir ve bu da Çarşının yapısının bozulmasına sebep oldu. Çarşının sonu Bosna feodal toplumunun sonu geldiğinde gelmiştir.

Çarşının ilk oluştuğu zamanlar çarşıda zanaatkarlar vardı ki bunlar aynı zamanda tüccarlardı. İş alanlardaki gelişmeler daha ilerde üretim ve satış işlerini birbirinden ayrıldı. Bunun sonucu olarak zanaatkarlar kendi işlerini yaparken tüccarlar kendi çalışma yerlerini yarattılar. Esnaf kendi orijinal ahşap dükkanlarına bağlı kalırken, tüccarlar kendilerine taştan yeni dükkanlar yapmaya başladılar.

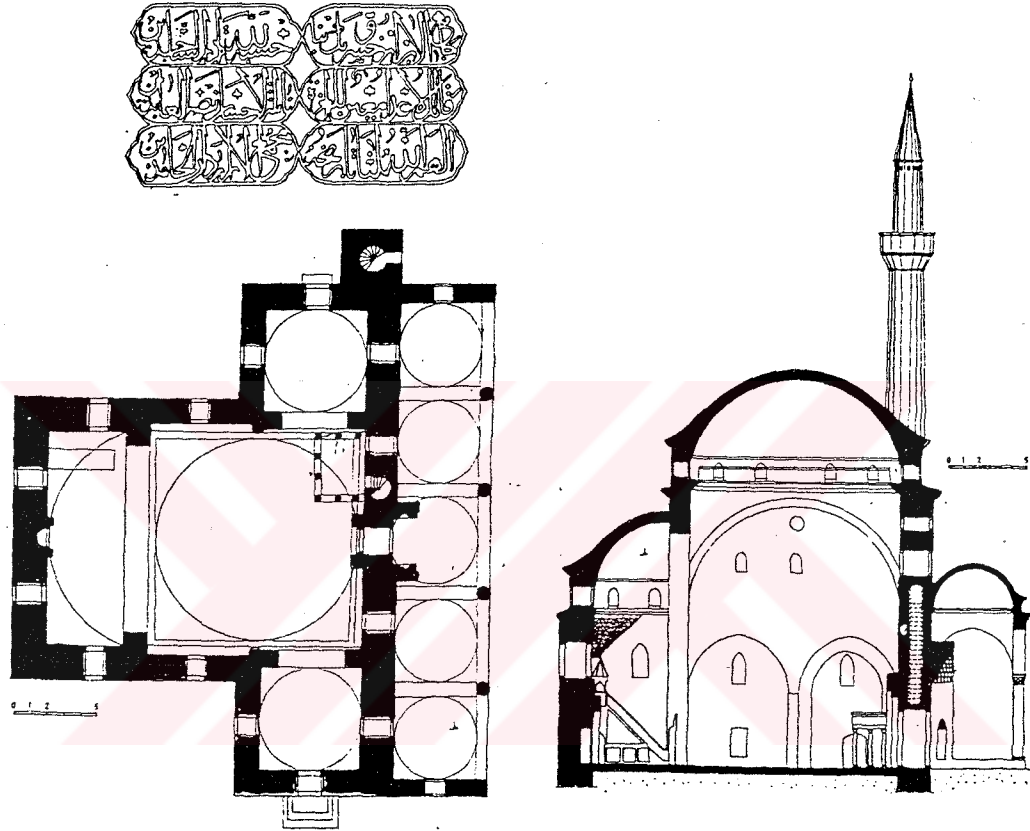
Çarşıda ilginç olan şey her işliğin içinde dükkan ve depolar vardı. Başta depolar genellikle dükkanlarla bağlantılı idiler. Fakat daha sonra depolar ayrı olarak kendilerine ayrılmış alana inşa edilmeye başladılar. Bunlar ya ayrı yapıldı ya da büyük hanların ilk katlarında yer alıyorlardı.

Dükkanlar genellikle ahşap ya da kerpiç denen güneşte kurutulmuş tuğlalarla inşa ediliyorlardı. Oysa bunların arasındaki depolar ısı yalıtımı tavanlara ve demir kapılara sahiptiler. Bu dükkanların yer alanları 6-10 m² kadardı. Tüm yapı taş blokları üzerine floor duvar ile oturuyordu ki bunun sebebi su basması tehlikesinde zeminin kaymasını önlemektir. Ana duvardan taşan saçaklar altında sıralar yer alıyordu. Ön uzantı boyunca bir pencereler kepenekli olup her biri iki kanıtlıydı ve birisi yukarı doğru hareket ederek ve çatının bir uzantısı olurken diğeri aşağı doğru açılıp sıranın bir uzantısı oluyordu. Bu kepenekler kilitler ve vidalarla tutuluyorlardı.

4.2.2. Dini mimari

Şehirlerin kuruluşunda ve fiziki olarak gelişmesinde bazı idarecilerin şahsi gayretleri önemli rol oynamış, bunlar cami, medrese, han, hamam gibi zengin vakıflar kurarlarken, dervişler de tekelerde, dini kültürünün gelişmesine yardımcı olmuşlardı. İşte İslam - Türk kültürünün kuvvetli bir kalesi olan Sarayevó şehri de bunlardan birisidir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'un ilk döneminde pek çok cami, medrese, han, hamam, ve kütüphane gibi süslü eserlere sahip olmuştur.

Osmanlı döneminde, Bosna Hersek'te en fazla kullanılan yapı malzemesi ahşap ve taş. Kamusal yapıları- kubbeli camileri, köprüler, bezistanlar,- stüktüründen iç mobilyasına, deköresine (mimber, mehfil) kadar taştayken; Konut, hanlar, dükkanlar vb. Ahşap veya taş-ahşap kombinasyonda yapılırdı. Değirmenler, hanlar ve dağ evleri tamamen ahşaptı.

Gazi Husrefbey camisi

Osmanlı feodal düzenin ideolojisi dindir, Bu nedenle Osmanlılar ele geçirdikleri yerlerdeki ilk yapılaşma cami yapılaşması olarak yansımaktadır. Bosna' da ilk camiler 15.y.y.'ın ortasından itibaren yapıldı. Fakat hangisinin ilk olarak yapıldığı bilinmemektedir . Sarayevoda 108 cami yapıldı (bugün 87 cami vardır.) (62)

(62). Aliya Beytiç, " Spomenici Osmanlijske arhitekture u BiH ", POF III-IV / 1952 - 53, s.243, Sarajevo 1953.

4.2.2.1.Kubbeli camler

Bosna Hersek'teki camiler Osmanlı mimarisinin bütün özellikleri taşıyordu. Fakat boyut açısından İstanbul' daki camilerden daha değişik daha çok sade, temiz kütleleriyle, büyüklüğü ile, etrafa ve insan ölçeğine daha yakın bir şekilde yapılıyorlardı. Sarayevodaki camilerin planı, genelde kare şeklindeyken, Osmanlının son zamanlarında yapılan yeni cami planları - Sarayev'o'daki Gazi Hüsref Bey cami gibi - diktörtgenleşmeye başladı.

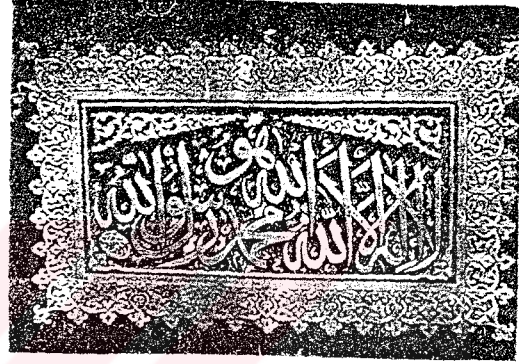
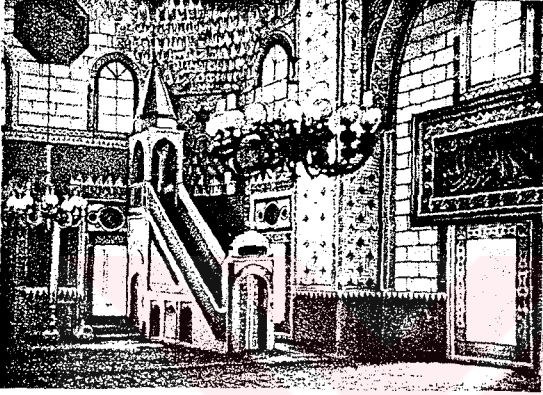
Bütün camilerin içleri aynıdır. Ön taraftaki duvarın ortasında mihrab olarak bilinen mekan, yarım dairesel çıkıntı, namaz süresince imamın bulunduğu yerdir. Sağ ön köşede kemer geçişli ve ahşap korkuluklu minber bulunmaktadır. Sol yan duvarın yanında " çurs " - yerli dilde duanın okunduğu yerdir; Yer arkasında tüm genişliğinde veya sadece mekan yarısında " mahfil " veya musandera, ahşap veya taş kolonlarında namaz süresinde müezzin bulunduğu küçük alanı bulunmaktadır.

Cami dış tarafı ise, girişin iki tarafında birkaç basamaklı yüksetilmiş sofa veya triyem iklim (yağmur, kar..) dan koruyucu olarak ve cami dolu olduğunda insanların namaz kıldıkları yeri bulunmaktadır. Küçük veya büyük olsun cami bahçelerinin etrafı her zaman duvarlarla çevrilidir. Avlu merkezinde şadırvan veya köşesinde abdest almak amacıyla kullanılan çeşmeler bulunmaktadır. Kapalı bahçe, sokkak kalabalığı ve cami sakinliği arasındaki düşünülmüş " ara mekan " olarak kullanılan tasarım hareketidir.

Bahsedildiği gibi yapı özelliği taş kullanımınıdır. Minareler ise taş veya ahşap olabilmekte ve yatay olarak gelişen Osmanlı mimarisine, şehirlere dikey noktalar olarak tekrarlanmakta ve değişik bir ritm kazandırmaktaydı. Cami bitiş noktaları, taş, ahşap veya tuğladan yapılmış kubbelerdi.

Cami mimarisinde taş malzemenin kullanımından dolayı bu tür yapıların genel özelliği kare planın üzerine taş kubbe kondurmaktır. Bu camilerde trompadan tambura geçen

dört taşıyıcı duvarın üzerinde bir büyük ve kolonlarda oturan triyem üzerinde üç küçük kubbe bulunmaktadır. Miimari dekoru çok farklı kemer, kapitel, baza ve diğer elemanlar zaman zaman rastlanmaktadır.. Duvar dekorasyonunda canlı renkler, Orient ornamenti - arabeska, vegetasyon ve geometrik varyasyon - formları kullanılmaktadır. Sarayevodaki Gazi Hüsref Beg cami'de iç duvarlar arabesk dekorasyonun en başarılı örneklerini serilemektedir.

Gazi Husrefbey camininin dekorasyonu

Avusturya Sarayevu'yu eline geçirdiklerinde, Bosna Hersek' te 38 adet bu tarzda yapılmış cami vardı; Kendi mimari özellikleriyle en önemlileri Gazi Hüsref Beg cami (1530), Careva cami (1565) ve Ali - Paşa camidir. (1561) (63)

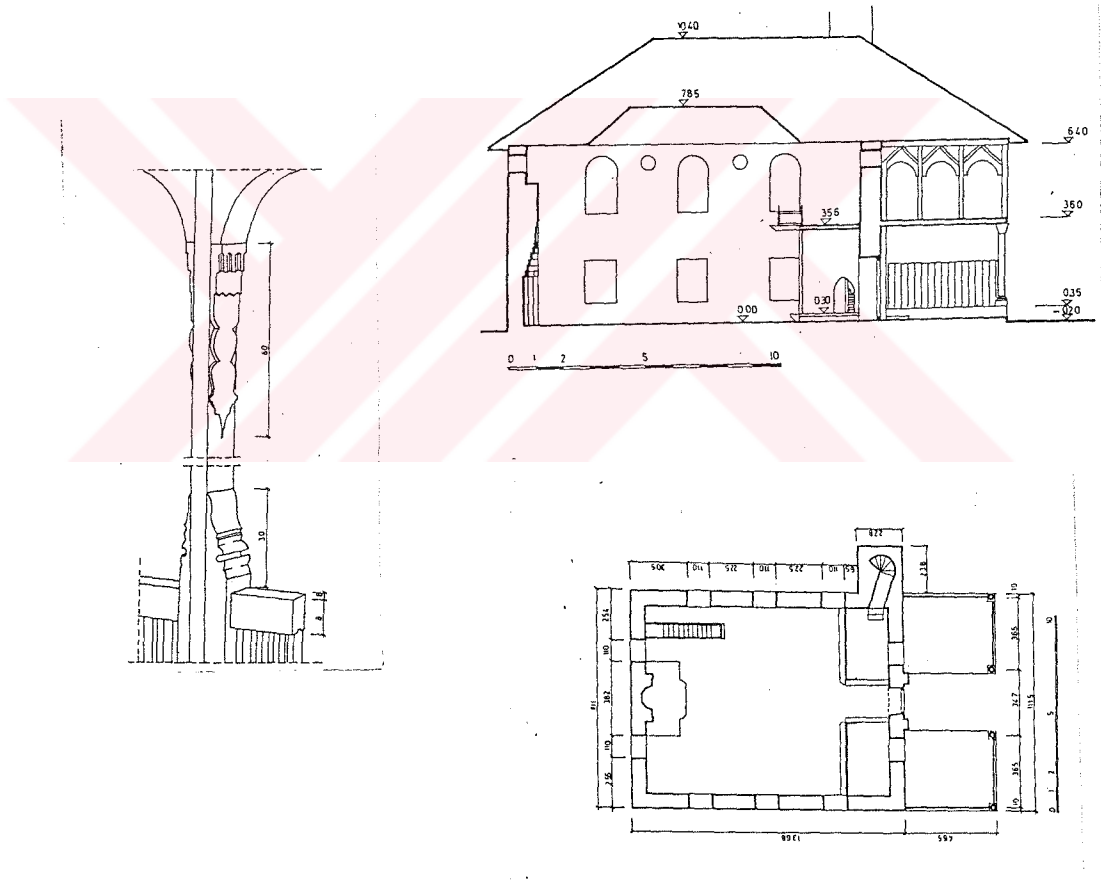
4.2.2.2. Kubbesiz camiler

Kubbesi olmayan camilerin iç alanı düz ve ahşap tavanla bitiyordu. Çatısı ise düşük ve dört eğimli, iklim şartlarına bağlı olarak kiremit, ahşap veya taş kaplıydı. Görüldüğü gibi yerli tarzda, yerli usta- cunceri tarafından yapılmış olan camilerin konuttan yapı özellikleri açısından hiç bir farkı yoktu.

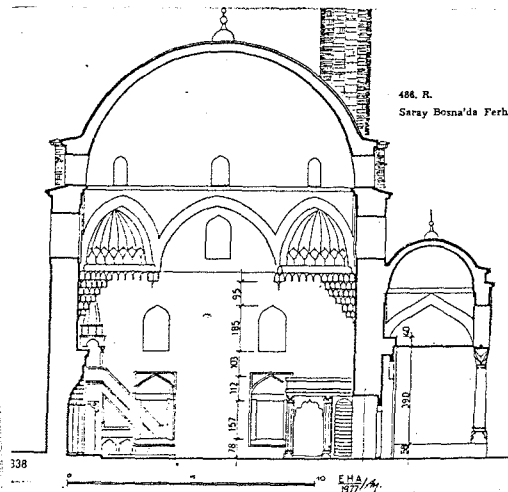
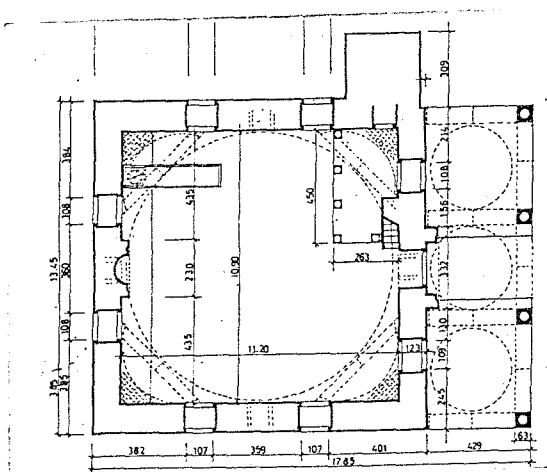
(63). *İbid*, s.246.

Onların özelliklerini Bosna Hersek'teki evlerde olduğu gibi yerli ustalar, kullanılan inşaat malzeme ve iklim faktörleri belirliyordu. Bunun sonucu olarak köydeki kubbesiz camiler tahta kaplı ve Hersekteki bu tür camilerin çatıları kayağantaşla kaplıyken, Sarayevo ve civarındaki camiler kiremit kaplıydı.

Magribiye camisi, Sarayevodaki camiler arasında en değişik yapıya sahip camilerden biridir. Yapının iç mekanı ahşap yapıyla tonozla bitmektedir bitmektedir (1766).(64)

Şeyh Magribi (Magribiye) cami

486. R.
Saraj Bosna'da Ferhad Bey Camii

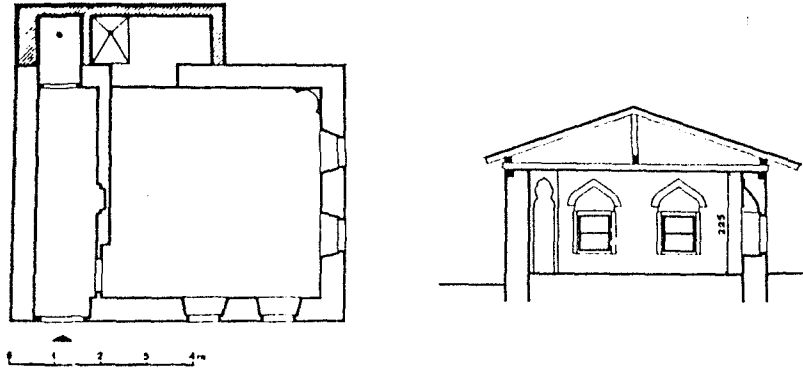
Ferhad bey (Ferhadiya) cami

4.2.3. Eğitim yapıları

Her Osmanlı eyaletinde olduğu gibi Bosna Hersek' te de İslami eğitim ve kültürün öğretilmesi için mektepler ve dini kurumlar oluştu. Camilerin yanında mektep ve medreseler, Bosna nüfusunün öğretim müesseseleriydi.

Sarayevo medreseleri 1697 tarihinde Avusturyalıların saldırısına uğramış, Sarayevo'daki 120 cami ile medreseler ve mektepler (32 mektep) tahrib edilmiştir.(65) Daha sonraki devirlerdeki saldırılarda camilere dokunulmamış ama, bu seferde medrese, mektep, hanıgah özellikler hanlar, çarşı ve hamamlar, kuleler büyük tahribata uğramış ve ortadan kaldırılmıştır.

Sarayevo'nun mahallelerinde mevcut olan ve günlük ihtiyaçları karşılayan mektepler, mahalle camisinin etrafında bulunmaktaydı. Medrese; meydandaki çeşmeyle, bakkalıyla... mahallenin temel çekirdek noktasıydı. Mektepler yerli ustalar tarafından yapılmaktaydı ve onların anıtsal olmayan mimarisi ile sade bir şekil ihtiva etmekteydi. Bu açıdan Bosna'daki tek katlı yerli konut yapılarından her hangi bir farkları yoktu.

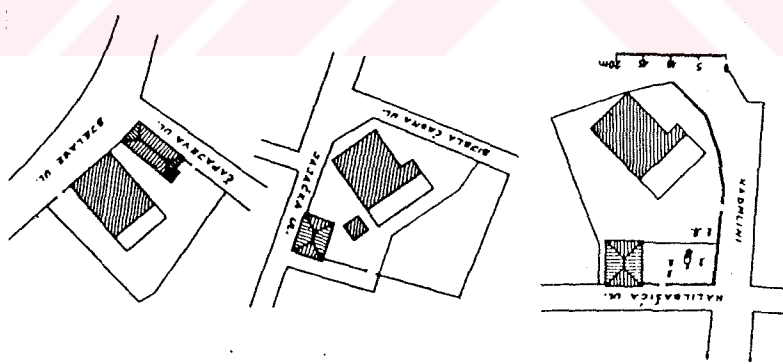
Kuçuk katib Mahyudin mektebi

(65). *İbid.* 247s.

Medreselerde ise, mekteplerde olduğu gibi İslam dini eğitimi verilmekteydi. Fakat mahallede değil çarşıda bulunup aynı zamanda öğrencilerin kaldığı mekanları da içermekteydi. Medrese mekanları, genelde bir avlu etrafında iki veya dört taraflı organize edilirdi. Taş kaplı, dış dünyadan taş duvarla ayrılmış olan avlu içinde şadırvan bulunurdu. Yapı malzeme kullanımı açısından; medrese taş veya ahşaptır. Çatı ise sade iki eğimli veya kubbeli olabilmekteydi.

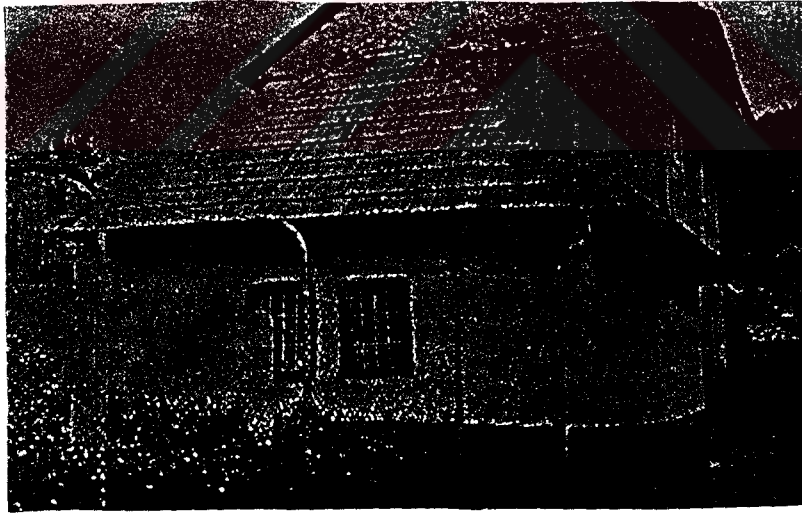
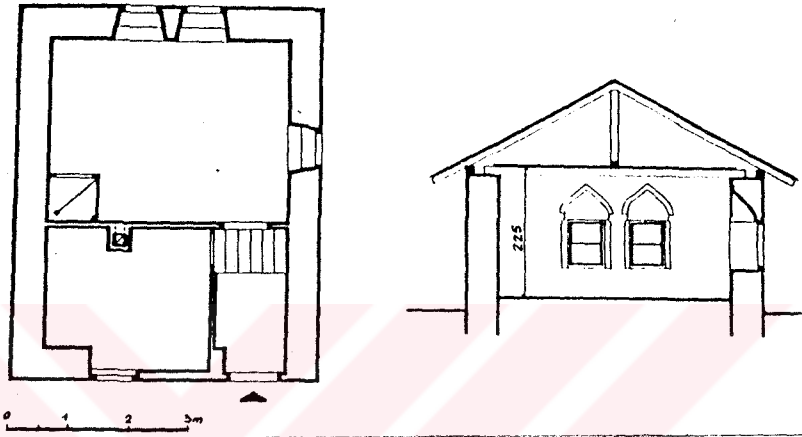
4.2.3.1. Mektepler.

Mahalledeki mektep, her zaman cami etrafındaki parselde, yol kenarında bulunmaktaydı. Bu şekilde mahalleye bağlı olan mektep girişi ayrıydı. Aynı zamanda camiye gerekli olan samimiyeti kazandırmaktaydı. Her mektebin öğrenciler için birer büyük odası (dersane) vardı. Yapı özellikleri ise; her mektep tek, iki veya üç katlı olabilirdi. Böylece plan tipi kat sayısına göre değişirdi.

1. Kuçuk katib Mahyudi 2. Divan katib Haydar
3. Nebrdilo Hacı Aliye mektebi vaziyet planı, komumu

En basit olanı, tek katlı mektepler direk olarak dışardan ulaşılabilen sadece bir oda (sınıf) dan oluşmaktaydı. Sarayevo'daki Kauçuk Katip Muhyudi caminin yanında bulunan mektep 1697 tarihteki yangında yok oldu.(66) Bugünkü mektep cami avlusunda, giriş tarafı ile sokağa yaslanmaktadır. Bu mektep diğerleri gibi tuğladan yapıldı ve dört eğimli çatısı kiremit kaplıdır.

Divan katib Haydar mektebi

(66). M. Beçirbegović, " Prosvjetni objekti Islamske arh. ",POF XX-XXI /1970 -71, Sarajevo 1974, s.257.

Bütün mektepler düz ahşap tavanlı ve ahşap yapılı çatı kiremit, ahşap veya taş kaplıydı. Yapı özelliklerinden biri de taş, tuğla, veya ahşap iskelet içinde tuğla dolgudur. Genel olarak planlama, yerli konut mimari yapılaşma konsepti üzerinde oluşmaktadır. Ve böylece bulunduğu bölgenin konut mimarisine benzemektedir. Hersek'te mektepler taş yapılı ve kayağantaş çatı kaplıyken, Bosna' da bazen taş, genelde ahşap ve tuğla yapılıydı olabilmekteydi. İklim şartlarına bağlı olarak ahşap veya kiremit kaplı dört eğimli çatılar yapılmaktaydı.

Aynı adlı cami avlusunda bulunan Gazi Husref Bey mektebi 1531'te yapıldı.(67) Yangınlarda zarar gören yapının yerine 1843' te yapıldığı bugünkü mektep yapıldı. Çarşıdaki diğer mektepler gibi bu da katlı yapıdadır; Zemin katı dükkanların mağazası olarak kullanılırken üst katı mektep amacıyla kullanılmaktaydı. Anıtsal olarak, dayanıklı malzemeden yapıldığı mektebin yapısı ve dört eğimli kiremit kaplı çatısı ile diğer mektep ve konut yapılarından hiç bir farkı yoktu.

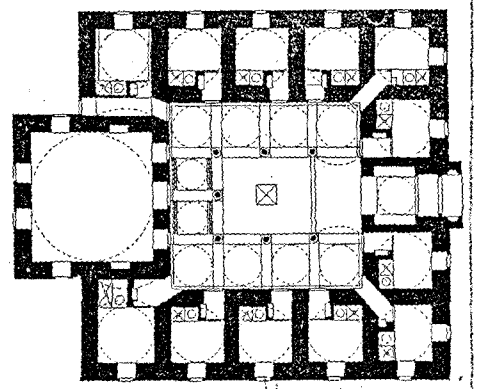
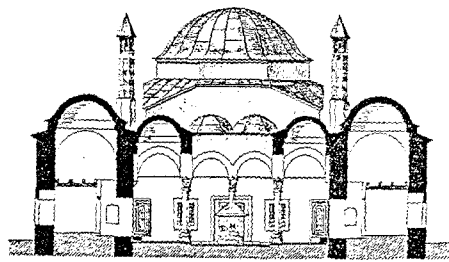
4.2.3.2. Medreseler

Osmanlı medreselerinin her birinde iç avluya bakan öğrenci odaları ve bir ortak mekan (dershanesi) vardı. Fakat sadece bazıları kubbe ile örtülüydü. Diğer mektepler gibi yerli mimarı tarzında yapıldığı için dört eğimli ahşap veya kiremit kaplı çatıya sahiptir. Plan tipine bağlı olarak Bosna Hersek' te kapalı iç avlulu; "U" harfi , "L" harfi şeklinde veya dar uzun yapılı medrese tipi olabilmekteydi.(68)

Kapalı, iç avlulu tipi medres örneklerinden en güzeli Sarayevo'daki Başçarşıya'da bulunan, 1537 - 38' yıllarında yapılan Gazi Husref Bey medresesidir.

(67). *İbid*, s.260.

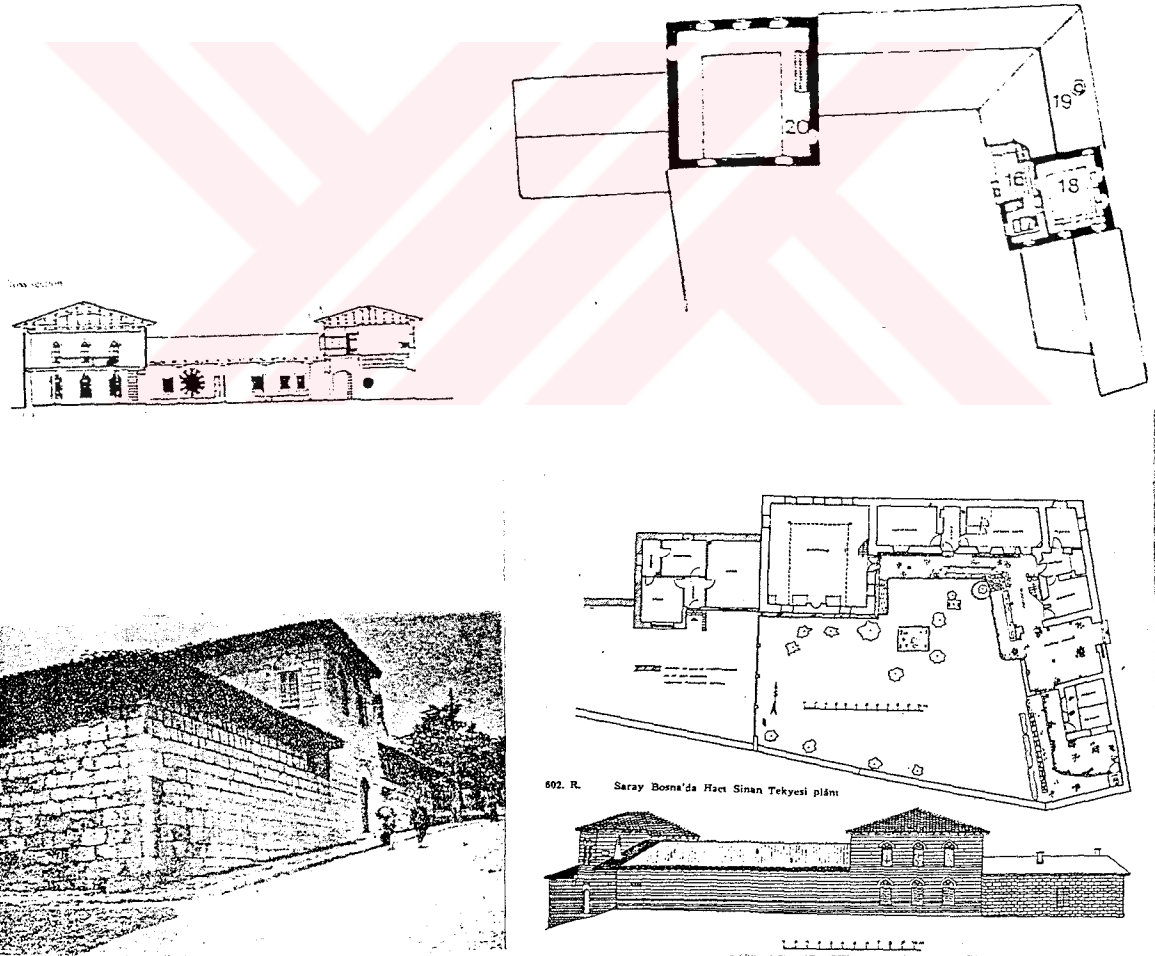
(68).. *İbid*, s. 285.

Gazi Husrefbey medresesi (kurşunliya)

4.2.3.3. Tekke

Osmanlılar geldikten sonra Bosna bölgesinde “ derviş “ olarak bilinen gruplar yer almaya başladı. Bunlarla berber teke yapılarının başladı. Başlangıçta tekkeler konut ev özelliğini taşıdılar. Daha doğrusu bu yapılar derviş grubun başkanı olan - şeh’ in eviydi. Tekke yapımında kullanılan malzeme ise taş veya ahşaptı. Teke’ nin “ semahana “ olarak adlandırılan büyük ve kilimlerle döşenmiş en önemli odasında dervişler ibadet etmekteydi. Tekke’ de “ şeh” - e veya tekke bekçisine ait daire vardı. Aynı zamanda yabancı şehlerin musafirhanesi, dervişlerin veya yolcuların kaldığı mekan bulunmaktaydı. Bütün bu mekanlar zeminde bulunurdu veya bazen ikinci katta da yayılmaktaydı.

Hacı Sinananova Tekkesi

İlk teke 1462' de, bugünkü Bembaşa' da Sarayevo Sancak beyi Gazi İsabeg (1464 - 1470) tarafından yaptırıldı.(69) Yapı üst katı kerpiç ve ahşap yapılı olduğundan dolayı birkaç kez yanıp restore edildi. Bugünkü bina ise, ilk olandan farklı ve daha küçük olup geçen yüzyılından kalmadır. Bütün yapılmış tekeler arasında mimari açıdan en güzeli Hacı Sinanova tekesidir. Hemen hemen tümü taş yapılı, iki katlı "L" şeklinde yeşilikle döşenmiş avlu etrafında bulunmaktadır.

4.2.3. Ticaret yapıları

16. y.y.'da çarşıda sadece askeri ihtiyaçları karşılayabilen zanaatlar gelişmekteydi. Sonradan, Feodal gücün artmasıyla mal üretimi artmaktaydı; Böylece de yeni zanaatların ortaya çıkarılmasıyla esnaf organizasyonları oluştu. Endüstrileşme yoluyla yeni zanaatlar - kuyumculuk, terzi...ortaya çıkmaktı. Zanaat gelişimi ile, ticaret gelişti. Sarayevo, önemli yolların kesişiminde, Cargrad - İstanbul, Dubrovnik, Venedik şehirleri bağlayan yolların üzerinde olduğundan dolayı Sarayevo çarşısı ticaret transit merkezi oldu. Feodal düzenin gücü ve lüks-konforun artmasıyla Venedik' ten sabun, pirinç, ipek, beyaz kağıt vb. getirtilirdi, fakat ticari malın artmasıyla 16.ve17. y.y.'da zanaatkarlar kendi gereksinimler için sadece değil ihracat için de kumaş, altın ve bakır ev aletleri gibimallar üretmeye başladılar. Bunların sonucu ticaret ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde yeni hanlar, dükkanlar, mağazalar vb.in yapılmasına ihtiyaçlar doğdu.

4.2.4.1. Han ve Kervansaraylar

Han ve Kervansaraylar. Sarayevo'daki Başçarşıya'yı oluşturan yapılardır. Bu binalar işlek yollar üzerinde yapılırdı. Genelde çok büyük iki katlı, taş kaplı, çeşmeli, bir avlu etrafında kurulurdu. Avlu etrafında bir veya birkaç triyem vardı; onların arkasında mağazalar bulunmaktaydı. Avludan bir veya iki merdivenle odalara çıkılırdı. Odalar bir taş kaplı koridor etrafında sıralanıyordu.

(69).H Şabanoviç, "Dvije najstarije vakufname u Bosni",POFII/1968-69 Sa.1952,s. 18.

En basit han binası, tek katlı, dikdörtgen planlı, 2.20 m kat yüksekliğinde, ahşap, taş, taş-tuğla kombinasyonundan yapılan duvar ve üzerinde dört eğimli tahta kaplı çatı oturtulan binadır. Han'ın uzun duvarının içinde yüklü atın geçebileceği büyüklükte kapı bulunmaktaydı. Tavanı olmayan mekanın tümü tek çatı altındadır.

İki katlı hanların oluşumu ile insanın kaldığı mekan yavaşça hayvanların kaldığı mekanlardan ayrılmaya başladı. Üst kat, normal evin gelişimi gibi yapıp koridor etrafında odalar sıralanırdı.

Yollar üzerinde bulunan hanların iç avlusu, şehir içindeki diğer hanlarda olduğu gibi yoktur. Şehirlerdeki hanlarda iç avlular kısmen örtülüdür ve atların tutulduğu yerdir. Bazı hanların at mekanları ayrı olarak iken, zemin katta dükkan ve kahve, üst katta yine kahve ve odalar olabiliyordu.

Hanlar genelde konaklama yanında yemek de bulunduran, kervansaraylardan farklı olarak, daha küçük ve daha sade yapılardır. Hanlardan bazıları; Kolobara Han, İsa Bey tarafından 1462'de yapıldı ve 1937 tarihli yangında yandı. Moriça Han, Gazi Husref Bey Hanı ve Taşlıhan. Bu iki son han 1540'l erde, Gazi Husref Beg Bezistanı yanında bulunmaktadır.

1878'de Avusturyalılar Sarayevu' ya geldiğinde, Sarayevu'da 50 kervansaray ve han vardı - toplam 2640 konaklama yere sahipti.(70)

Taşlıhan. Bina orijinal olarak bir avlu, hostel ve kapalı bir pazar yerinden oluşmaktaydı. Hostel Austro - Hungarian yerleşiminden sonra yıkılmıştı. İki giriş yapıyı üç bölere ki bunlardan her biri ayrı birer ünite olarak kullanılabilir. Binanın güney cephesi üç kubbeli küçük dükkanlardan ve yuvarlakştırılmış çatıdan oluşur. Binanın güney cephesi üç kubbeli küçük dükkanlardan ve yuvarlakştırılmış çatıdan oluşur.

(70). H.Kreşevljakoviç, knjiga II, s.21.

Kuzey cephesinde ise noktalı kemer şeklinde gelişmiştir, ki bu da Gazi Husref Bey camisi ve saat kulesi ile beraber gelişmiş olup çok güzel bir görüntü oluşmuştur.

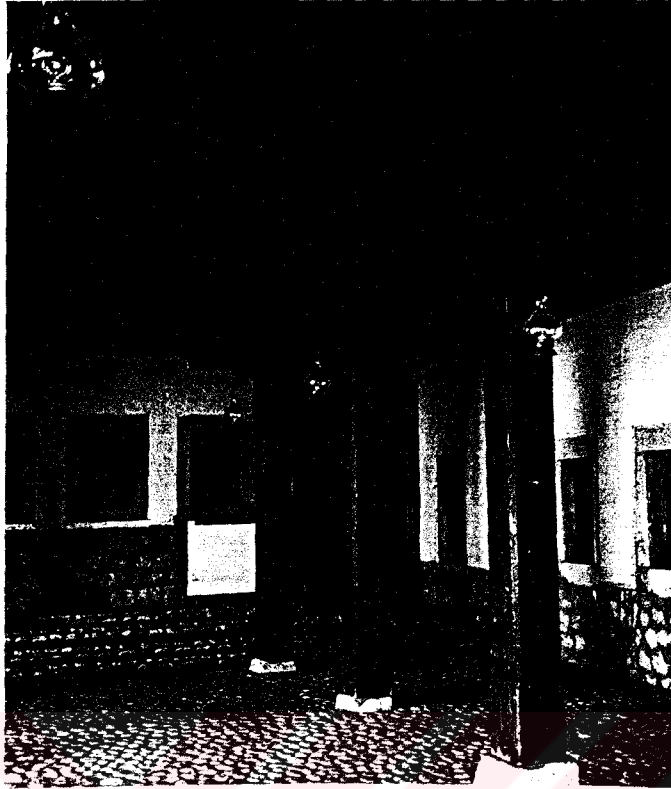

Taşlıhan, Gazi Husrefbey ve saat kulesiyle bir görünüm

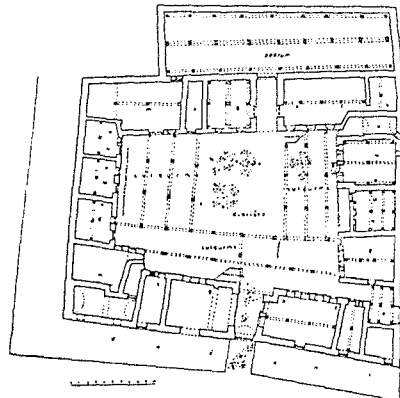
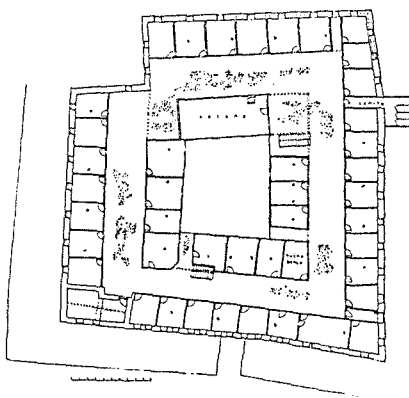
Moriça Han. Osmanlı han mimarisinin temsilcisi olan, Bosna Hersek' teki çok iyi korunmuş tek tarihi ve mimari anıtı Moriça Handır. Moriça Han, diğer büyük ticari hanları (71) gibi iki katlı yapıdır. Diktörgen planlı, büyük boyutlu (44.78 x 38.40 m)(72) etrakındaki tek katlı dükkanlarla uyum içerisinde.

(71). *Büyüklüğü ve mimariyle meşhur 1462'den Kolobara - Sarayevu kuruyucu Gazi İsabeg vakfın sahibinde, Taşlıhan - Gazi Hüsref Beg (1521 - 1541) vakıf, Culov Han veya Moriça Han aynı vakfın sahibindedir. _ H. Kreşevljakoviç, knjiga III ,s. 258.*

(72). *İbid, s. 259.*

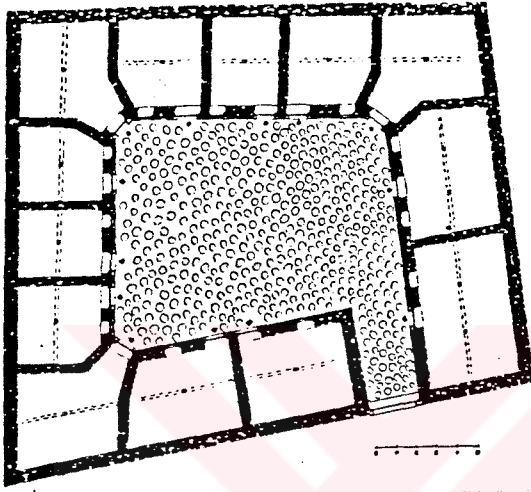
Fasade Morića hana

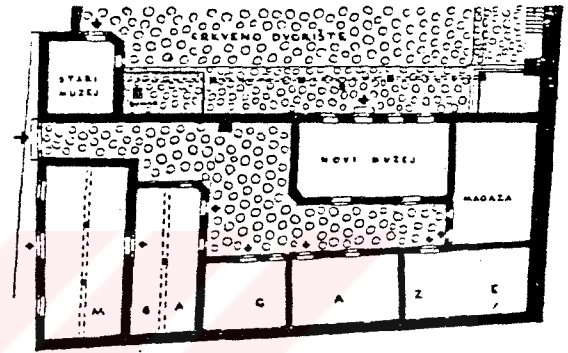
Morića han

4.2.4.2. Daire

Daire: Bir avlu etrafında yanyana bulunan, tek eğimli bir çatı altındaki mağazalara daire denir. Onlar önceleri mal depoları olarak kullanılırdı. Bunların yapısı ise, diğer çarşıdaki mağazalardaki gibi çarşıda sık çıkan yangınlara karşı dayanıklı inşaat malzemelerinden yapılırdı.

Hacı Muratovića dairesi

Ortadoks kilisesi yanındaki dairesi

Osmanlı mimarisinde daire, ticari mağaza gibi mal depolarıdır; Bir avlu etrafında, tek çatı altında sokkaktan tek ortak girişi olan yapılarıdır. Daire avlusu dikdörtgen veya kare olabilir, ateşe dayanıklı ve güvenlik için duvarla sarılıdır. Bu duvar içinde yanyana tek katlı mağazalar sıralanmaktadır. Daire girişi çift kanatlı çelik kapılıken iç mağazaların çelik kapıları tek kanatlıdır. Avlu döşemesi ise, ortaya doğru eğimsel taş kaplı olarak yapılırdı; Burdan kapı altlarından borularla yağmur suyu götürülmektedir. Bilindiği kadarıyla, 1879' deki yangına kadar Sarayevu' da beş daire vardı. Fakat 16. ve 17.y.y.'ın kayıtlarına göre büyük bir ihtimalle daireler 18.y.y' da (demeki 1697' deki yangından sonra) yapıldı.(73)

(73). A. Beytiç, " Spomenici Osmanliyske arh. u Bosni I Hecegovini ",POF III-IV / 1952-53, Sarayevu 1953, s.265.

4.2.4.3. Dukkanlar

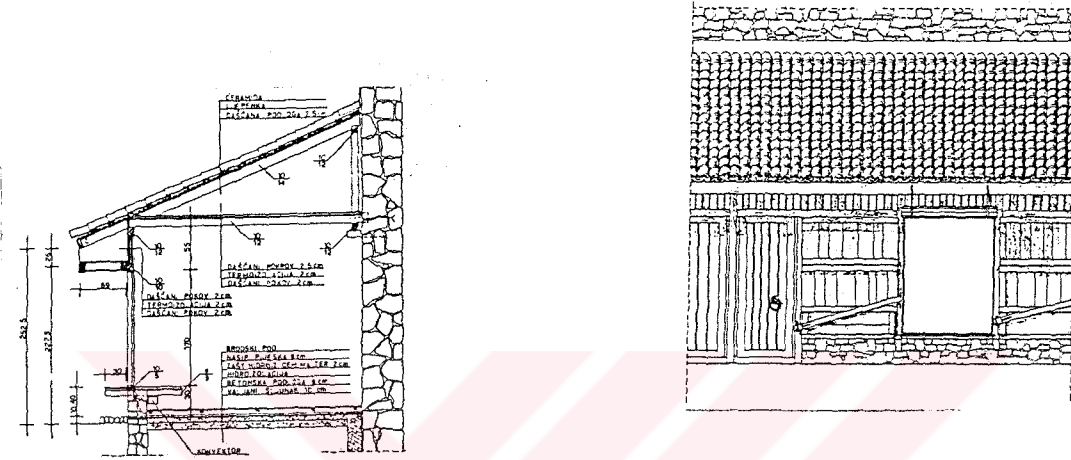
Dukkanlar. Tek katlı binalarıdır. Büyüklüğü kullanıcı (insan) ile uyum içerisindedir. En küçük dukkan 1.5 m genişliğindeydi. Dukkan içine suyun girilmemesi için döşeme yüksekliği sokkak kodundan 50 - 75 cm yüksekteydi. Bütün dukkanlar dar sokakların iki tarafında tek çatı altında bulunmaktadır. Dukkan cephesinde üç kepenk bulunmaktadır. Dukkan açılırken iki kepenek yatay olarak tavana asılırdı, üçüncü ise altı ahşap ayakların yardımı ile oturma için kullanılırdı. Dukkan tek başına, çarşı dışında, mimari açıdan değişik bir özellik taşımamaktadır. Onlar toplu halde, sokaklarıyla, han ve kubbeleriyle, minare ve yeşillikleriyle bir bütün olarak değer taşımaktadır.

Uzun ve kısa sokkağın oluşturulduğu ağın üzerinde çarşı bulunmaktadır. Sokkakların iki tarafında, tek dukkanlar ve bazen de mağazalı dukkanlar bulunmaktadır. Yollar ve sokkaklar taş kaplı (kaldırma) içe doğru eğimlidir. Böylece çarşıdan getirilmiş olan Moşçanitsa nehrin kolu ile bazı sokkakların yıkanması sağlandı. Araba yolu çarşı dışındayken, çarşı sokkak ağı sadece yayalara açıktı.

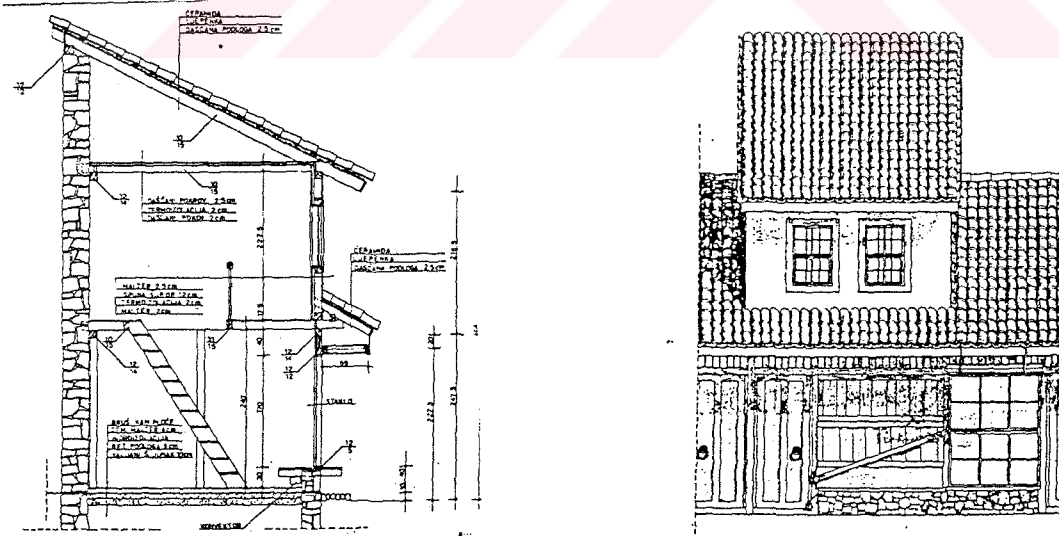
Başlangıçta zanaatkarlar hem üretici hemde tüccardı. Bir mekan içinde dukkan, üretim mekanları - atölye ve mağaza bulunurdu. Sonradan ticaret ve üretim ayrımı ile çarşıda ayrı olarak üretim ve ticari kısımları (reyon) görülmeye başlandı. Küçük zanaatkarlar kendi dukkanlarını ahşaptan yaparken, büyük tüccarlar Taşlihan' da veya Bezistan' da dukkanlara, mağazalara ve dairelere shiptiler.

Dukkan organizasyonu - dispozision: köşe dukkanı, sıra başı dükkanı, sokkağın bir tarafından öbür ucuna uzanan sıra dükkanlar ve pasaj içi dukkanlardır. Tüccarlar dukkanın arkasında genelde mağazalarda bulunurken, zanaatkarlar dukkan arkasında “ ardiya “ olarak adlandırılan mekanda bulunurdu. Mağaza ateşe karşı dayanıklı taş vb. malzemedен yapılırken ardiya, dukkan gibi ahşap ve tuğla yapılıydı.

Dükkan tipleri; Tek dükkan, üretim mekanıyla atölyeli dükkan , ardiye veya mağazalı dükkanlardır. Dükkanlar genelde hep aynı yüksekliktedir. Mağazaları genelde zemin duvarın arkasındaydı, bazen de üst katta bazilikal mekanın organizasyonu ile yükseltmektedir. Başlangıçta dükkanlar mağazalarla birdi. Daha sonra divanheneli (galeri) dükkanlardan farklı olarak diğer çarşı kısımlarında tek olan mağazalar görülmeye başlandı.

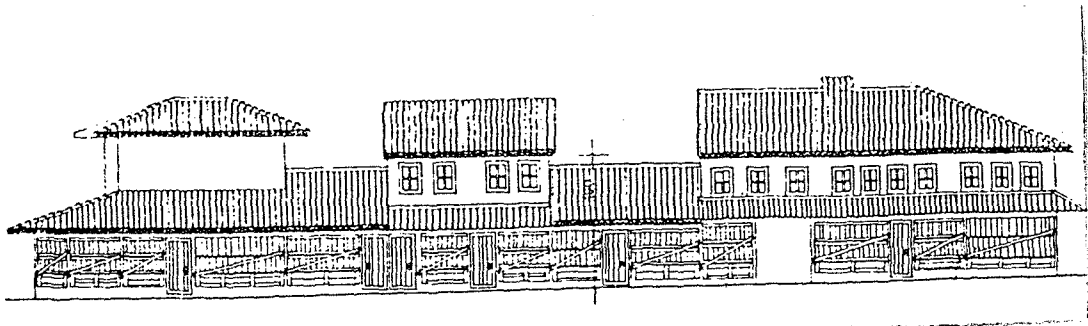
Mağazasız dükkan (kesit, görünüş)

Galerili mağazasız dükkan (kesit, görünüş)

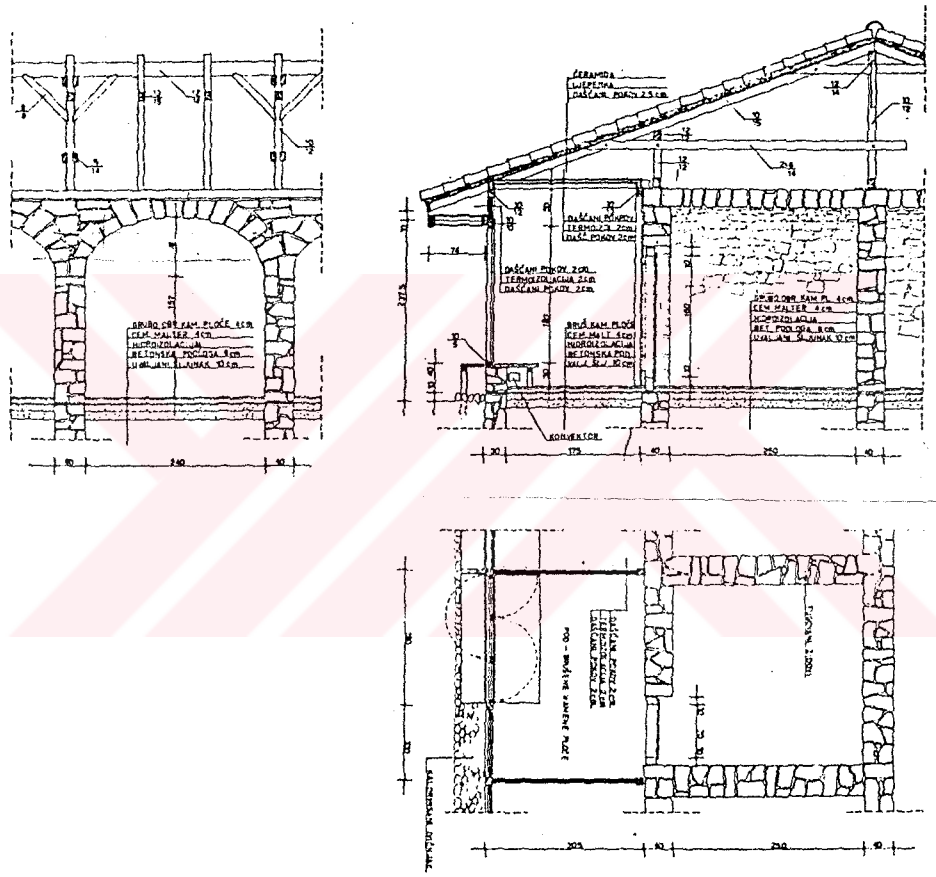
Trgovke kompleksi Restaurasyon sonrası

Trgovke güney görünüşü restaurasyon sonrası

4.2.4.4. Mağazalar

Mağazalar; Ticari malların deposu olarak kullanılan, dükkan sırtına yaslanan, dükkanın ölçüsünde ve onun yan tarafında veya ayrı olarak dükkan bloğu içinde, bazen de ticaret hanlarının ve kervansarayların zemin katlarında bulunan yapılardır. Çarşıda sık olarak çıkan yangınlara karşı dayanıklı malzemelerden yapılırdı. Dairenin ortak atriyisi etrafında bulunan mağazalar bir veya birkaç zengin tüccara ait idi.

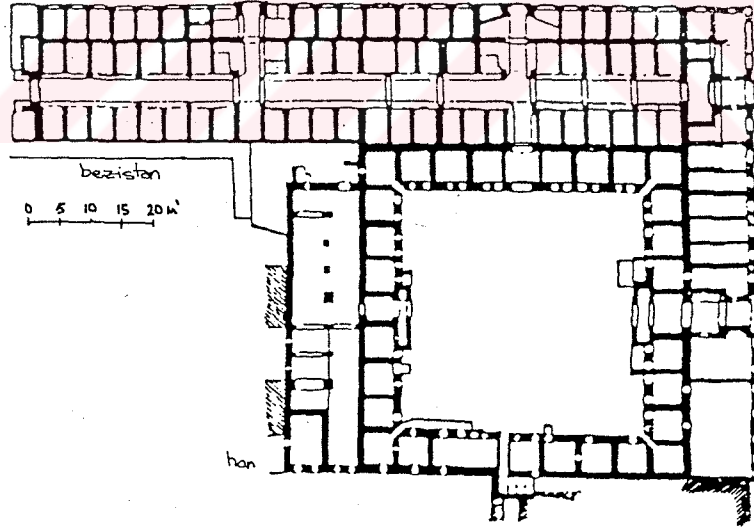
Mağazalı dükkan (kesit, görünüş)

Dükkan arasındaki mağaza, ateşe dayanıklı (taş ve tuğla) malzemeden yapılırdı. Kapı ve pencereler çeliktir. Duvarları 70-80 cm genişliğinde yapılırdı. Tavanı ise 80cm kalınlığında - sıkışık ahşap kirişlerin arasında ateşe dayanıklı sıkıştırılmış toprak vb. malzemeyle dolguluydu. Kapı boşluğu çerçevesi işlenmiş taştan yapılırken kapısı, küçük pencere boşluğundaki kafesler ve pencere çerçevesi çelikti.

4.2.4.5. Bedestenler

Bedestenler, büyük şehirlerde bulunan, ticaret bazarlarıdır. Batı ve doğudan gelen her tür malı bulunduran taş anıtsal yapılardır. İlk bedesten Gazi Mehmet Bey tarafından 15. y.y.'in sonunda yapıлып, 1842' deki yangında yok olan, bugünkü " Male ve Velike trgovke " olarak bilinen dükkan grubun yanında bulun bedestendi.

Gazi Husref Bey bedesteni, 106.05 m uzunluğunda, bazilik tipi taş binadır. Tonozla örtülü uzun koridorda iki taraflı 50 dükkan sıralanmaktaydı.(73) Çatı dibinde, bazilikalarda olduğu gibi iç mekan lunete ile aydınlanmaktadır. Dört taraftan girişli, 18 x 27 boyutunda dikdörtgen planlı mekanın altı aynı taş kubbe ile örtülüdür. Kubbenin bir kısmı dış duvarlara, bir kısmıda içte bulunan iki kolona yaslanmaktadır. Etrafındaki mağazalar ise yapı stili bakımından hep aynı usta mimarlar tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Hepsi de tonozla örtülüdür.

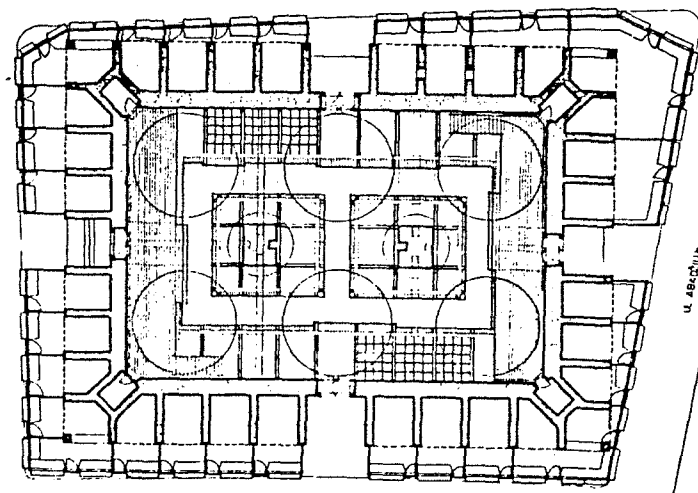

Gazi Husrefbey bedesteni

(73).H.Kreşevljaković, knjiga II. s.510.

UL. VELKI ČURČUK

UL. ABRČIČUKA

Bursa bedesteni

4.2.5. Kamusal yapıları - Hamam, saat külesi, Köprüler, Çeşmeler, Şadırvanlar, Yol ağı

Osmanlı döneminde Bosna'da şehirlerin kurulmasında vakıfların rolü büyüktür. Çünkü vakıf binaların inşası ile birlikte şehrin gelişmesi de başlıyordu. Aynı zamanda şehirlerin kurulmasının devlet siyasetinin bir sonucu olduğunu da söylemek gerekir. İmparatorluk bu hedefi vakfı müessesesi vastasıyla gerçekleştiriyordu. Yani bu süreçte tesadüf gelişmeler yoktu.

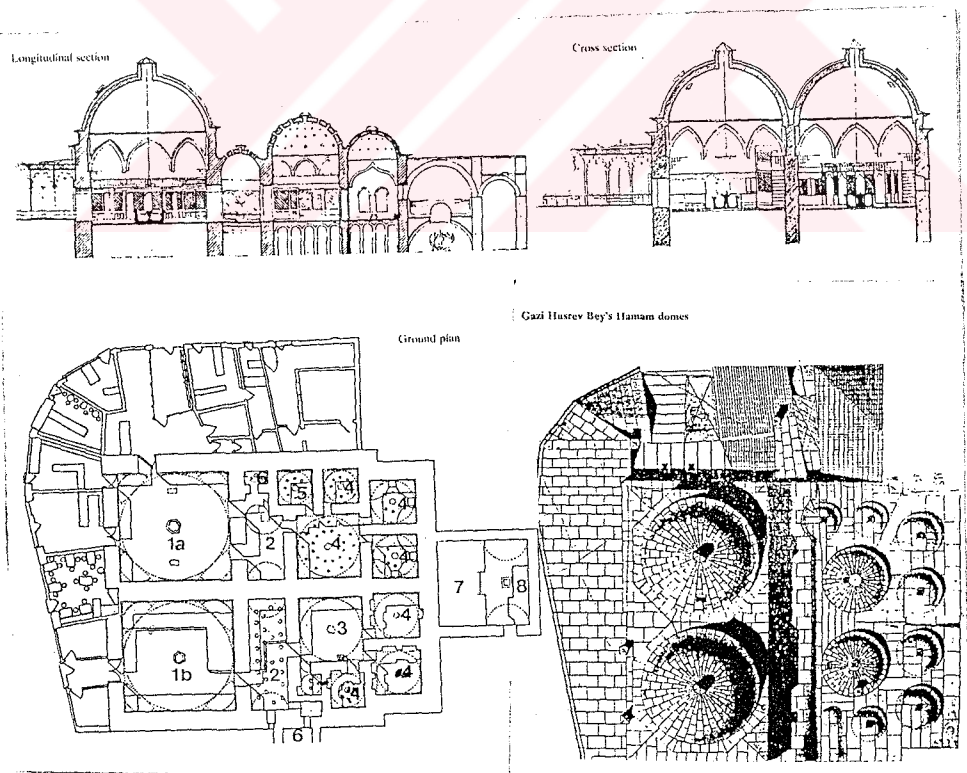
4.2.5.1. Hamamlar (74)

Hamamlar. Husref Bey Hamamı, diğerleri gibi iki benzer kısımdan oluşmaktadır. Bunların biri erkekler diğeri ise bayanlar içindi. Birini bilmemiz diğerin nasıl olduğunu tahmin etmemiz için yeterlidir.

Bu bölümlerden her birinin kendi çeşmesi bir şadırvanı, soyunma kabinleri, kapalık' u (tepidarium, - zenginlerin dinlendiği hamam içindeki bir oda), meydan'ı (nuctorium - masaaj odası), Helvas' ı (caldarium) döşeme altında dolaşan sıcak su yeri (ki bu Romalı - Hypocausts yöntemiyle yapılıp suyu getirişleri Roman Thermae gibidir) vardır. Diktörtgen planlı tüm odalar tonozlu, kare olanları se kubbeli ve tavandaki lantern'larla aydınlatılıyordu. Bu hamam daha sonra bir gece kulübü olarak tekrar inşa edildi.

Sarajevo'nun 16. y.y.'da yedi kamusal banyosu vardı. Hamamların malzemesi taştır. 70 -155 cm arasındaki kalın duvarlar taş yapılı ve birleşim yerlerinde harç yerine kireç kullanılıp döşemeleri taş kaplıdır. İçi zengin dekoratif elemanlarla doludur, üstü kubbe ile örtülüdür. Sarajevo'da iki hamam yapıldı.

(74). 15.y.y.'in sonuna doğru Sarajevo 5000 nüfuslü şehirde iki hamam yapıldı. 1660'te Evliya Çelebi yazıyor: " 670 ev banyosu vardır. Her evde bir oda banyo kullanımında ayrılmaktadır ". H.Kreşevljakoviç, knjiga III. s. 53.

Gazi Husrefbey hamamı

4.2.5.2. eşme ve şadırvanlar _ Osmanlı İmperatorluğun son yıllarında Sarayevu' da 1 - 8 km arası uzunluğunda 68 viyadük ve 168 kamusal çeşme vardı.(75)

eşmeler Cami yakınlarında yapılırdı. Her mahallenin çeşmesi vardı. Onların bir kısmı diğer yapı duvarında bulunurken diğerleri serbest olarak üstü dört veya iki eğimli çatılıdır.. Su kanalları taş - Ortaçağ'daki nişan'dan yapılırdı. eşme, anıtsal bir heykel olarak alçak mahalle çatılarıyla ve diğer mimari elemanlarla uyum içerisindedir.

Başçarşıya meydanı çeşmesi

(75). H. kreşevljakoviç, knjiga III, s. 99.

Şadırvan, Çeşme gibi aynı kullanım amaçlı sadece büyük camilerin, medrese, teke, kervensaray ve benzer yapıların avlusunda yapılmaktaydı. Çeşme gibi fonksiyonu abdest almak içindir. Fakat çeşmelerden farklı yapı mimarisiyle daha büyük kamusal yapılardır.

Şadırvanların temel elemanı taş havuzudur. Etrafında birkaç çeşme ve taştan oturulacak yerler bulunmaktadır. Bunlar abdest alınan kişiler tarafından kullanılmaktadır. Bunun etrafında geçişler bırakılarak ahşap sütunlardan oluşturulan korkuluk vardır. Korkuluğun iç tarafında dinlenme amacıyla kullanılan oturma yerleri bulunmaktadır. Kompozisyonun ana elemanı ortadaki taş sütunudur. Onun içinden her tarafa su fişkırmaktadır. Böylece su oyunları şadırvanların bulunduğu mekanlara değişik bir havay kazandırmaktadır.

Sebilji. 1755' te Mehmet Paşa Kukavitsa tarafından Başçarşıya'da kare şeklinde yapılmış, tek odalı, kubbe ile biten formu, her taraftan giriş boşluklu yapıydı; dört taraflı yaklaşım serbesti. Yapı 1891' de yapının yıkılmasıyla B.H. 'te bu tür yapıların tarihi bitmiş oldu.(76)

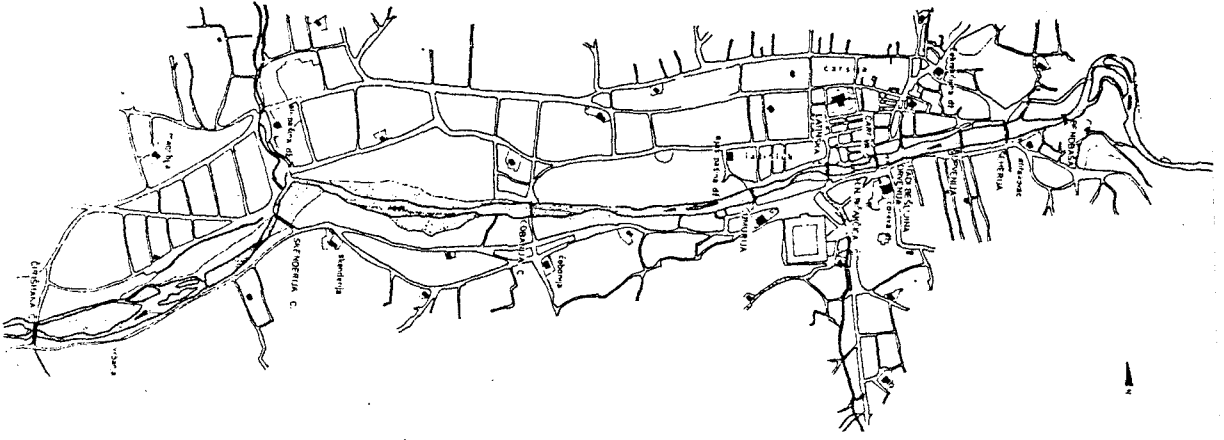
4.2.5.3. Köprüler

Ticarette büyük rol oynayan köprüler, kendi yapı özelliği ve mimarisiyle, işlenmiş taştan, sütunlar üzerine oturtulmuş yapılarıdır. Genelde içe doğru yükselmektedir. Bu köprüler, bir insan ve yüklü bir atın geçebileceği genişlikte, düşük taş korkuluklu ve doğu mimari tarzında yapılan yapılardır. Sarayevodaki, Milyatska nehrindeki 12 taş köprüden üçü birden fazla kemerlidir. 9' ü ise tek kemerlidir.(77) Sarayevonun yakın civarında beş taş ve bir kaç ahşap köprüden en iyi korumuş olanı Kozya çupriya adlı köprüdür.

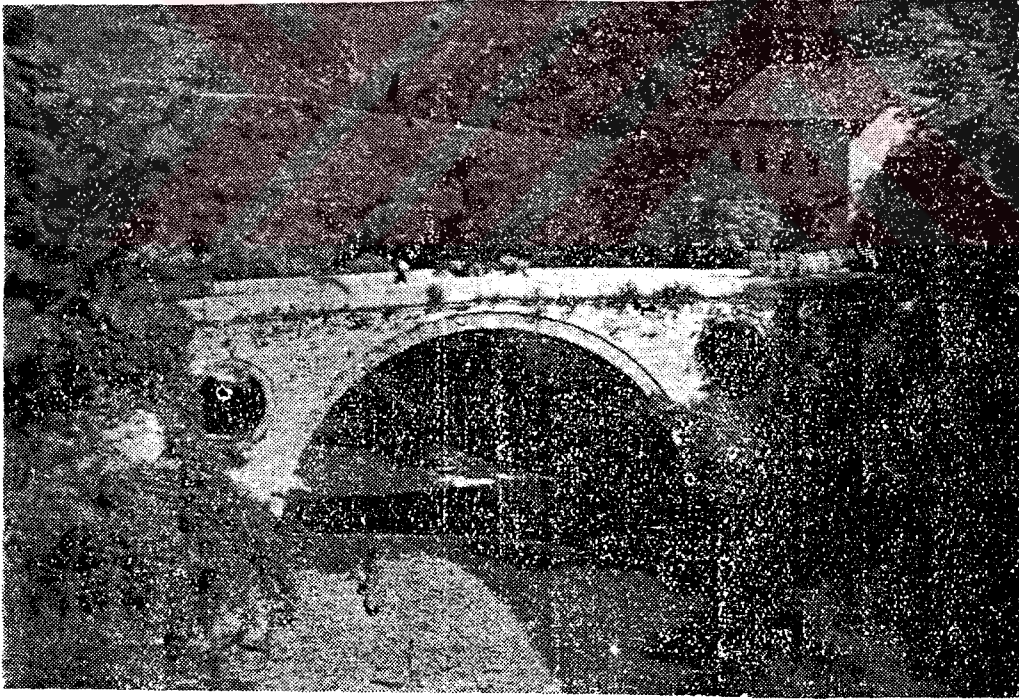
(76). A.Beytiç," Spomenici Osmanliyske arh. u BiH ", POF III-IV/1952-53, Sa.1953,s.258.

(77). 1620' de yapılmış beş kemerli Şeherçehayina veya Şeheriya adlı köprü ve 1798' de yapılmış olan Latinska çupriya olarak bilinen köprüdür. İbid, s.274.

Milyatska nehrinde dört küçük ahşap ve Moşčanitsa, Bistrik gibi diğer küçük nehirlerde 50 civarında köprü vardı.(78)

Sarajevo Miljatska üzerindeki köprü planı

Sarajevo Miljatska üzerindeki Keçe (Kozya çupriya) köprüsü

(78).H. Kreşevljaković, knjiga III, s. 292.

4.2.5.4. Saat kulesi

Kulle saati yapma geleneği Batılılarca gerçekleştirilmiştir. Tarihleri çok eskidir. Avrupa'da 18.y.y.'dan itibaren bu saatler kilise ve saray kulelerinde görülmeye başlar. 16.y.y.'da Astronomik sanatsal saatler kullanılmaya başlanmıştır. Saat kulesi yapma geleneği Avrupa'da 16.y.y.'da yaygınlaşmışsada, Osmanlı topraklarına, Kanuni Sultan Süleyman döneminden (1520 - 1566) hemen sonra, 16.y.y.'ın sonlarında başladığı kabul edildi. 16.y.y.'ın sonlarında Osmanlı hayatına giren saat kulesi yapma geleneği, 18. ve 19. Y.y.'da batıdan doğuya doğru giderek artmıştır.(79)

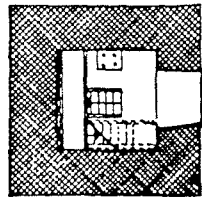
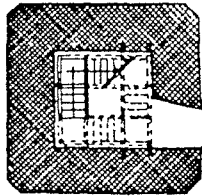
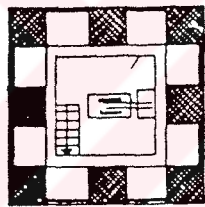
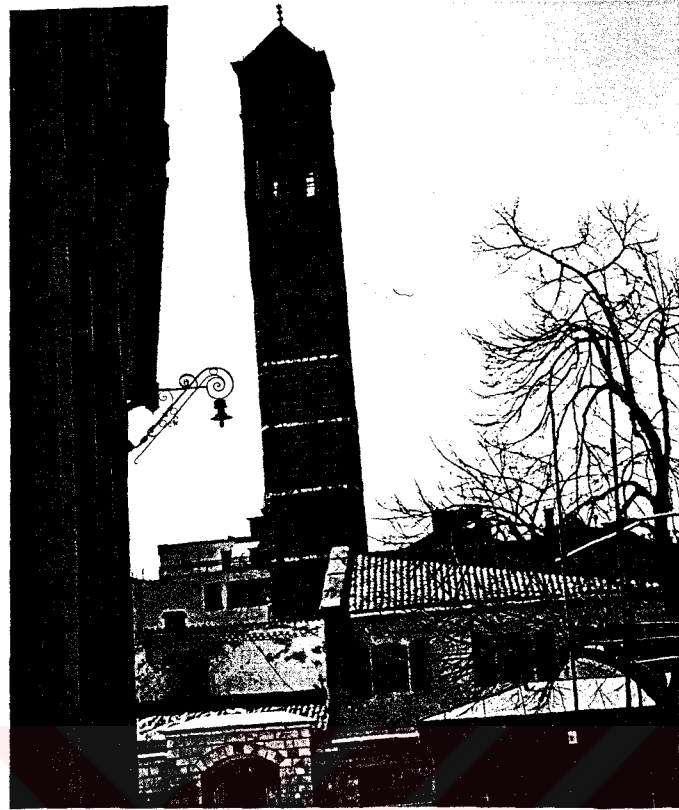
Saat kuleleri ortak ortak özellikleri; saattler saatbaşı saat sayısı kadar veya saatbaşı tek vuruluş olacak şekilde imal edilmişlerdir. Bazı saatler hep saatbaşı saat sayısına ilave ilave olarak her yarım saate çalarlar. Büyük ağırlıklarla çalışan satler özelliklerine göre, haftalık, onbeş günlük veya aylık olarak kurulabilir. Her kullenin bi veya daha çok saat kadranına ve çana sahip olması bir başka ortak özelliktir.

Sarayevo saat kulesi. Şehrin ortasında, Başçarşı'da Gazi Hüsref bey adıyla anılan, cami, medrese, türbe, bedesten, hanikah, han ve hamamden oluşan bir külliye yer alır. Caminin (1530 - 1531) kuzeybatı köşesindeki imaretin bitişiğinden bir kule yükselir. Saat kulesi, 16.y.y.'ın sonu ile 17. y.y.'ın başlarında yapılmıştır.(80)

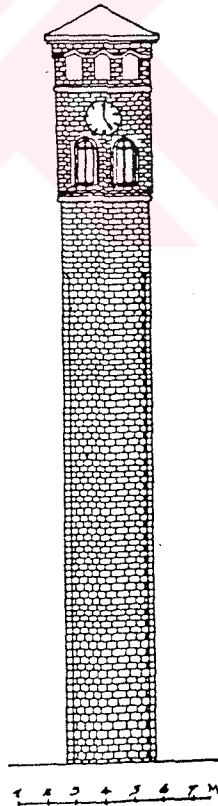
Kule köşeleri pahlanmış kare prizmagövdelidir. Tuğladan yapılmış gövde üzerinde beş sıra beyaz ince taşla yapılmış bileziklere rastlanır. En üste dört bir tarafa ikişer pencereyle açılan bir köşk bulunur. İkiz pencere alınlıklarında ortada dört yanda yuvarlak kadranlı birer saat yer alır. Üzerini piramidal külah örter. Saçak altında yuvarlak kemerli üçer küçük açıklık görülür.

(79). H.Kreşevljakoviç, *knjiga II*, s. 496.

(80). H. Acun, "Saraybosna ve Travnik saat kuleleri ", *X. Vakıf haftası kitabı*, VGMY, Ankara, 1993. S. 296.

1 2 3 4

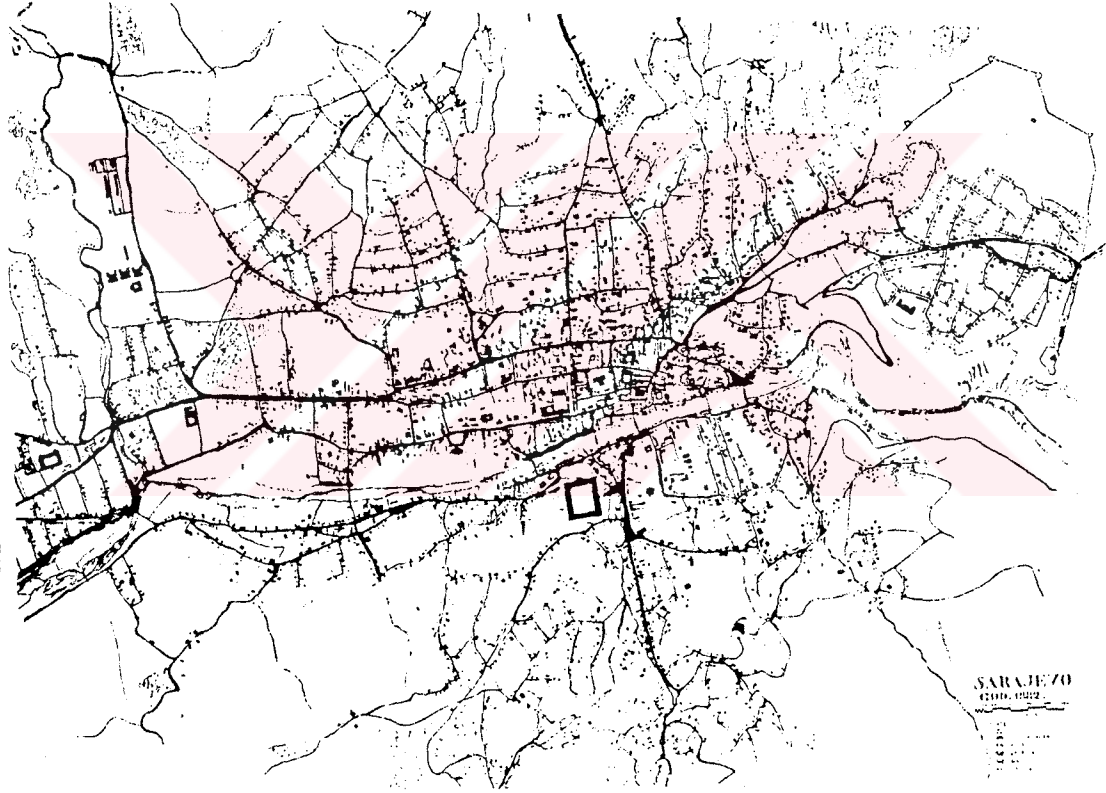

1 2 3 4 5 6 7 8

Sarajevo saat kulesi

4.2.5.5. Sokak ayırımı - ağı

Mahallelerde yer alan sokaklar yeryüzü şekillerini izlerler. Her mahallenin kendine ait hafif eğimli ana yolu vardır. Bundan sonra üç çeşit sokak vardır: sokak, ki bunlar kontur çizgilerini izleyen yeryüzüne uyumlu sokaklardır diğerleri dik ara sokaklar ve çıkma adı verilen tek evlere ulaşan yollardır.

Sarajevo yol ağı

Görüldüğü gibi sokak düzeni modern yerleşimdekine çok yakındır. Tek fark aralarındaki boyut ve mahalle içi kullanılan taşıma araçların farkıdır. Geçmişte ulaşım için hiç bir araç kullanılmıyordu bundan dolayı sokaklar sadece yaya ve hayvanlar içindir. Sokağın genişliği bir adam ve yanındaki yük taşıyan hayvanın kapladığı yere göre belirlenirdi. Anayol'un genişliği 19 feet-bir adam ve iki yük hayvanının genişliği; sokağı- bir yük, bir hayvan kadardı; daha küçük tek evlere n genişliği ulaşan sokakların genişliği ise sadece 7feet genişliğindeydi.(81)

Batı mimarisi şematik ve dar " koridor " yolların üzerinde yapılmaktadır. Osmanlı mimarisinde tamamen farklı yapılaşma mevcuttur. Toprak yapısını takip ederek organik şekillere sahip yollar mevcuttur. Osmanlı yollarının üzerindeki yapılaşma, düz, simetrik dar " koridor " yolların yapılaşmasından daha farklı manzaraya sahiptir. Her yeni dönüşten sonra yol çizgisini takip eden bahçe duvarları, cumbalar ve çatıların oluşturulduğu formlar (manzara) farklı görülmektedir.

Sarajevo mahalesi yıldız şeklindeki yol ağı üzerinde gelişmektedir

(81). D. Grabriyan, *The Bosnian Oriental architecture in Sarajevo, Ljublj. 1984, s.56.*

4.3. Mahalle

Mahalle oluşumu askerler, zanaatkarların ve tüccarların kurdukları Charşıya'yı da içinde bulunduran vadideki yerleşimi görecekle ve koruyacak bir kaleyi tepeye inşa ettiler. Zaman giçtikçe çarşıdan kaleye bir yol yapıldı. Daha sonra başka yollar ve arasokaklar bundan çıkarak oluştuki bunların aralarında da evler inşa edildi.

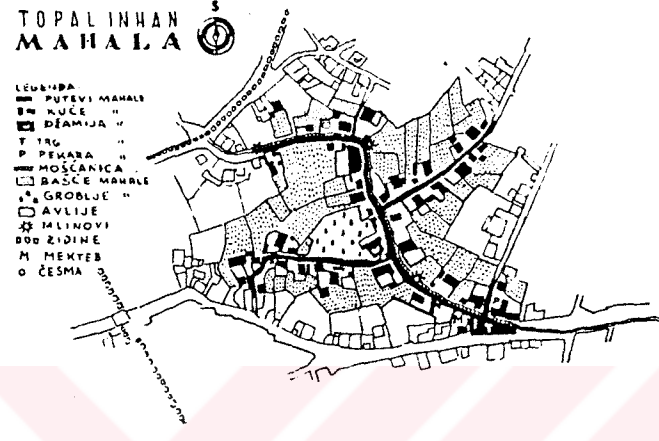
Böylelikle ana yol - ara ve çıkmaz sokaklar oluşturdu. Evler zigzag düzenler içinde yapılip herbirinin çarşı vemaahalle manzarasına sahip olması sağlanırdı. 40-50 ev ve bir cami bir mahalleyi oluştururdu. Çeşme, okul, çayevi, bakkal manev gibi işletmeler de bir meydanın veya pazar yerinin çevresine inşa ediliyordu.

Sarayevo yavaş yavaş gelişti ve 99 minaresi 99 mahallesiyle bir şehir oldu.(82) Bu minarelerin çevresinde beyaz evler, sayısız kesişen yolların - sokakların üzerinde bulunmaktaydı.

Sarayevo şehri vadisindeki Bosna cadesi boyunca yer alan çarşı'dan ve yerleşim ünitelerinden oluşuyordu, ki bu yerleşim ünitelerine mahalle adı veriliyordu ki bunlar yanındaki eğimlerde yer alıyordu.

(82). 1516 - 1530 dönem arasında şehir 1631 evi içeren mahalleye sahip oldu, B. Z. s.44; - 1516 yılından sonra şehrin nüfusunun artmasına paralel olarak mahalle sayısı 1530'de 32'ye, 1542'de 41'e, 1561'de ise 65'e yükselmiştir. - İ.Şahin, TDAV, s.24.- 16. y.y.'in sonunda ve 17.y.y.'in başında Sarayevonun 91 müsliman mahallesi, yahudi cematı, Sarayevo merkezinde kristian (" gebran ") cematı - 1489 tarihinde, Sarayevo mahalleleri içinde nüfuslü en kalabalık mahalle, " Grebran " adıyla bilinen gayr-I mahallesidir; Bunu ayas Bey Mescidi adıyla bilinen müsliman mahallesi takip ediyordu. İ.Şahin,TDAV, s.25 - mahallesi ve Varoş mahallesi vardı. B.Zlatar, Zlatno doba Sa., Sarayevo 1996, s. 69.

Yerleşim alanı yine iki farklı bölümden oluşuyordu; biri statik ve özelliği evler ki bunlar bahçeleriyle avlularıyla dan olan yerler; diğeri ise dinamik yada kamuya ait olan kısımlar, evleri birbirine bağlayan sokaklardan oluşuyordu.

Topal İhan mahallesi

Sarajevo'nun mahalle incelediğinde, büyük bir kısmın bir mescit veya cami etrafında teşkil ettiği ve doğrudan doğruya bunların ismini taşıdığı görülmektedir. 1516'da 7, 1530'da 26, 1542'de 33 ve ve 1561'de 59 mahalle, etrafında kurulduğu mescit veya cami'nin adlı ile bilinmekteydi.(83)

Sarajevo'nun bazı mahallelerinde görülen özellik, onların birbirine bağlı olduğu veya bir mahallenin, bir veya iki mahalleden ayrılarak müstakil bir mahalle haline getirilmiş olduğudur. Nitekim, 1530 ve 1542'se Sarac Ali Mescidi mahallesi, Yahya Paşa mahallesine...(84)

(83). İ. Şahin, "Osmanlı döneminde Sarajevo...", TDAV, İst. 1992, s.25.

(84). İbid, s. 25.

4.3.1. Mahale oluşumuna etkileyen unsurlar

Mahalle şöyle bir mantıkla kuruluyordu: Önce bir ev inşa ediliyor ve evler birbirine bağlayacak patikalar kuruluyordu. Yanına başka evler de inşa edilince yerleşim içinden iyi gelirli biri camii ve okul inşasını üstelenirdi ve bir su yolu ve çeşme yapılırdı ve son olarak bakkal ve birkaç dükkan açarlardı. Böylelikle yerleşim alanları bu tip komşu ünitelerden oluşuyorlardı.

Mahallede ilk sehfada, şehir ağının kamu karakteri taşıyan bir kısmını görüyoruz: Sadece bir mahallenin günlük ihtiyaçları için ayrılan bu kamu alanı, bu bölgeye yaklaşan yol ve yerleşim kompleksinin arasındadır. İkinci sasafta, yerleşim kompleksinin kapısında başlar. Duvarlarla çevrelenen alanda devam eden faaliyet, önce yarı-özell bir birim olan ve tampon bölge görevi gören selamlıkta ve nihayet İslam toplumunun temel unsuru olan haremde sona erer. Arada yer alan bütün kapılar kapatıldığında, şehri, içiçe yerleşmiş kutulara benzetebiliriz. Küçük kutular büyüklerin içinde yer almakta ve hepsi sosyal birimlerin bütünlüğünü korumakta; aynı zamanda Osmanlı şehrinin bir bütün olarak yoğun yapısını muhafaza etmektedir.

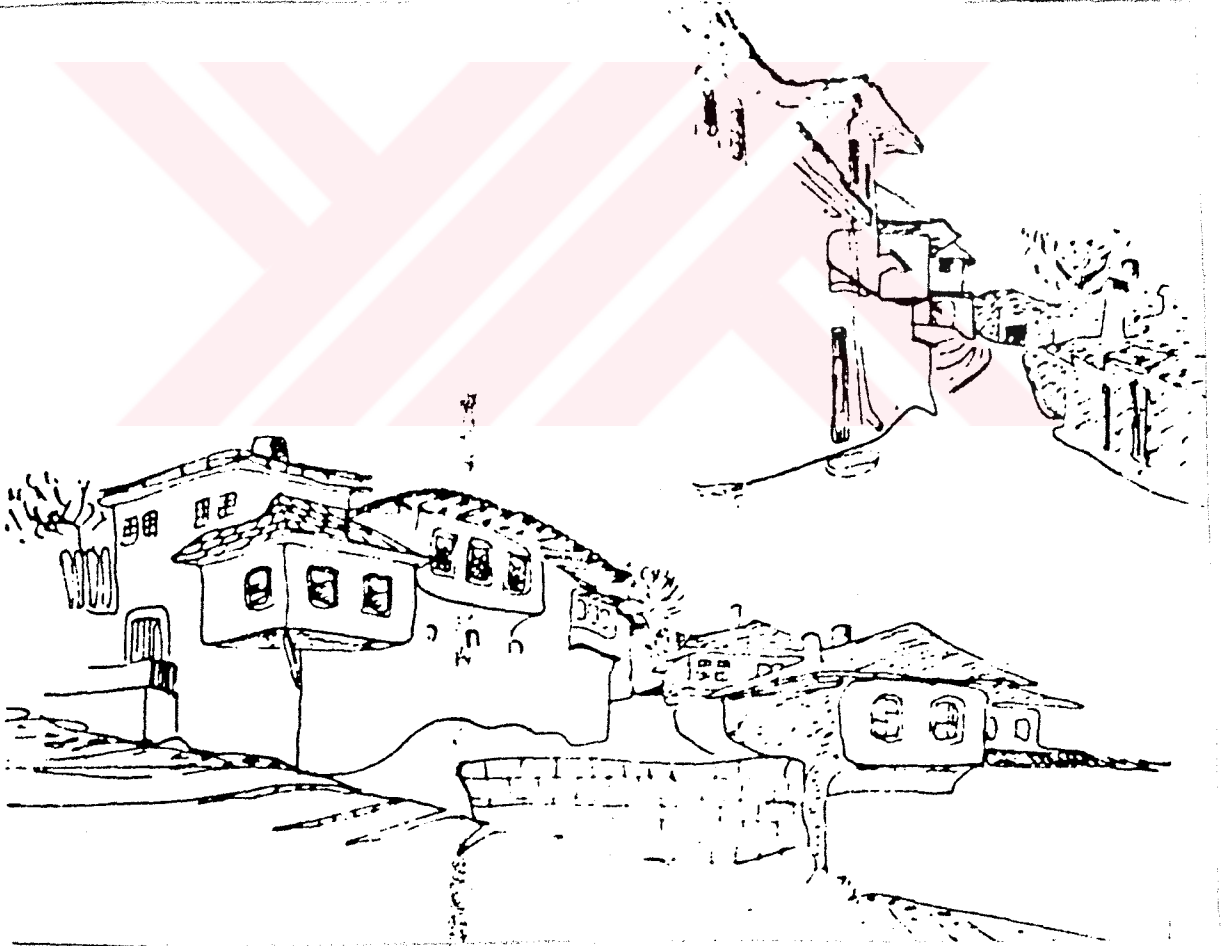
4.3.1.1. Topografi, Stratifikasyon - zonasyon - slaganje

Sokkak düzeni bir ağaç şemasına benzer. Ama sokakların budaklaşmaya başladığı noktalarda, camiler, dükkanlar ve çeşmeler yer alır. Evler basamak formuna göre düzenlenmiştir. Kapının yer aldığı düzlem evin önündeki bahçeye uzanırdı ki bu sokağa dik olup çok iyi manzaralar yakalanırdı. Bundan dolayı merdivenler bu kapıların dışında yer alırdı.

İkinci katın çıkmalarının altından geçen döşenmiş dar bir kaldırım olmaktan evleri yağmur suyundan korumak üzere yapılmış bir yerdir. Genellikle sokkak ve ev arasında kanal geçerdi ve bundan dolayı basit köprüler kurulurdu. Bazen ise bir kuşak çimle döşenirdi.

Avrupa evinden farklı olarak Orient evi mimarisi iyi aydınlatma için iyi bir manzaraya sahip olaması istenmektedir. Fakat zemin katı avlu içinde ve kışlık mekanlar kendi içinde kapanmaktayken, üst katı cumbalarla dışa açılmaktadır. Bu özellik şehir mahallesini ve ev oluşumu belirleyen kriterlerinden biridir. Bundan dolayı:

- Mahalle evleri, birbirinden uzaklaşarak birbirine manzara açmaktadır.
- Bundan dolayı, yolların üst kısmında yapılan evler yolun alt tarafında bulunan evlerden daha yüksektir.
- Bundan dolayı, dar yolların sadece üst tarafında evler ve alt tarafında sadece düşük duvar yapılmaktadır.
- Bundan dolayı, çok eğimli yolların üzerinde kaskad yapılaşma sürdürmektedir.

Mahalle alt ve üst yollar üzerinde yapılaşma

Mahalle yolların kesişmesi

Tarihi, eski Sarayevo bir kaç sefer yandı ve hep aynı teras, kaskadlara göre restore edildi. Sarayevo daha önce yapılmış düşünülmüş programlara göre tam oluşmamış, fakat toprak yapısına ve mevcut yapılara saygı açısından çok disiplinli oluşup gelişti.

Mahale (stratifikaciya) kaskad oluşumu iki şekilde görülmektedir. Biri ev mekanların dikey yönde organize edilmesinde (en altta taş zonu, kafesli cumba zonu ve çatı kısmıdır) diğeri ise evin çatı ve cumba izohips şeklini takip ederek oluşumunda görülmektedir. Böylece dikey ve yatay yöde basamak halinde şehir amfiteatar şeklinde -(etraftaki mahalle basamakları , nehrin vadisinde ticaret kısmı (çarşı) sahnesi) oluştu.

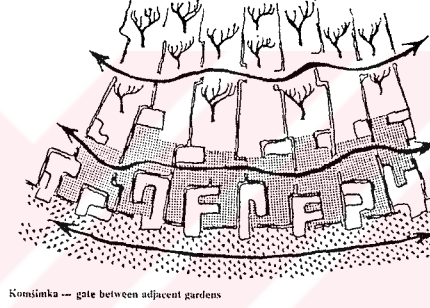

Toprak yapısını takip eden yollar taş kaplı ve basamaklı gelişmektedir. Buna paralel evler biri diğerine saygı göstererek oturtulmaktadır.

Ev yapılaşması

4.3.1.2. Komşu ögesi

Osmanlı şehir planlamasını ve mimari oluşumunu etkileyen kriterlerinden biri de komşu ögesidir. Bu ögenin etkisi Osmanlı kültürüne farklı şekillerde yansımaktadır. Evler arasındaki bahçe duvarlarında bulunan ve “ komşika “ olarak adlandırılan kapı komşuların birbirini sokağa çıkmadan ziyaret edebilmesi sağlamaktadır. Böylece evlerin iç bahçeleri arasında yuruyen - patika yollar oluştu. Demeki Batı kültürünüde komşular birbirinden bazen yüksek duvarlarla ayrılmaktayken, Orient mimari kültüründe komşular birbirine açılmaktadır.

Komşika olarak bilinen komşu avluların arasında küçük kapı

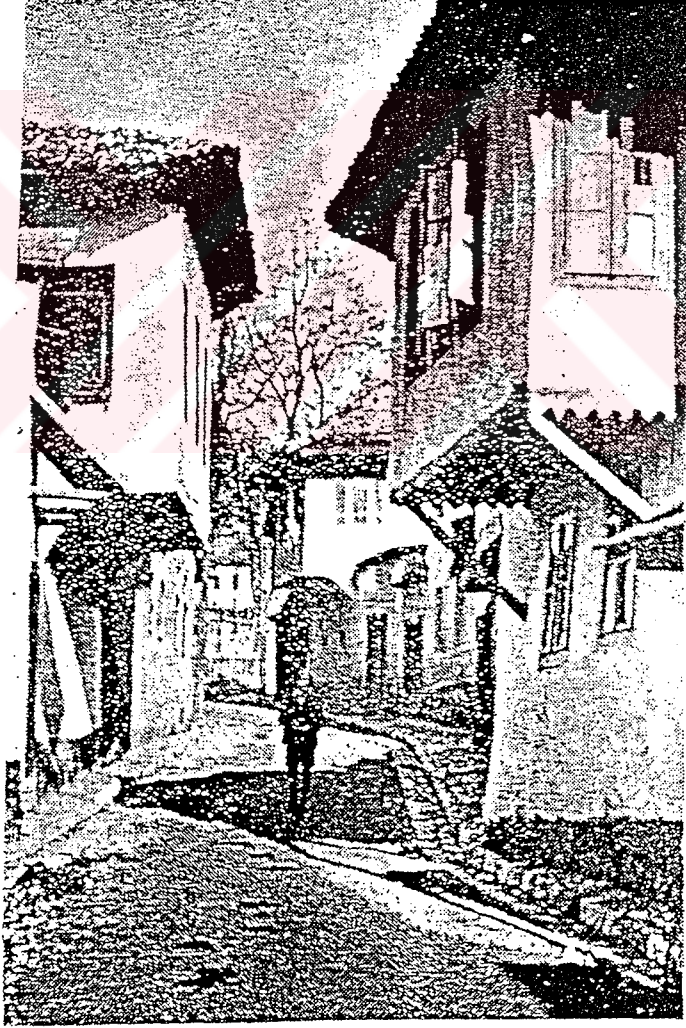
Osmanlılar kadınları yabancı gözlerinden ev içinde saklardı. Bundan dolayı evlerinde güzel bahçeler, divanhane, kameriya mevcuttu. Ayrıca Osmanlı mimarisinde zemin katlar sokkaktan duvarla ayrılmaktayken, üst katlar cumbalar ve kafesli pencerelerle dışa açılmaktadır. Bu kültürün yaşama kriterlerinin “ komşu ögesi “ dengesini bulmasaydı belki de çok sert, kaba mimari çözümlere yol açardı.

Sarayevo mimarisinde her evin manzaraya sahip olabilmesi için, yatay ve dikey yönde gelişen evler biri diğerine manzara açarlardı. Böylelikle tepeden her ev üzerinden ve yan tarafından Sarayevo vadisi, çarşı görebilmektedir. Sarayevo şehir planlama konsepti “ komşu ögesi “ prensipleri üzerinde oluşup gelişti.

4.3.2. Heykel

Oriyent'te su çok değerli olduğu için çeşmenin mahallerinin merkezi olması çok doğaldır. Pek çok sokkak önünde, ev ve bakkal önünde veya sokkağın ortasında yada sokakların kesiştikleri yerde olurdu. Mahalle böyle heykeller için sayısız mükemmel yerler vardı ki batının koridora benzeyen sokaklarında bunlar hiç rastlanmazdır.

Sokağın bir diğer önemli özelliği ise doksat - cumbadır. Sıralanmış bir prisma olup bir evin bir evin ikinci katına denk gelen pencereleri sokağa çıkma yapırlar. Buda saktaki çeşme ve kapı gibi standard gibi strüktürüdür. Ve her şeydem önce bu cumbalar sokak kesişimlerinde olur.

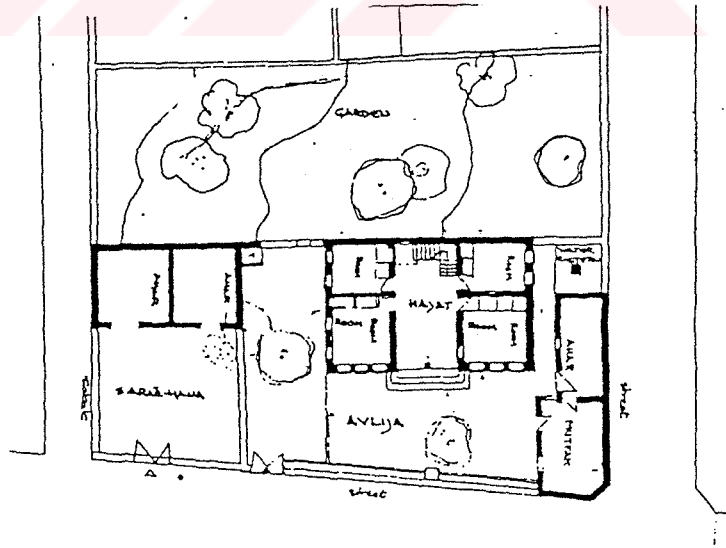
Ev cumbaları

Doksat-cumba Bosna evinin bir özelliği olup buna denk olan bir şey Batı Avrupası'nda gelişmemiştir. Orjinal olarak evler belkide birbirlerinde izole edilmiş olarak duruyorlardı. Ancak mahallenin büyümesiyle bunlar avlu duvarlarıyla yada diğer strüktürlerle birbirlerine bağlandılar ve sonuçta plastik bir strüktürün bütünü oluşturdular.

4.3.2. Sarayevu evi ve yaşama kültürü

Müslîman Boşnak topluluğunun temel sosyal birimi aileydi. Bir şehir yerleşiminin yapısında bulunan temel unsur, ailenin yaşadığı evdi. Kendi kendine yeterli birimler olan evler, dış dünyadan bir avlu ve özellikle caddeye bakan kısımda yer alan duvarla çevirli bir bahçeye ile ayrılıyordu.

Bosna evi, üç kısımdan oluşan bir yerleşim kompleksiydi: Birincisi, evin kendisi; ikincisi, avlu ile burada bulunan mutfak, sondurma, tuvalet, ahır, kiler, çeşme, kameriye; üçüncüsü ise genellikle bir çiçek bahçesi ile içinde çayır, bir küçük kulübe ve muhtelemen akan su bulunan bir sebze ve meyve bahçesinden oluşuyordu.

Sarayevu Osmanlı evinin temel planı tipi

Çeşitli tipteki Osmanlı evlerin birleştireceği özelliği, değişik görevleri olan birimlerinin temel planıydı: iki katta, değişik amaçlarla kullanılacak iki veya daha fazla oda bulunuyordu. Bu odalarda ağır mobilyalar yoktu ve mevsimlik kullanım konusunda sınırlamalar mevcuttu. Evdeki ortak olan hayat her iki kata da bir merdivenle bağlanıyordu ve bir tarafı açıktı. Odalar avlunun etrafında toplanmıştı.

Genellikle evler kompozisyon, yapı ve hacim bakımından aynı temel unsurlardan oluşuyordu. Farklılıklar, ev sahiplerinin sosyal ve iktisadi seviyesini yansıtıyor ve yerli ustalar, mahalli malzeme ve inşaat teknolojisi tarafından belirleniyordu.

Bu mimari, insanların her seviyede ahenkli bir ilişki içinde olmasını gaye edinmiştir. İlk seviyede esas olan birim, gerekli mahremiyeti sağlayan odaydı. İkincisi ev kompleksi, üçüncüsü çarşı alanı ve nihayet dördüncüsü, çeşitli yönleri ve tanıdığı imkanlarla şehrin kendisiydi.

Osmanlı döneminde üç ev tipi bulunmaktaydı. Bosna'daki Osmanlı evlerini değerlerinden ayıran en önemli özellik, kullanılan yapı malzemeleriydi. Eski tarzların etkileşiminde yavaş gelişen köy evinden , farklı olarak, daha elastik kasaba evi dışardan gelen etkilere göre gelişti.

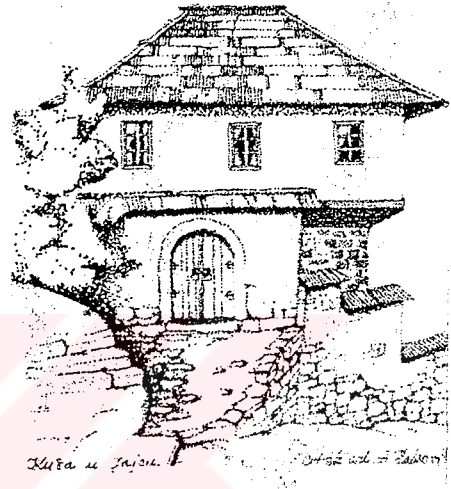
Yaşama mekanın şekillerinin oluşumuna Oryent yaşama tarzın rolü büyüktü. Ortaçağ'daki ev mimari tarzı yeni bir gelişim yoluna geçti ve konutta yeni özellikler görülmeye başladı. Böylelikle Bosna Hersek'teki şehirlerde yeni Oryent tipi ev oluştu. Osmanlı evin özellikleri olan, çardaklar, yeşillikleri vb. Bosna varoşların evlerinde hep rastlanırdı. Bütün Bosna Hersek'teki Orient tipi evlerin dış ve iç mekanlarında değişiklikler gözlenirdi. Görüldüğü gibi bu değişimleri, kullanılan malzeme, yerli adetler-yaşama tarzları - özellikle farklı bölgedeki ustaların mimari tarzları belirlerdi. (Her bölgedeki ustalar mimariye değişikliklik, sadece o bölgeye ait olan özellik ve tarzı getirmeye çalıştılar). Böylelikle Bosna Hersek' teki her bölgenin özelliği, yerli yapılaşma tarzı vardı.

Kuzey ve Orta Bosna'daki Müsliman evleri, hem İslam hem de Alp dağlarındaki ülkelerin etkilerini taşırlar. Bu evler kapalı, sağlam ve kübik bir yapıdadır. Yüksek çatı keresteden yapılmıştır ve küçük tahtalarda kaplıdır. Evin hayat denilen, duvarlarla çevrili veya açık avlusu yoktur. Hersek'te bulunan tipik bir müsliman evin ayırıcı özelliği 2-3 cm kalınlıkta geniş kayağantaş ile kaplı çatısıdır. Bosna , Sarayevu evi ise Osmanlı evin özelliği taşıyan alçak kare taban üzerindeki piramit şeklinde çatılar kiremitle kaplıdır.

Trzin artı, Richard Neutra, 1915. g.

Trebinje evi (çizim - Richard Neutra)

Kuća u Jajcu. ...

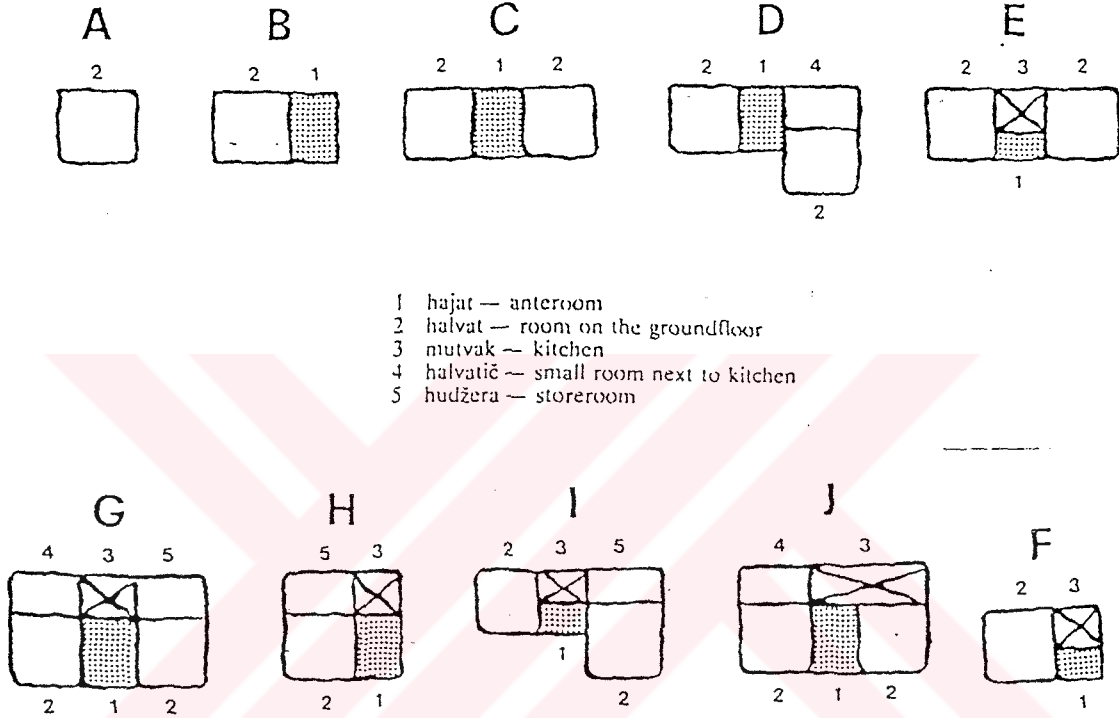
Jajce evi (çizim - A. Hadrović)

Sarayevu, Semizova evi

4.3.2.1. Ev gelişimi ve planı - sınıflandırılması

Din (islam) ve coğrafya kriterleri (iklim, topografi) ev mimari programını - tipinin oluşumunu direk olarak etkilemektedir. Diğer bir kriter ise universal sınıflandırma kriterleridir. Sınıflandırma kriteri mekansal - strüktürel ve mekansallaşma (mekan şekillendirme) metodudur.

Eski Sarajevo ev planı gelişimi

Orient tipi özelliklerinden biri de evin dikey ve fonksiyonun yatay olarak gelişimidir. Zemin katların nem, ventilasyonu, aydınlatma vb. iyi olmadığından dolayı insan rekreasyonu, dinlenme ve özel ihtiyaçları karşılayabilen mekanlar evin üst kattına çıkarılmıştır.

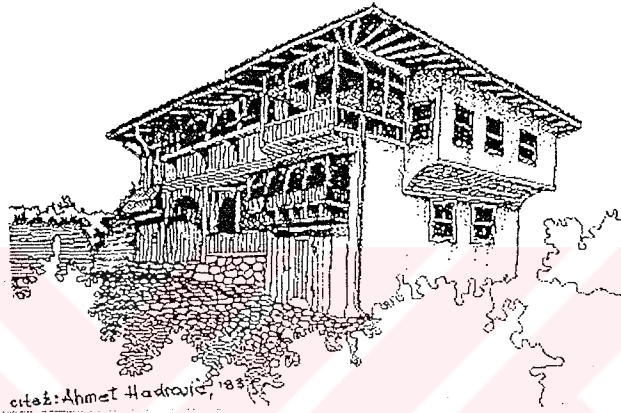
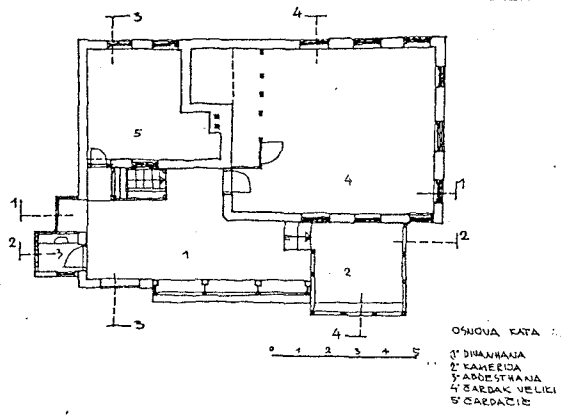
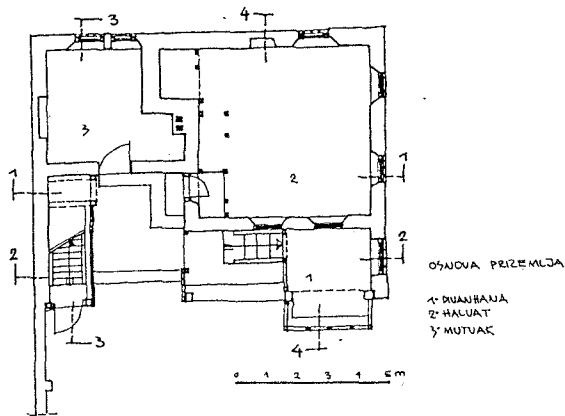
Diğer bir tarafı ise, kat planları dikey veya yatay olarak ayrı değildir, bir mekan - alan bütünü olarak gelişmektedir. Bununla beraber bilimsel malzeme kullanımı, doğru olan strüktürel ve dimensiyon - ölçülendirme sisteminin (insan boyutuna göre) sonucu zengin mekansal ilişkiler oluşmuştur.

Bütün farklılıklar, her bölgede en fazla dış mimaride, konstruktif ve dekoratif elemanların kullanımında görülmektedir. Orient ev tipi, Bosna Hersek'in her yerinde tek zemin ve üst kattan oluşmaktaydı.. Bütün evlerin, zemin katlarında, kışın kullanılan mutfak ve odalar bulunmaktadır. Hayat'tan üst kattaki divanhanaya birer ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Hayatın üst kısmında bu kattaki mekanlar devam edip kendisi dıştan hafif kemerli kolonlarla dekore edilirdi. Üst katt hacımsal olarak zemindeki mekanlar gibidir. Bu mekanlar çardak olarak adlandırılan ve yazın kullanılan mekanlardır. Çardakların sokak tarafları, dışarıya doğru sokağın üzerinde kafesli üç taraflı pencere boşluklu manzaraya sahip olmaktadır. Her evin önünde küçük veya büyük taş kaplı avlu vardır. Evin karşısında yaz mutfağı , kuyu veya çeşme bulunmaktadır. Sokak tarafındaki avlu, yüksek duvarla çevrilidir. Bu duvarların girişinde iki ahşap kanatlı kapı vardır.

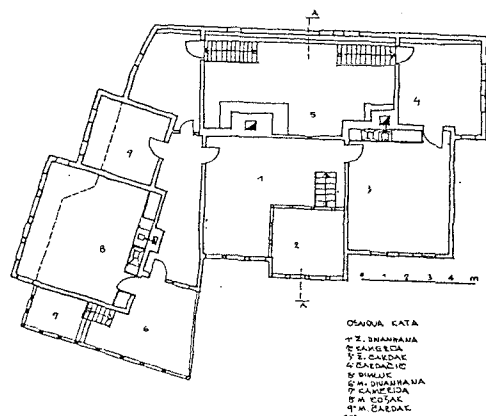
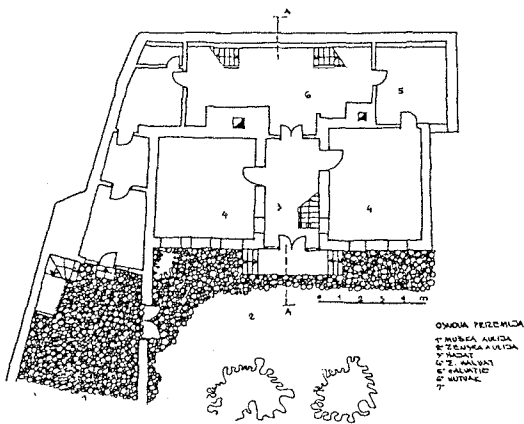
Zengin kişiler tarafından yaptırılan evler iki ayrı veya birbirine bağlı kısımdan oluşuyordu. İkisinde ayrı iç mekanları ve avluları bulunurdu. Bu kısımlardan biri selamlık (erkekler ait) diğeri ise kadınlar tarafından kullanılan mekan-haremlikdir. Bu iki bölüm genelde, küçük ara mekanlarla bağlanıyordu. Haremlik ve selamlık kısımları birbirine bağlı olan " Svrzina evi" ve ayrı olan " Saburina evi" Saryevo' daki bu tür evlerin güzel örnekleridir.

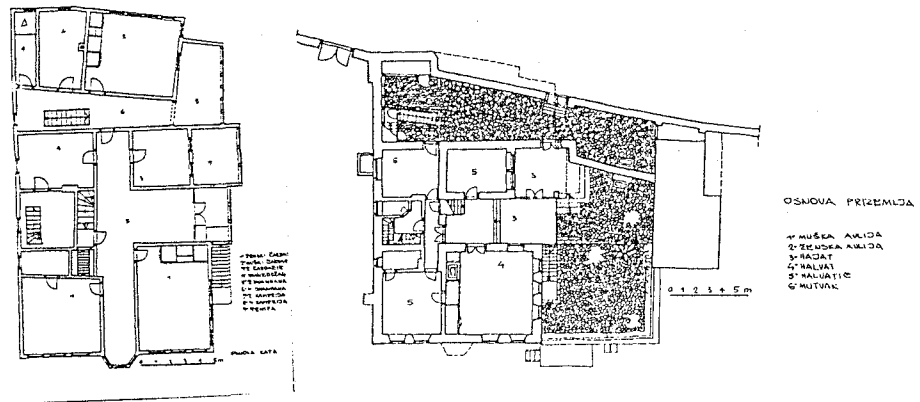
Svrzina evi, iç avlusu

Saburina evi

Semizova evi

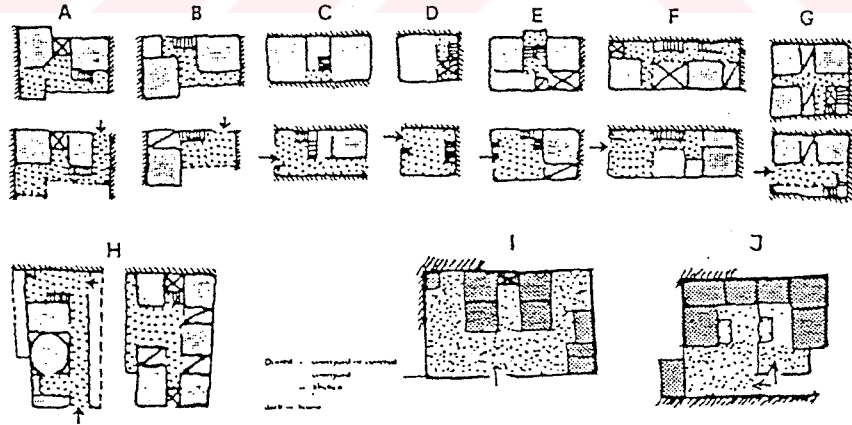
Šabanovića evi

4.3.2.2. Yatay plan - zemin kat planı

Mekanların yatay olarak gelişiminde de kamusal - özel ayrımlar görülmektedir. Mahalle sokkağından iç avluya girilir (bu özelliğin ilk derecesidir) sokkaktan, kamusal avlu yüksek duvarla ayrılmaktadır. Duvar aynı anda akustik " tampon " olarak kullanılmaktadır. Bunun malzemesi tuğla, ahşaptır. Ayrıca hatula olarak bilinen girişlerle güçlendirilirdi. Hatula dikey yükleri alarak duvarın çizgisel devamını sağlamaktadır.(85)

Din faktörü, ev sâhilperinin meslek profili, ekonomik durumları iç avluların fonksiyonlarını tayin etmektedir. Örneğin tüccarlar ticari mallarını sakladıkları depolar oluştururken müslimanlar haremlik ve selamlık olarak iki farklı mekan oluştururlardı. Haremlik ve selamlık ayrımları gari müslimlerde pek yapılmazdı.

Gelişmiş ev tipinin bütünü özel kısımlara ayrılmaktadır. Bu ayırım önce ev sahibinin ekonomik gücünden sonrada moral - din kriterlerinden meydana gelmektedir. Kamusal kısımda hangar, fırın, yakıt, ot depoları vb. ev bakıcısı ve misafirlerin kaldığı mekanlar bulunmaktadır.

Ev zemin ve üst katın servis; iç avlu ve mutfak (noktalı)

yaşama; (koyu noktalı) alanıdır

Kontinental iklim (iki farklı dönem kış ve yaz) olmasından dolayı yaşama kışın zeminde, yazın üst katta sürdürmektedir. Bunun sonucunda zemin katta yüksek kaliteli yaşama mekanları (halvat) organize edildi. Zemin yaşama mekanı (halvat, bir veya kaç odalı), servis alanları (mutfak açık oğnişte ile, depolar, hucera - kiler gibi) mekanlar içermektedir.

Evin zemin kat duvarları, avlu duvarları gibi, taş veya tuğladır, genişliği 50 - 100 cm arasındadır ve üst katın yüklerini taşımaktadır. Yapı fiziği açısından, kışın düşük, yazın yüksek sıcaklıklardan ideal olarak koruyucudur. Duvarlar, taşıyıcının azalmaması için pencere, kapı gibi boşluklar mimimuma indirilirdi. Tuğla duvarlarıyla harç genelde beyaz boyalıdır. Taş duvarlar ise “ natural “ olduğu gibi bırakılır.

4.3.2.3. Üst kat planı

Üst kat oluşumunun organik konseptini bir tarafta insan gereksinimleri (iyi aydınlatılmış, iyi manzaraya sahip olma, geometrik açıdan doğru - her açıdan kullanabilen alan) diğer taraftan da çevre faktörleri (arsa büyüklüğü, düşük sıcaklıklar) belirler. Bazen insan yaşama ihtiyaçları yaşama mekanın birimi olan odayı belirler. Orient mimarisinde, Avrupa mimarisinden farklı olarak, oturma, yemek yeme, yatma, rekreasyon gibi aktiviteler aynı mekanda sürdürmektedir.

Yarım açık doğa ile ilişki içinde dinlenme ve rekreasyon için kullanılan sayı bakımından zengin mekanların (divanhane ve onun yükseltilmiş kameriya, kafesli çıkımlar - cumba) olması, Orient şehir evinin özelliklerinden biridir.

Kat duvarı “ bondruk “ sisteminde yapılmaktadır, dolgu ise değişik olabilmekte, genelde tuğla 12 - 16 cm arası genişliğindedir. Yapı fiziği açısından bu duvar kışın ve yazın kötü termo izolasyonludur. Bundan dolayı yazın ısı ayarlanması ve hava sirkülasyonu pencerelerin açılmasıyla naturel şekilde sürdürülmektedir. Aynı zamanda pencere kafesleri vizuel - görüntü olarak mekanı kapatmaktadır. Bosna'da hayat sadece

yazın üst katta sürdürmektedir. Hesegovina'da üst kat zemin kat gibi taştan yapılmaktadır. Fakat taşın sertliği ve istenilen plastiğin oluşmamasından (pahalı ve zor) dolayı bu bölgelerde de katın dışarıya çıkarılması - cumba oluşumu - isteğinden ahşap kullanılmaktadır.

4.3.3. Fonksiyon ayırımı

Oryent şehir evi

- yaşam
- ekonomi - servis
- sirkülasyon kısımlarından oluşmaktadır.

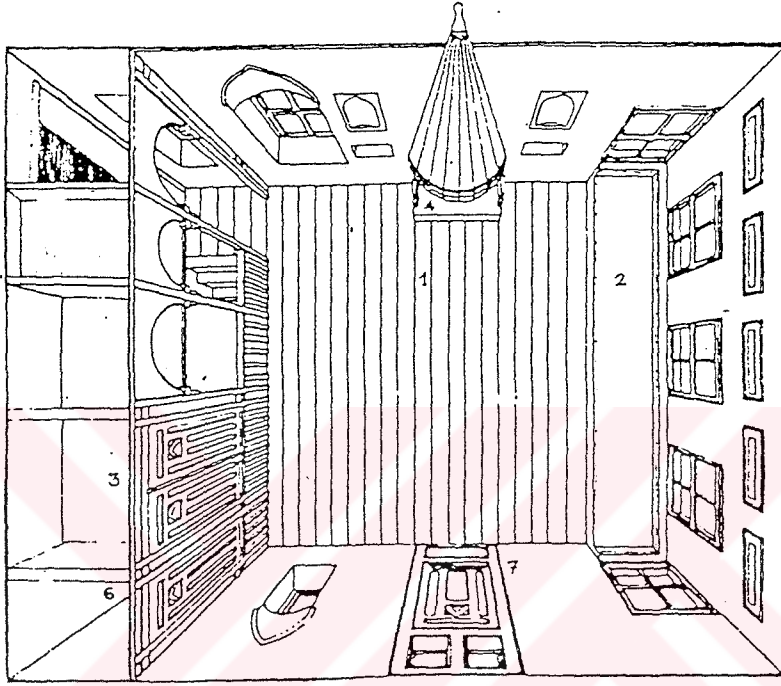
4.3.3.1. Yaşama, rekreasyon mekanları

Avrupa yaşama kültüründe, oturma, dinlenme, uyuma, yemek yeme, çalışma aktiviteleri farklı olarak Oryent evinde aynı mekanda - odada - sürdürülmektedir. Bu alan özelliği tipik mekan organizasyonudur. Bu özelliğinden biri de " musandera " mekanın dikey yönünde organize edilen alanın kapı tarafında yer almaktadır. Musandera üç fonksiyonu içermektedir: - bnjica - haremlik, furuna - fırın ve duşekluk olarak bilinen döşeklittir. Diğer üç duvar tarafında, yer kenarında minderluk - düşük, sert dantelli, kadifeli, içi ötlü dolgulu yastıklarla döşenmiş grubu bulunmaktadır.

Yer döşemesi ahşaptır. Duvarlar çıplak beyaza boyanmış, iyi manzaraya sahip olabilmesi gereksinimlerinden, çardak bir cumba ile çıkmakta ve bant kafesli pencerelerle dışa doğru açılmaktadır. Tavan genelde basit " şişe " olarak bilinen tahta ile kaplıdır. Bazen de alanın içi sanatsal organik şekillerle işlenmiş ahşapla kaplıdır.

İnsanın aynı anda dışarda ve içerde olabilmesi isteğinden divanhane ve kameriya yazın akşam saate kullanılan ev mekanları oluşmuştur. Bunlar çardağın " ahşap dantelli ", kafesli iç avlu etrafında ahşap kolonlarda oturtulan mekanlarıdır. Böylece ev yaşama

mekanı kullanılan aletlere göre fonksiyonu değişebilmektedir. Sabit olmayan mobilya parçaları kullanımıyla veya ortalıktan çıkarılmasıyla, mekanın transformasyonu - farklı aktiviteleri gerçekleştirebilmektedir. Mesela dōşeęin dōşklilikte saklamasıyla, sofranın ortalıkta çıkarılmasıyla alan otomatik olarak yatak odasından yemek odasına transforme etmektedir.

Oda fonksiyonları

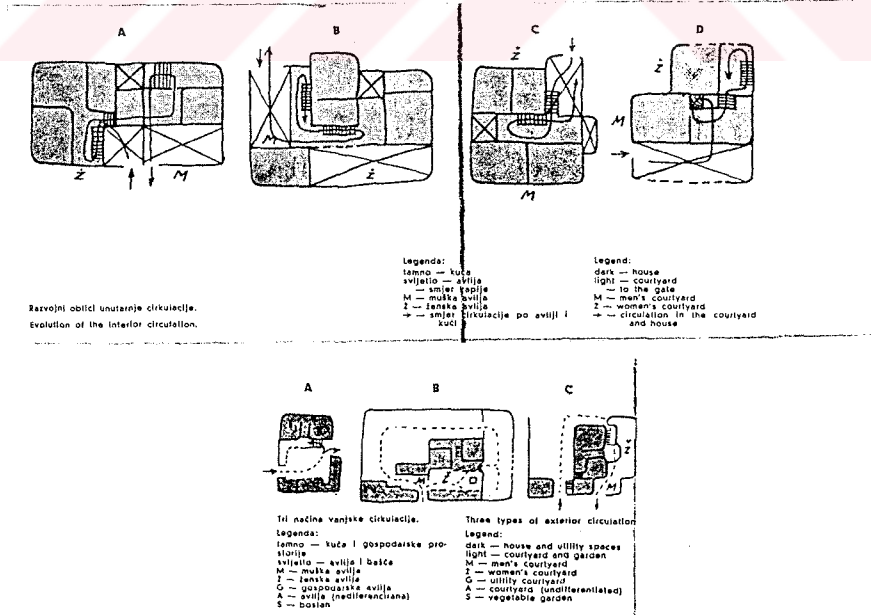
4.3.3.2 Ekonomi, servis mekanları

Servis mekanları, ve diğer depoları genelde erkek avlusunda - selamlıkta, bazı da zeminde - haremlikte bulunmaktadır. “ Odunluk “ olarak bilinen yakıt - avlu duvarın üstü kapalı - örtülü nişte saklamaktadır. Avluda diğer ahır (atların bulunduğu yer) yanında saraçhane (at malzemenin bulunduğu yer), hambar (buğday deposu) bulunmaktadır. Selamlıktaki mağazalarda, ticaret malı ve aile kış yemekleri saklamaktadır. Yemek haremlığın zemin kattaki mutfağında hazırlamaktadır. Mutfak hucera - kiler, raf, dulaf - duvar içindeki boşluğu, bulaşıkları saklandığı yer içermektedir.

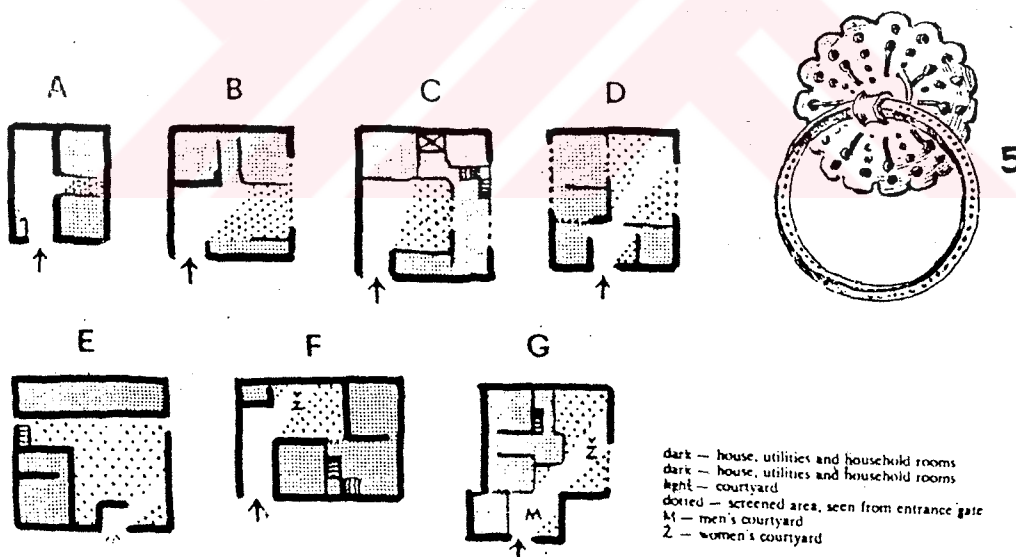
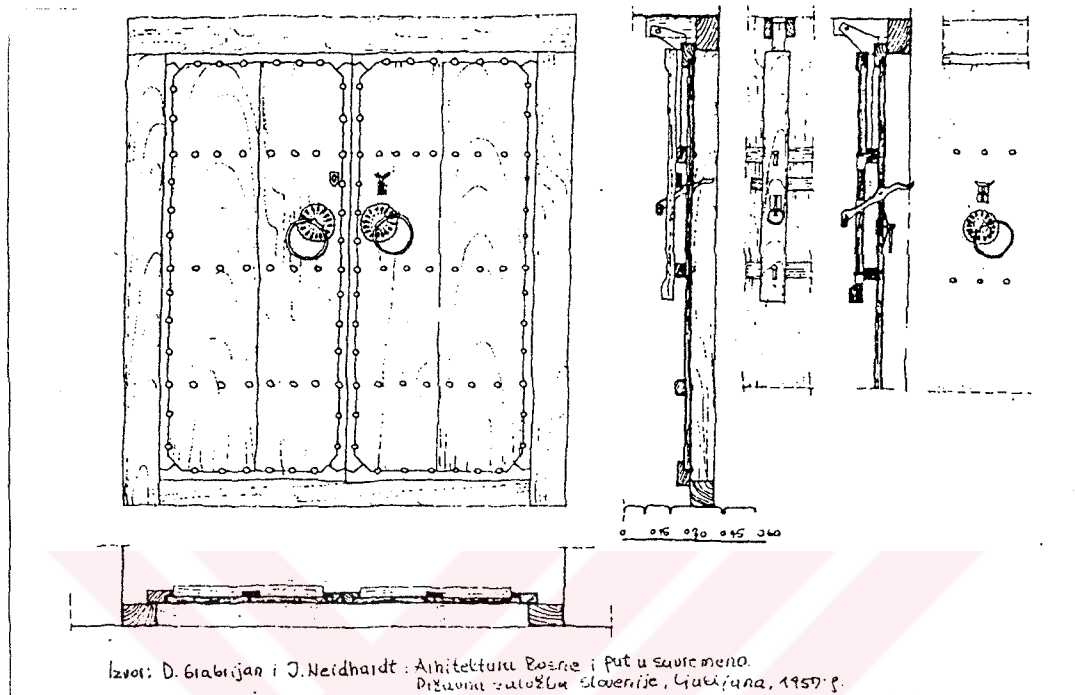
4.4.2.3. Sirkulasyon

Sokak ve avlu arasındaki dış ilişkileri yanında, sirkulasyon açısından hayat zemininde, divanhane katta, merdiven dikey sirkulasyon elemanlarının rolü büyüktür. Hayat, taş veya ahşap kaplıdır. İklim açısından farklı olarak açık veya kapalı olabilmektedir. (Bosna'da kapalıyken Hersegvina'da açık - doğa ile direk ilişki içindedir). Kattaki divanhane işlevinin, zemindeki hayat işlevne benzetilmesi divanhane ve hayattan bütün odalara giriş sağlanmasından oluşmaktadır. Divanhane kodunun yüksetilmiş olmasında dolayı, kalite kullanımı daha yüksektir (daha iyi aydınlatılmış, iyi manzaraya sahiptir, ventilasyonu iyidir).

Dinlenme fonksiyonu için kullanılan divanhane'nin bir kısmının basamakla yükseltilmiş parçası, kameriya bilinen mekanıdır. Merdiven , iklim şartlarına bağlı olarak değil, hep dışta,açıklıkta bulunmaktadır. Dolayısıyla mekan ilişkileri ne oldukları belirtmektedir. Genelde zemin,divanhane'den oluşturulduğu triyemide bulunmaktadır. Strüktürü ise tek, düz veya " L " şeklindedir, taşıyıcı iki limon giriş içine basamaklar oturtulmaktadır. Bosna merdiven ahşap iken Hersegvina' da temel malzemesi taştır.

Ev iç ve dış sirkulasyonu

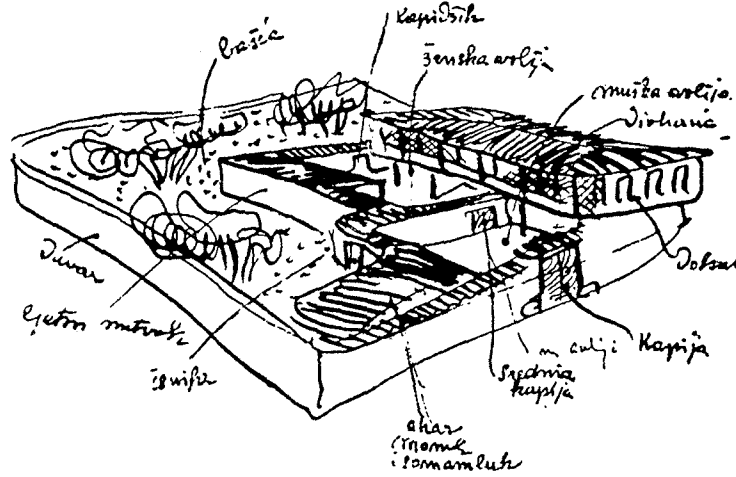

Avlu kapısı ev arasındaki ilişki

4.4.3. Mekan dispozisyonu (organizasyonu) - şekillendirme

Bosna Hersek' teki, ev mekan ilişkileri ve organizasyonu dışı doğru gelişmektedir. Genelde çok plastik ve mühendislik açıdan serbest cesaretle şekiller organizasyon sonucu kameriyalı divanhaneler, abdesthaneler, kafesli cumba gibi elemanlardır. Mekan ilişkileri daha önce yaşama kültürü ile belirten yatay ve dikey yönünde gelişen yapılaşması, arsa şekline, iklim faktörlerine, usta yeteneğine bağlı olarak bugünkü son Bosna evi şekilleri kazanmaktadır. Bosna Hersek'teki benzerlikleri yazılmamış kanularına saygı gösterilmesiyle sağlandı:

- Özel ve kamusal sınırların var oluşu - ortaya çıkarılması
- Yaşama fonksiyonların iki katta gelişmesi
- Manzaraya sahiplenmesi
- Doğal ve yapay birliği - uyumudur (toprak yapısına son derece saygı gösterilmesi, su ve yeşillikle yapay elemanların iç içe olmasıdır).

Cerchezova evi (temel mekan dispozisyonu)

Orta Bosna ev tipi - cumbaların çıkarılması, evin sokaktan duvarla ayrılması, yatay yönde mekan ilişkilerinin gelişmesi, evin kamusal ve özel kısımlarının sınırlaması gelişmiş evin temel özellikleridir. Çatı düşük ve kiremitle veya ahşap kaplıdır. Sarayevolu evin her görünüşünün organizasyonu aynıdır - hareketli, cumbalı, pencerelidir. Diğer yerlerde (Foça) evin yüzü ve arkası farklı olarak gelişmekte - giriş tarafı, yüzü cumbalı, pencere; arkası ise düz ve boşluksuzdur. Esas yapı malzemeleri ahşap, tuğla, kiremittir.

4.4. Sarayevolu kubbe ve küp mimarisidir

Sarayevolu mimari kristalize temiz geometrik şekillerin oluşturulduğu kompozisyonların oluşumudur (küp, piramit, silindir). Sarayevolu vadisinde, çarşıda turbe, cami, hamam, bezistan - “ kubbe mimari “ ve Sarayevolu çevresindeki tepelerde “ kubik mimari “ yanyana cumba arasında bu iki mimarin birleşiminde - dengesi - büyük rolü oynayan minareler bulunmaktadır.

Sarayevolu tepelerinde hiç bir zaman yalnız olarak bulunan dikdörtgen şeklinde ve piramit çatılı Sarayevolu evi bir merkez, meydan etrafında bulunan diğer evlerle manzara açısından saygılı mekansal ilişki içinde mahalleyi oluşturmaktadır. Mahalle piramit, küp, üçgen vb. geometrik formların oluşturduğu kompozisyonudur.

“ Kubbe mimari “ taş iken, “ kubik mimari “ ahşap yapının tuğla dolgulu veya ahşap kaplı mimaridir. Anıtsal yapıların cami “ ölümsüzlüğü “ mekanın taş kubbeleriyle örtülmesidir. Bedestenlerde altın, kumaş ve diğer değerli şeyler saklandığı için hamamın nemden koruması gereğinden kubbe taştan yapılmaktadır.

“ Kubbe ve küp mimari “nin amacı toplumun toplanabileceği mekanların oluşumudur. Bedesten, cami ve hamam kubbeler altında toplumun çok sayıda, grup halinde toplandığı mekanı - kamusal yerlerken, “ küp mimari “, cumba ailenin toplandığı özel yeridir.

Cumba. “ k p mimari “ insanın etrafıyla, dinamik doğal birleşme isteklerin sonucuyken, “ kubbe mimari “ statik dengeye ulaşabilmesi çalışmaların sonucudur.

Bütün bu elemanların yapılaşmasında, küçük ölçekte olan elemanların yanyana kullanılmasında ayrı bir rit, oran, ölçek ve insanı b y t vardır. Örneğin küçük pencerelerin yanında divanhane kafesi, büyük bahçe kapısının yanında küçük arka bahçe kapısı veya büyük atın yanında kapı saçağı gibi. Böyle bir çalışma tarzı olmasaydı Sarayevo Osmanlı mimarisi ölçek açısından sert Avrupa mimarisinden pek farklı olamazdı.

Batı mimarisin yaratıcı gücü rönesans kubbesi yapılmasında görülmektedir. Kubbe Şehir siluetinde tek olarak görülmekteyken, bundan farklı olarak Osmanlı Oryent kubbesi hep diğer daha küçük ve büyük kubbe ve diğer elemanlarla - Oryent mimari prensiplerine göre levelation - en büyük elemanların daha küçük olanın yanına oturtmasıyla insan  leğine inerek farklı Şehir silueti oluşturulan kompozisyonların içindedir. Rönesans kubbesi iki farklı elemandan (tambur ve laterna) oluşmaktayken, bu iki eleman içermeyen daha fazla yatırılmış Osmanlı kubbesi ile örtülen mekanın her köşesi rahat görünür. Rönesans’da yeni bir gök kubbe oluşması denemesinde (apstraksiyon) iç mekan doğal değil yapının yüksek olması çalışmasının sonucu yarım dairesel kuleye benzemektedir.

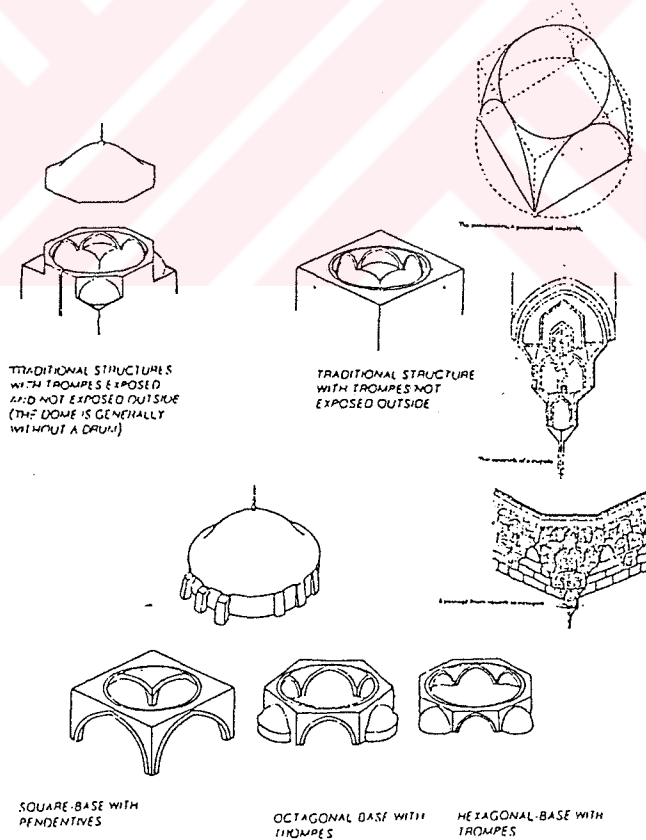
Gördüğümüz gibi Sarayevo Osmanlı mimarisi - “ kubbe ve kockasta “ mimari, insan ölçeğinde ve insan ufuklarda - rahat g r lembilen mimari ve yüksek minare mimaride ayrılmaktadır. Minare Sarayevo yatay ve dikey mimarisinin vizuel - optik dengesini oluşturmaktadır.

4.5. Malzeme kullanımı ve yapı özellikleri

Osmanlı döneminde yapılan binaları malzeme açısından ayırırsak daha dayanıklı olan taştan yapılan, bedesten, hamam ve daha az dayanıklı malzemedan inşa edilen (ahşap, tuğla) konut, dükkan ve hanları ayırabiliriz.

Osmanlı dönemi, kubbe strüktürün, malzeme kullanımı ve yapılaşma tekniğinin en parlak noktasıydı. Bosna 'da bulunan kubbeli ve kemerli binaların yapılaşma tekniğinin ve strüktürünün esas özelliği Osmanlı mimarisinden etkilemesidir.

Cami cepheleri; Makedonya ve Srbistan' da bulunan cami cephelerinden farklıdır. Mesela, onların strüktürü eski Bizans tekniğinden etkilenmişken (taş - tuğla veya onların kombinasyon kullanımıyla oluşan); Bosna Hersek'teki camiler Osmanlı mimari karakteri taşımaktadır. Onların cephe özelliği sıva ve kireç kullanımındır.

Kubbe yapısı

Kubbesiz camiler genelde küçük boyutta ve çatıları eğimlidir. İklim şartlarına bağlı olarak çatıları ahşap, taş veya kiremit kaplıdır. Bunların çatı yapısı ve kaplaması bölgedeki konutların çatı yapısı ve kaplamalarıyla aynıdır. Dış bölgelerde camiler ahşap yapılı, kıyı kesimlerinde de taş yapılı iken Bosna'nın merkezinde Sarayevo ve etrafındaki camiler ise ahşap yapılı, içi tuğla dolugulu, eğimli çatılı ve kiremit kaplıdır.

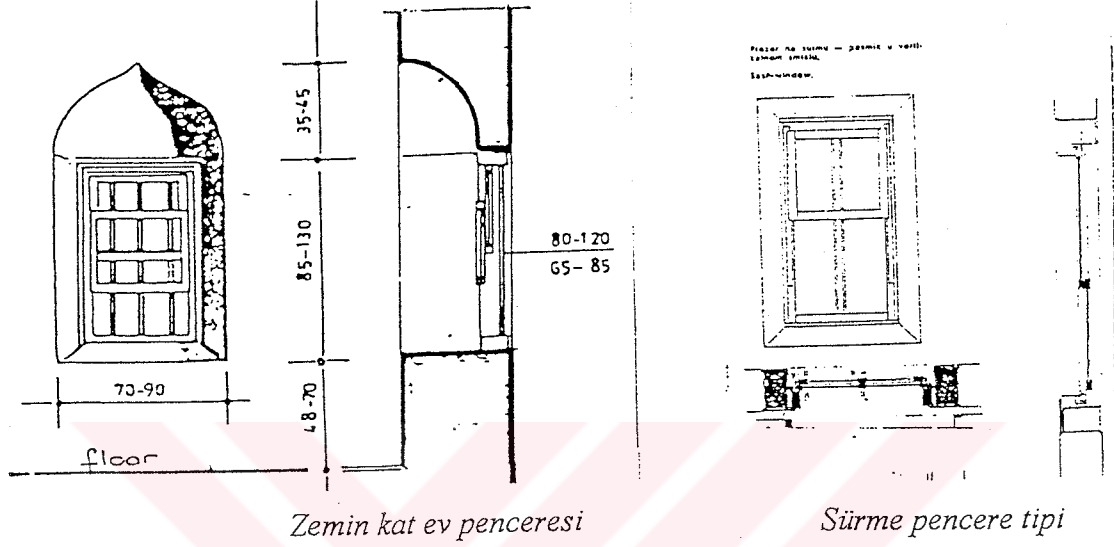
Osmanlı döneminde yapılmış olan Bosna evi Osmanlı mimarı özelliklerini taşımaktadır. Yüksekliği hiç bir zaman bir kattan fazla değildir. Ev yapısı her zaman çok basittir. Zemin ve üst katı planı aynıdır. Üst kat zemin katın aynısıdır. 19.y.y.' in sonuna doğru, mevcut olan yaşama alanı yetersiz gelmeye başladı. Bunun sonucu, bodrum ve çatı katın yapılmasıyla Bosna evin geleneksel özellikleri - tek katlı - yavaşça değişmeye başladı.

50 cm derinlikte taş temellerinin birleşme amacıyla alçı kullanılırdı. Esas, taşıyıcı duvarlar temeller gibi taştan oluyordu ve aradaki birleşmeler alçı kullanımı ile gerçekleşiyordu. Alçı, duvarın dışında tamamen veya taş arasındaki sınırları - boşlukları doldurmak için kullanılıyordu. Duvarın diğer tarafı - iç tarafında ise, yapısal veya dekoratif eleman olarak ahşap kullanılmaktaydı.

İki horizontal kirişten ve onlara dik olarak gelen, duvar kenarında bulunan kolonlardan oluşan konstrüksiyonu genelde taş yığını ve sıvı ile dolduruluyordu. Bu tür ahşap kiriş ve kolon güçlendirme pencere ve kapı etrafında da uygulanıyordu. İkili, çift kiriş çok ağır strüktürü için kullanılıyordu.

Bosna evi özelliği malzeme kullanım açısından, iklim şartlarına bağlı olarak değişirdi. Ama genelde zemin kattaki duvar yapısal özellikleri üst katta da tekrarlanıyordu. Bölme duvarlar ahşaptı. Üst katlarda sık sık olarak cumba tekrarlanmaktadır. Duvar yapısı ise, yatay kirişlerle güçlendiren dikey direklerden oluşmaktadır. İçinde değişik malzemeler dolgu olarak bulunmaktadır.

Taş duvarın pencere boyutları ahşap duvarın içinde bulunan pencere boyutlarından küçüktür. Pencere genelde duvarın dış tarafında bulunmaktadır; Ahşap veya demir kafesleri olduğunda pencerenin yeri duvarın iç tarafıdır. Sık kullanılan sürme pencereleri alttan üste doğru doğru açılır. Demir ve ahşap kafesler duvar boşluklarına ve pencere çerçevesine oturtulmaktadır.

Çatı yapısı ahşaptır. Kolon, çatı kirişi, dam saçağı, beams, ve diğer el yapımı elemanlardan oluşuyordu. Ev tipine bağlı olarak çatı kaplaması, malzeme kullanımı açısından değişiyordu. Dağ bölgesinde ahşap kaplama kullanılırken, Hersekte kayağantaş, Sarayev ve etrafında çatı kaplaması olarak kullanılıyordu.

4.5.1. Konstruksyon

Eski Sarayev şehri yapıları iki yapı tipine ayrılmaktadır; biri kamu yapıları taş veya diğer sert malzemedden, diğeri sivil ahşap gibi malzemedden yapılmış binalardır. Kamu yapıları cami, medrese, hamamlar, daireler, bazar ve bedestenler - dikdörtgen ve diğer yapı elemanlarının uyum içerisinde oluşturulduğu kompozisyonlarıdır. Sivil yapılar belli bir süreyle işi görebilecek yapılardır. Zemin kat duvarları tuğla iken, üst katı yazın kullanılan ahşap "birkatica" olarak bilinen ahşap karkas tuğla veya sıkıştırılmış toprak dolguludur.

Ahşap karkas yapımı mekan organizasyonunda

- Cumba, konsol oluşumuna olanakları sağlamaktadır.
- Evin üst kattaki alanlara plastik şekilleri verebilmektedir.

Bu tür konstruksiyonunda ahşap çok rasyonel kullanırdı ki yaklaşık tekniğin az gelişmiş olmasına rağmen plastik planların oluşumuna olanakları sağlanmaktaydı. Evin zemin kat planı sokağa uyum sağlayarak (şekli takip ederek, kendi içinde kapalı), kattaki cumbalar düz prizmatik şekillerle (diktörge, üçgen, kare planlı) dışa açılmaktadır.

Konstruksiyonun tümü yatay (tavan) ve onları taşıyan (taş veya ahşap) duvarlardan oluşmaktadır. Zemin ve üst kat tavanları çatı strüktürü gibi ahşap emanlardan oluşmaktadır. Zemin katın üzerindeki dikey konstruksiyon elemanları (tavanjaça, pragovi - rogovi, roznjaçadan) tavan ve yerler yatay elemanlara birleştirilerek oturtmaktadır. Böylece yapı bir bütünü olarak çalışmakta ve yükü en yakın dikey temel elemanlara vermektedir.

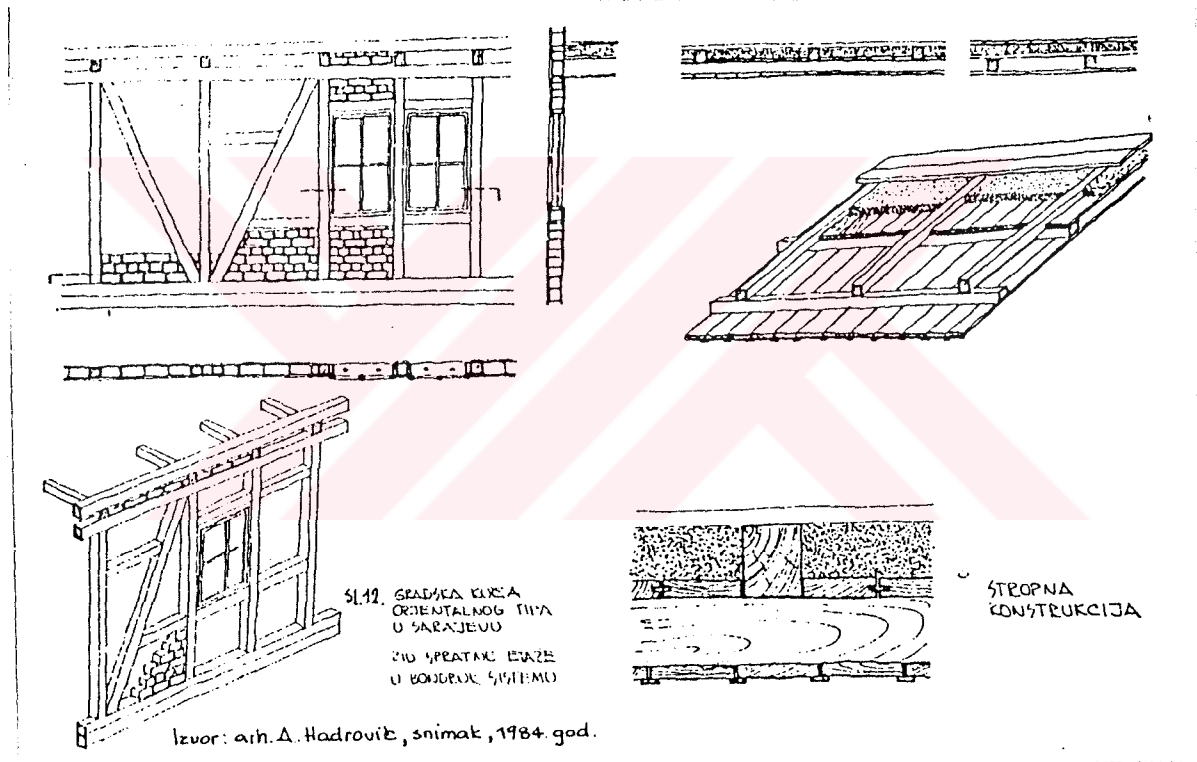
Dikey planı - strüktürün yatay elemanları. Şehir Oryent evi tek katlıdır. Bodrumu yoktur, genelde sahibinin ihtiyacı olduğunda toprak yapısına bağlı olarak termo ve hidro izolasyonu açısından kaliteli malzemedir yapılır.

Toprak ilişkisi. Avlu, çok fonksiyonlu, ev duvarların yanında, çeşme etrafında - sahiplerin gerteksini mlere ve değerlendirmesine göre taş kum içine oturtarak kaplanır (temizlik açısından ve mekanik açıdan çok uygun bir malzemedir). Zemin katın kapalı mekanlarının mutfak, hayat, ve her türü depolar zemini taş, sıkıştırılmış toprak veya ahşap halvatlarda ahşaptan oluşmaktadır.

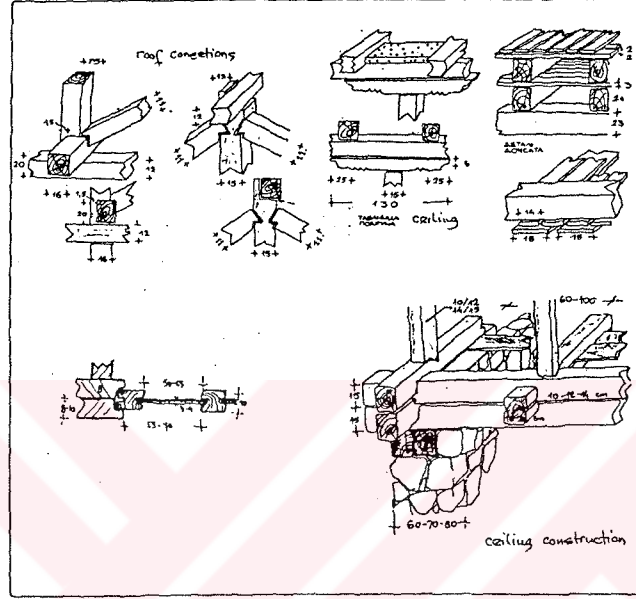
Kat arası strüktürü. Cumba çıkmalar, geometrik açıdan bazen diktörge, üçgen planlı olabilmektedir. Statik açıdan rasyonel (matematiksel) strüktürü rahatlatmaktadır. Büyük artı momentleri azaltmaktadır. Daha rasyonel bu çıkmaların açıklaması, anlayışı - daha düşük katların yüksek olanların kapatılmasıyla iklim etkenlerinden korumasıdır (

örneği yağmur). Aynı anda mekanların iyi aydınlatılması, iç ve dış ventilasyonu sağlamaktadır.

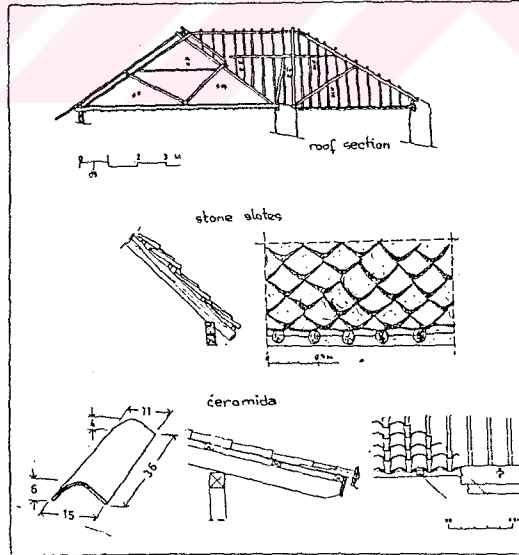
Tavan, kat arası strüktürü 80 - 120 cm arasında, cumba çıkmaların yönünde oturtulmuş kirişlerin üzerinde dikey olarak kirişlerin arasında sıkıştırılmış toprak dolgu üzeri ahşap ile kaplıdır.

Çatı - iklim etkenleri ve bölgenin bir malzeme açısından zengin olması, çatı strüktürünü belirtmektedir. Kar yağışının olduğu bulunduğu bölgede çatı yüksek, dikdörgen planlı ahşap ile kaplıdır; basit köy çatısı ve kiremitle kaplı planında bazen hareketlidir. Buda şehir evinin çatısının temelini oluşturur.

A roof - supporting structure

İklim etkenlere bağlı olarak çatı kaplaması

4.6.2. Doku

Klasik mimari stillerin temeli mekan oluşumunda değil, duvarın skulptürel şekillendirmesinde oluşmaktadır. Duvar strüktürel şekillendirmesi, onun tektonik fonksiyonlarında, taşıyıcı ve yüklenmiş elemanlarında, kolon ve kirişlerde, görünüşlerinde kat arası ve çatı altındaki dekoratif elemanlarda belirtilmektedir. Böylece klasik mimarisinde, şekillendirme yolu statik ve konstrüktif oluşumunda aranmaktadır.

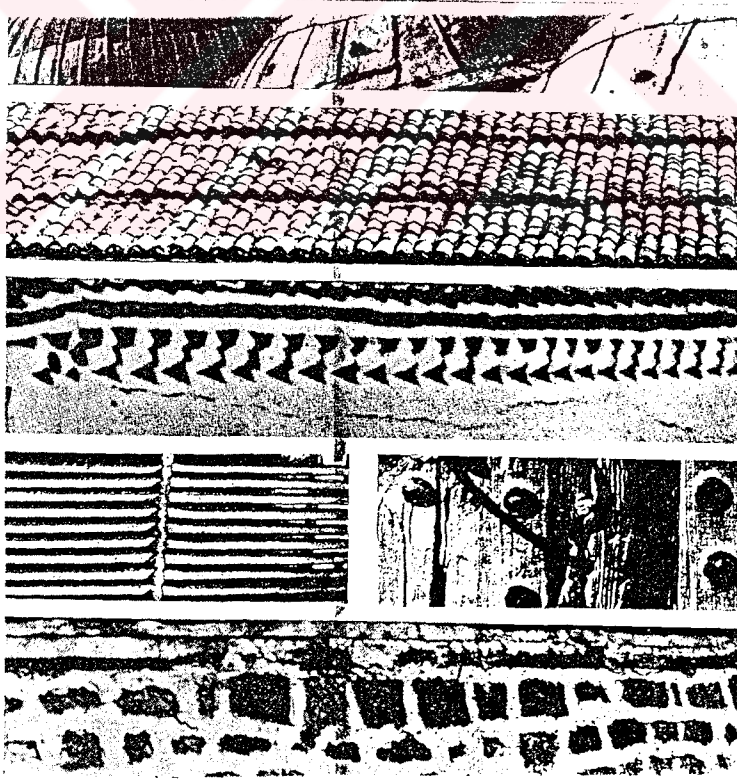
Oryent mimarisinde, Klasik mimarisinde farklı olarak duvarın anıtsal şekillere önem verilmektedir. Oryent mimarisinde duvar genelde ahşap, tuğla, sedra - kolay şekillendirebilen taş, secada veya başka, daha iyi görüntülü - gümüş vb - ahşaplarla giydirilir. Sakin düz duvar üzerinde hareketli kiremit ve yine de hareketli yer kaplaması veya dolu - boş, pürüzlü - pürüzsüz, sebest - bağlanmış mozaik espirisinde uyum içerisinde kompozisyonları oluşturmaktadır.

Bu malzeme kullanımını sadece kendi uyumu içerisinde değil, doğadan ayrılmaz bir parça olarak incelemeliyiz. İslam dini ve kültüründe doğa kopyalanmasına izin verilmez, fakat İslam insanı doğa ile uyum içerisinde koymakta, ve burada görülen doku alanın rolü büyüktür. Sarayevoy mimarisinde, yeşil çim alanların yanında beyaz yol kaplaması , düz dikdörtgen duvar yanında büyük ağaçla, veya kiremitlerin üzerinde ağaç yaprakların toplanması hep görülen manzaradır. Böylece bu mimaride organik ve iorganik elemanların uyumu aranmaktadır.

Batı Avrupa mimarisi doğayı yeniden “ üretmeye “ kopyalamaya çalışırken, Oryent mimari doğayı ellemeden, kendi mekanları içinde yakalar. Çeşme, mimber, şadırvan, minare, nişan, şehrin anıtsal mimarini oluşturmaktadır. Anıtsal mimari hiç bir zaman tek olarak değil, hep diğer mekanların parçası olarak , onlardan ayrılmadan görülmektedir. Şadırvan iç avlu hayatın, çeşme mahallenin, minare dini hayatın sembolik merkezidir. Bu elemanlar, şehrin geometrik sembolleri olarak, etrafı ile -

mimber kilimlerle, nişan çimle, şadırvan su ile, çeşme kaldırmı ile, minare şehir mozaikle uyum içerisinde.

Mihrab ve portal taş temiz sanatsal ve yumuşak geometrik motiflerle dekore edilmektedir. Çatı altında ve minare şerefeleri altında yeşil boyanmış dantel dekorasyon bulunmaktadır. Nişte ve yapı kenarlarında dekorasyonun dikdörtgen şekillerin parçaların oluşturulduğu kompozisyonları görülmektedir. Apstrakt, geometrik plastik dekorasyonla, yerdeki kilim, duvardaki seacade, “ şişe “ - tavandaki ahşapta işlenmiş motifleri bir bütünü oluşturmaktadır. “ Şişe “ tavanda, ahşap parçalar- küçük tahtalarla geometrik şekillerde ayrılmaktayken, merkezinde işlenmiş havuz bulunmaktadır. Kilim yol ağı, büyüyen binaların motifleri ile Oryent kompozisyonunun biyolojik temelidir. Arabesk Oryent motifleri - ornament, organik bitki motifleri son derecede geometrik ve şematik olduğundan dolayı doğa temelleri kaynağında tanımamız, doğal motiflere benzetememiz mümkün değildir.

Sarajevo'da kullanılan malzeme dokusu

V. Avusturya mimarisi

Avusturya işgali sırasında, Sarayevo mimari ve yapılaşması değişik şartlarda sürdürüldü. Bu şartları bir tarafta mevcut durum diğer tarafı ise yeni yönetim ihtiyaçları belirtti. Ve bunlar; ihtiyaç ve mevcut durumu uyumsuzluğu geniş bir ölçekte yeni yapılaşmaya yol açtı.

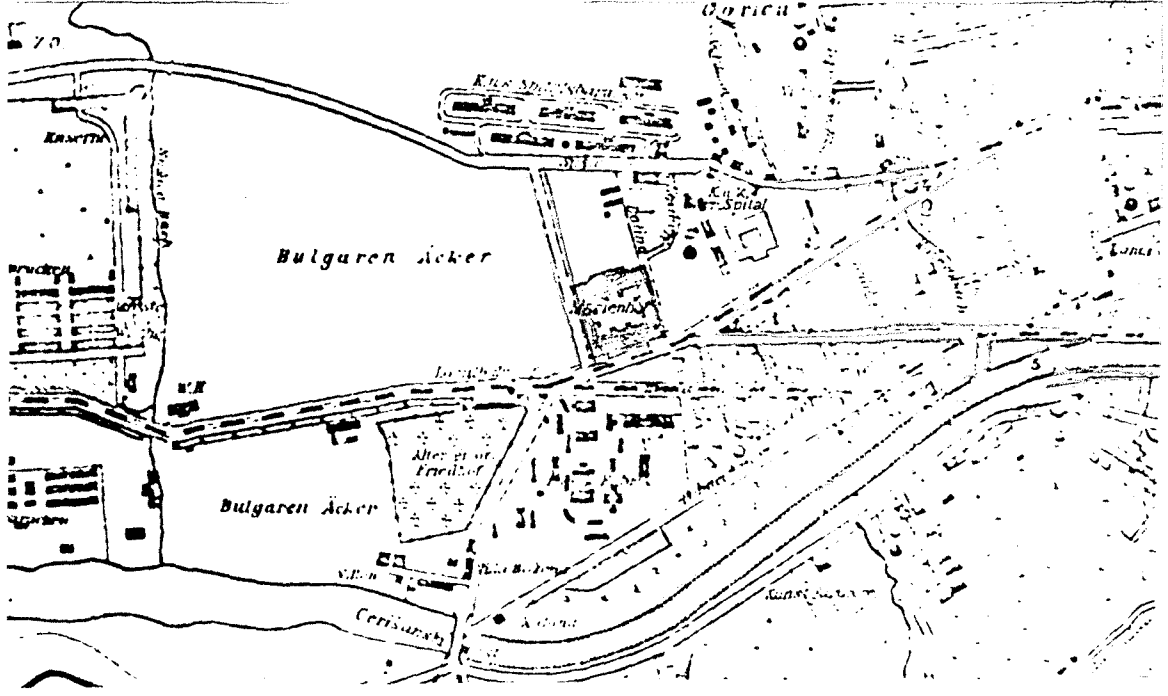
Başta mevcut binaların restorasyonu yapıldı.. Bunların önemi büyüktü. Her şeyden önce bu binaların restorasyonu ile yeni mimarların isimleri ortaya çıktı. Aynı zamanda bu eski binaların restorasyon projeleri Bosna geleneksel mimarinin özelliğine uyum sağlama veya özelliğini tamamen kabul etme ilk denemeler oldu.

5.1. Şehir gelişme kriterleri

1878'de Sarayevo Avusturya eline geçtiğinde Sosyo - kültürel düzenin değişmesiyle, yeni yaşama tarzı ve o zamana kadar mevcut olan yapılaşma değişmektedir. Bu yeni farklılıklar 19.y.y.'ın ikinci yarısında endüstrileşme ve yeni kapitalist düzenin ortaya çıkmasıyla yeni modern anlamda şehirleşme kriterleri oluşmaktadır. Her şeyden önce modern. Yeni mekansallaşma kriterleri içeren programlar ortaya çıkmaktadır. Endüstrileşme ve nüfus artması ev - yaşama mekanının gereksinimlerin artmasına sebep oldu.

Sarayevo 16.y.y.' da oluşturulmuş sınırlarından çıkıp batıya doğru gelişmektedir. Şehir büyümesiyle çarşı sınırları batı yönünde devam etmekteyken, etraftaki tepelerdeki mahalle yerleşimleri eski sınırların içinde yeni binalarla yenilenmektedir. Milyatska sağ tarafında, Skenderiya - Ali Paşina cami Vrbanya köprü arasında yeni binalar yapıldı. Yeni yapılaşma, Kovaçiçi ve Koşevski potok - nehri üzerinde devam etmektedir. Oyleyse Sarayevo çarşı - merkezinden ayrı olarak gelişerek, yeni kamusal yerleşim formu oluşturdu. Avustuiya zamanına kadar Sarayevo 106 mahalle, 1883' te 6 bölge (çarşı, Koşevo, Byelave, Kovaçi, Grad - Şehir, Hrvatin, Bistrik, Çobaniya) içermekte.(86)

(86). B. Spasojeviç, *Arhitektura stanbenih palata Austrougarskog perioda u Sarajevu, Svjetlost SA 1988. s. 13.*

1898'de Sarajevo planı (Marijin dvor bölgesi)

Diğer kamusal çalışmaların ürünlerinden bahsedecek olursak, bu dönemde Sarajevo yeni parklara (Koşevo Hastane parkı, At meydan, Park Cara Dušana) sahip oldu. 1901'de ilk asfalt yolu yapıldı (YNA yolu - Prinsip köprü - saborna Ortadoks kilise, Ştrosmayerova caddesi, katolik Katedral meydanı, Ferhadiye - Veselin Masleša cadde arasında). Milyatska nehrinin yanından geçen (bugünkü Obala caddesi) yolun düzeltilmesiyle, Sarajevo'da 1885' te, bugün de tramvay yolu olarak kullanılan, yol yapıldı.

Yeni kamusal kriterleri malzeme kullanımı ve boyut açısından yeni yapılaşma yeni şehir şekli belirtmektedir. 1879' daki yangında " Evropa " otelin etrafındaki Latinluk adlı semtin 304 ev, 434 dükkan, 155 diğer kamusal yapı 36 sokakla büyük zararları gördü.

Avusturya döneminde yeni yapılmış dar yollar, sıkışık yerleşimler çok yüksek binalar meydana geldikten sonra yeni sıkıntılar ortaya çıktı. Bundan dolayı yeni kamusal planına göre yolların genişliği (I - 11.25 m, II - 9 m, III - 7 - 5 m, IV - 6 m) olmalıydı. Çıkma, 4 m genişliğinde yolların yapılaşması yasaklandı.(87) Yeni kamusal planına göre yolların genişlemesiyle, trotoar yapılaşması şarttı, böylece yaya yolları oluştu.

Yeni kamusal plan kriterleri şehir merkezdeki ve çevresindeki yapılaşmasına aittir. Yeni binaların yapılmasında tuğla , taş ve çatı kaplama olarak ateşe dayanıklı inşaa malzeme kullanmalıydı. Trafikten uzak, şehir merkezi dışında evler Egipatska tuğla ve “ bondruk “ olarak bilinen ahşap yapılı duvarları mevcuttu. Yapı yüksekliği P + 2, yoi I - 15 m, II - 11,25 m P +3 olabiliyodru, (88) fakat komşu binalara uyum sağlamsı şartıyla. Drveniya - Skenderiya köprü arasında, Milyatska nehrin kıyasında tek katlı, nehir tarafında bahçeli evler yapılmaktadır. Sol tarafı Çumurliya - Skenderiya köprü arası bölge için aynısı geçerlidir. Sonradan burda daha yüksek , dört katlı olan “ Halk Bank “, “ Posta “, “ Yüksek okul “ bugünkü binaları yapıldu.

Obala caddesi

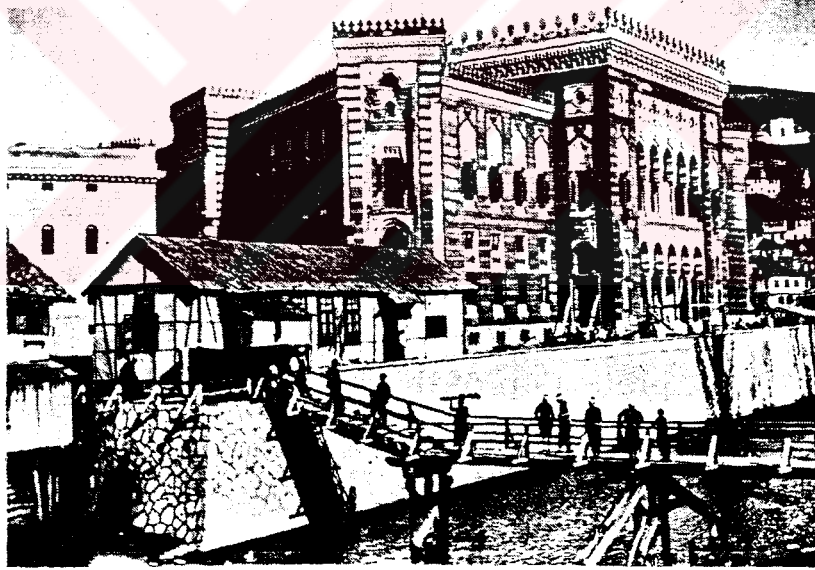
(87). *İbid s. 17.*

(88). *İbid, s. 17.*

5.2. Mimari stilin özellikleri

Avusturya mimarisinde, Osmanlı mimarisinden farklı olarak yeni mekan değerlendirme kriterleri meydana geldi. Yeni olan binalar Orta Avrupa stillerinin çizgilerini (eklektik - neorenesans ve neogotik) - taşımaktadır.

Eklektik stili, Sarayevó bölgesindeki sosyo - kültürel düzenin karakterini yansıtmaktadır. Yakın zaman içerisinde nüfusun çoğunluğunun müsliman olması, politikaya bağılı olarak mimarlıkta da değişmeler meydana getirdi. Nüfusun çoğunluğu tarafından daha kolay kabul görececek mimari stillerin ortaya çıkması zaruri oldu.. Böylece Kuzey Afrika İslam ülkelerinden "Maur stililog" olarak bilinen stil getirildi. Ve onun kırılmış kemerleri, cephelerde koyu ve açık (sıra şekilde) dikörgen taş kullanımı, değişik plastik motifleri kullanılmaya başlandı.

Maur stilde yapılmış " Vijećnica "

Bu maur sstil ola Sarayevó yapılaşmasında görölmeye başlandı. Fakat bu still geleneksel mimari stile benzemeyen mimari şekiller meydana getirdi. Çünkü yeni Avusturya döneminde yapılmış binalar Orient mimarının sadece egzotik, dekoratif

(kırılmış kemer şeklinde pencere boşlukları, arabesk motifler vb.) taraflarını taşımaktadır. Fonksiyon, oran ve diğer unsurlar ise unutulmuş kaldı.

Bu değişimlerin ürünlerinden bahsedecek olursak, Yosip Vancoş 1889'de " Katedrala ", Zemalyska Vlada " binası 1884 - 85. Carl Parjik Neorenesans , neogotik - " Sarayev o şehri Müzesi ", pseudo oryent stillinde; " Zgrada Penziyskog fonda ", " Bayındırlık bakanlığı ", " Ekonomi fakültesi ", " Güzel sanat akademisi " binaları yapıldı.

5.3. Mimarlık ve Avusturya dönemini yansıtan yapılaşma

1880' lerde Sarayev o' daki büyük yangın, yeni yol ağı oluşumuna ve yoğun bir şekilde bina yapılaşmasına yol açtı . Bu yapılaşma özellikle Frans Yozefova ve Vase Miskina caddelerinin üzerinde gerçekleştirmiş oldu. Şehrin ticaret kısmında - Başçarşıya'da ticari ve konut yapıların yoğun bir şekilde yapılması bu bölgedeki geleneksel mimarinin bozulmasına sebep oldu.

Sarayev o' da 19.y.y.'ın yarısından itibaren yeni yapılan binalarda Batı mimari stillerin etkisi büyüktür. Binalar üç, dört veya bazen de yedi katlı neorenesans, neogotik stilinde dar " koridor " yolların üzerinde yapılmıştır. " Vilayet konağı", " Vakıf hastanesi", " Kışla"- Bistrik, " Askeri hastane binası" - Mariyin dvor. Tiyatro binası ve " Evropa" otelin restorasyonu 19 .y.y'da yapıldı. Aynı zamanda dini mimari olarak, 1880'de Sarayev o'daki Eski Ortodox kilisenin çan kulesi, Sn. Ante Podavanski kilisesi yapıldı.

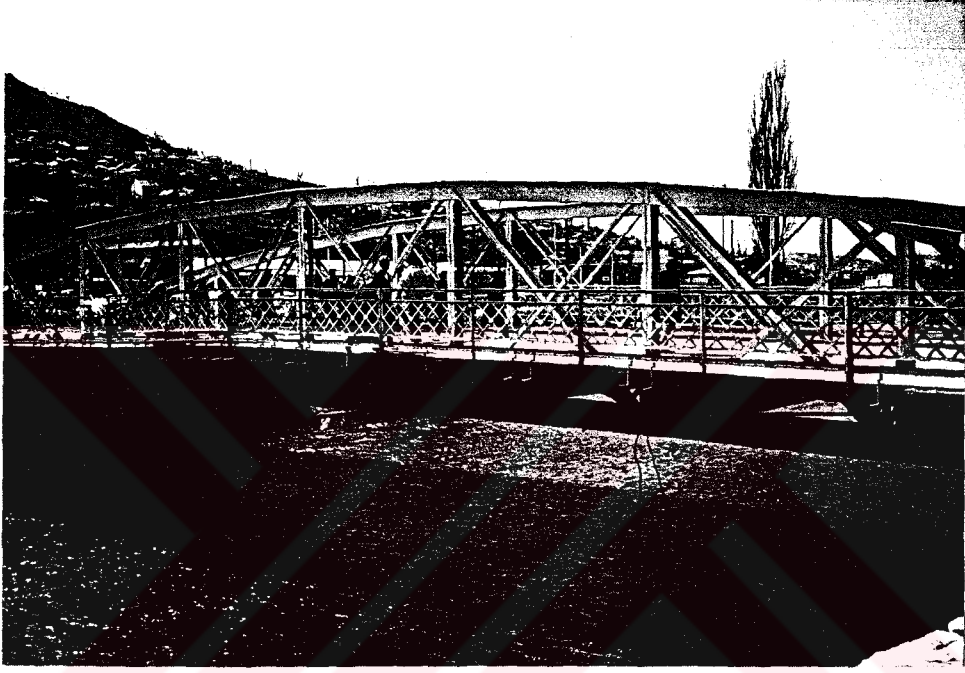
Yeni yönetimin başpiskopu dr. Y. Ştedler katolik katedral - kilise yaptırdı. Katedrala - kilise yeni yönetimin ve yeni kültürün temsilicisi olmalıydı. Böylece mevcut olan yapılardan tamamen farklı tarzda yapıldı. Kilise, (Vancoş adlı mimar tarafından yapıldı) hafif kırılmış kemerlerle, gotik özellikleri taşımaya rağmen kendi boyut ve oranla taş kullanımı ile ve kireç, sıva dokusu ile Romantik bir yapıya daha yakındır.

1885’ te neorenesans stilinde Hükümet binası yapıldı. Bunun 15.y.y.’de yapılmış olan sarayların cepheleri gibi bölen pencere boşlukları, yatay deköratif elemanları, zemin katın diğer katlardan daha güçlü olması vb. özellikleri taşımaktadır. Diğer binalar Neogotik ve Neorenesans tarzında yapıldı ve hepsi de Avrupa dünyasının stili ve zevkinin temsilcisidir.

Neoklasik etkinin hakim olduğu katedralle bağlanan sokak

Yeni yönetim ilk yıllarında, yol yapılaşması ağırlık verdi. İki sensede 1000 km yol yapıldı. Tren yolları, köprüler ve istasyonlar gibi yapılar yapıldı. Milatska nehrin çelik köprüleri - 1886' da Çumurliya, ve sonraki Skenderiya köprüsü teknik ve sanat birleşiminin mükemmeliğidir. Kendi ölçüleri ile daha az göze çarpan, fakat köprüler kadar değerli olan şehirleşme elementleri (çelik çeşmeler, korkuluklar ve hidrantlar) yapıldı.

Skenderiya köprüsü

5.4. Ev mimarisi

Şehrin gelişimini, yeni Sosyo - ekonomik düzenin gelişimi takip eden modern şehir planlama prensiplerine bağlı olarak geliştirdi. Nüfusun artmasıyla merkezdeki arazi fiyatları artmış ve böylece toprağın “ rasyonel “ kullanımı amacıyla yüksek binalar (birkaç dairesel) - kiralık evler yapılmaya başlandı. O devirdeki kriter “ Maximum konfor amacıyla değil, maximum kazanç amacıyla kapital yatırımdır “.

Ev inşa edilecek mekana duyulan talebin artmasıyla kiralık ev şeklinde yeni bir mesken tarzı ve toprak ve bina konusunda gayrimenkul spekülasyonu şeklinde yeni bir meslek ortaya çıktı. Her iki faaliyetin de hayat standartları ve şehir mekanının kullanımında büyük bir etkisi olmuştur. Ev konusunun böylece değişen karakteri, gayrimenkul sahipleri adı altında yeni bir sınıfın ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu sınıfın mensupları sadece yeni bir sosyal kategori olan emlakini kiraya veren mal sahipleri değil, aynı zamanda en önemli sermayedarlar ve yatırımcılardır.

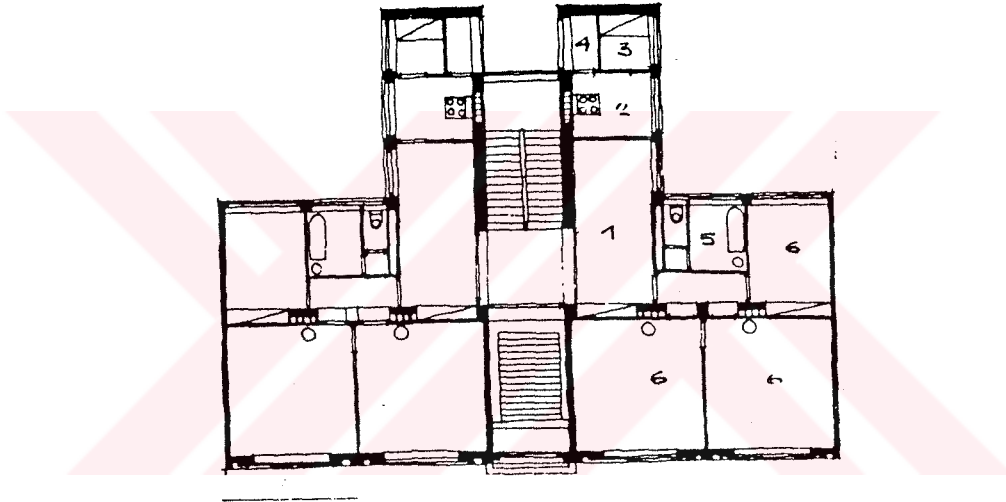

1910'larda inşa edilmiş bir apartman binası

5.4.1. Kiralık evler

Kiralık evler sıra, blok ve tek olarak değişik şekillerde yapılmaktaydı. Yüksekliği Z + 2 veya Z + 3' tür. Kiralık ev iki daireli merdivenden direk olarak girişli yapılarıdır. Bodrumda veya bahçesinde her daireye ait yakıt depoları bulunmaktaydı. Yapının içindeki her dairede ayrı elektrik, kanalizasyon ve su tesisatı mevcuttu.

Toprak değerin artmasıyla birlikte, büyük bir alana yayılmış olarak inşa edilen Osmanlı evi pek az kimsenin sahip olabileceği bir lüks haline geldi. Bölece, insanlar artık çevre şartlarına uyum sağlama, yeterli güneşli, havalandırma imkanları ve mekanda çeşitliliğe sahip olmayan binalarda yaşamak zorunda kaldılar. Kiralık evler, mevcut caddelerin imkan danıldığı ölçüde küçük mekanlarda yoğun bir şekilde inşa edildi. Hemen hemen bütün yeni binalarda yeni bir fonksiyon kavramı ortaya çıktı. Buna göre, tipik olarak bir binada her katın planı aynıydı; koridor alanların hiçbir önemli fonksiyonu yoktu. Genel olarak daha önceki birkaç yüzyıla kıyasla, bu durum hijyenle ilgili yeni bir anlayışı yansıtıyordu. Hayat denilen avlunun yerini, komşu odaların kapılarının açıldığı salon almış

Singer evi

5.4.2. Villa

Villalar bahçe gibi geniş alanlar üzerinde kurulurdu. Bu yapılar yapılırken Avrupa mimarisinden etkilenmiştir. Örneğin cephelerinde yeni dekoratif elemanlar (cepheyi bölen kolonlar ve plastik dekoratif elemanlar, yeni pencere boyutları) ve şekiller görülmeye başlandı. Oran ve elevasyon ise değişmeden aynen korundu. Her ne kadar Batı mimarisine dönüş kuvvetli ve radikal ise de geleneksel Orient mimarinin etkisi büyüktü. Bu binaların da triyem, divanhane, avlu ve bahçeleri vardı. Ayrıca Osmanlı mimarisinin prensiplerine göre, güzel manzaralı yapıları.

Villalar avlu içinde, tek veya iki daireli, Z + 1şeklindeki yapılardır. Villaların Osmanlı evleri ile benzerliği, doğal ambiyent içinde oturtulmasıdır. Farkı ise, Osmanlı evinde iç mekan zenginliğine önem verilirken, Avusturya villa özelliğinde zenginliğin bir belirtisi olması açısından dış görünüşe önem verilir. Bu özelliğe kiralık yapılarda da rastlanmaktadır

1894/5'te yapılmış (Kuçera evi) villa

5.4.3. Saray

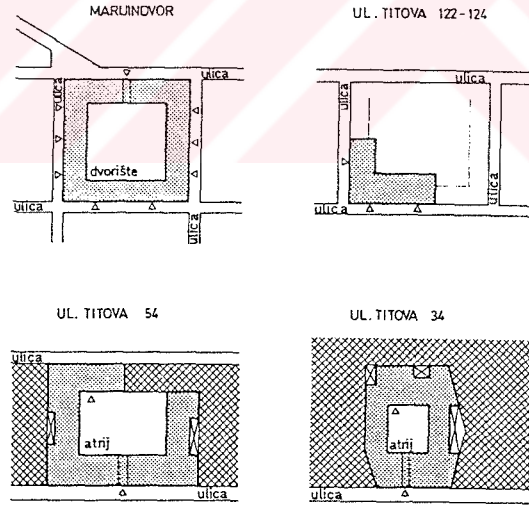
Avusturya dönemin ilk yirmi yılında Sarayevoda mimarisinde saraylar yapılırdı. Sarayevoda bu tür yapının ilk örneği Mariyin Dvor bloğu olarak bilinen saraydır. Yapının bir kısmı 1885'te yapıldı. Bloğun tamamlanması bir sene sonra oldu. Dört taraflı serbest olan, arsa üzerindeki Mariyin Dvor binasının her görünüşü neorönesans stilindedir. Her taraf ana görünüşlü olarak düşünülmüştür. Sonradan yapılan saraylar gibi onun özelliği de arsanın maximum kullanımınıdır. Zemin kat, diğer katlar, ve çatı katı mevcuttur. Diğer saraylar gibi bu da 6 -7 katlıdır. Zemin ve bazen de birinci katta ticaret alanının oluşumu rastlamaktaydı. Mariyin Dvor sarayından sonra uzun süre bu tür yapı yapılmadı. Daha sonraları bu tür konutlar zengin kiralık konut mimarisinin temsilcisi olarak daha sık yapılmaya başlandı.

Saraylar bir kapital edilme ve kiralama amacıyla amacıyla yapırlardı. Sarayevon mimarisinde şekil oluşumuna ve konumuna göre sarayın üç tipi mevcuttur:

Bunların ilki blok şeklindeki saraylardır. Bu sarayların özelliği dış görünüşlerinin zenginliğidir (Mariyin Dvor), statik ve simetrik şekil kompozisyonları eklektik stilinde (neorönesans) yapılmaktadır. Serbest arsa üzerinde bulunmaktadır.

İkincisi ise Konut ve ticari amaçlı saraylardır. Bunların özelliği iç avlu etrafında mekan organizasyonudur. Bu tür yapılarda iç avlu görünüşlerin ve iç avlu şekilendirmesine önem vermektedir. Arsanın % 80 üzerinde yapı yayılmaktadır. Bir başka özelliği ise bütün iç avlu tarafında olan mekanlar doğal ışıkla aydınlatılmaktadır (Almaniya “ Karlsruhe “ okulunun etkisi).

Üçüncü saray tipi ise anıtsal ve her taraflı serbest görünümlü, bir park - bahçeye veya dış sokaklara yönlendirilmiş blokların oluşturulduğu kompozisyon içinde olan palatadır. Bu şekilde tasarımcı böyle bir blokta villa yaşama tarzını yakalamayı hedefledi.

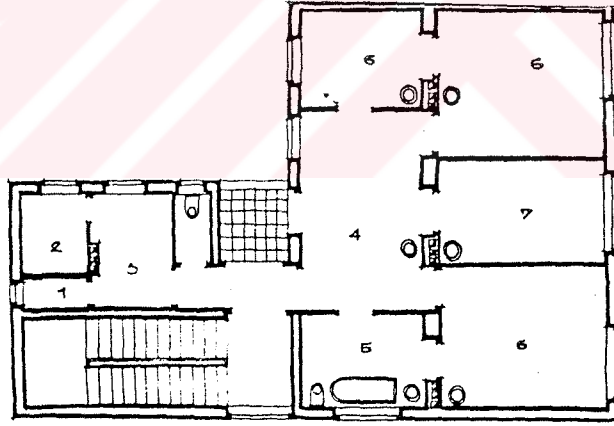
Bazı sarayların mevcut planı

Bu yapıların çoğu “ secesiya “ döneminde yapıldı. “ Secesiya “nın temel kriterleri Orta Avrupa örneklerini ve geleneksel mimari ile kendi geleneksel mimari ürünlerin özellikleri taşımaktadır.

5.5. Mekan şekillendirme prensipleri

Yeni yapıların mekan aydınlatılması, oryantasyonu, manzara ile ilişkiler pek fazla düşünülmemiştir. Odalar hep sokağa açılmaktadır. Loca ve balkonlar, iç planlamasının değil, dış mimari motiflerin bulunması çalışmalarının sonucudur. Merdivenlerin bahçe tarafına konmasıyla odalar sokak tarafında açılmakta ve merdiven kısımlarının direk olarak aydınlatılması sağlanmaktadır. Kanalizasyon ve diğer tesisatı mevcuttu ve merdiven yan duvarların içinden geçirdi. Mekan organizasyon özellikleri:

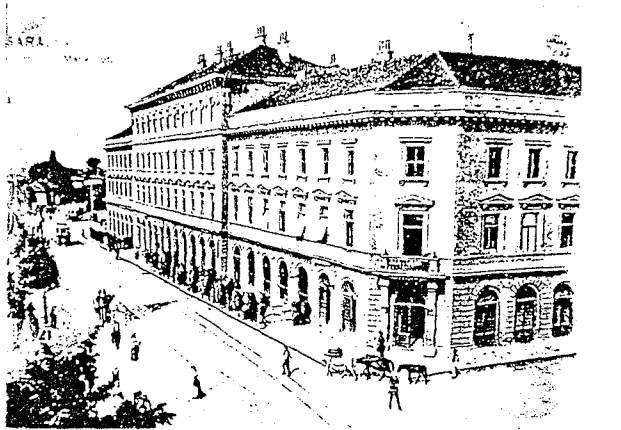
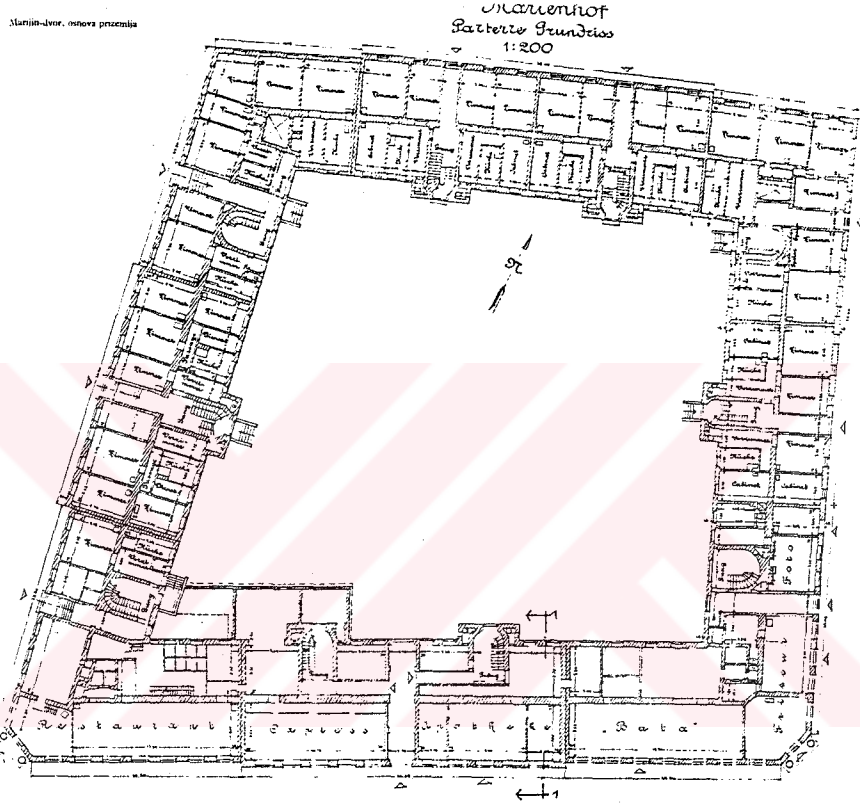
- Odalara genelde aydınlatılmış olan koridordan girilir.
- Odalar büyük iki kanatlı kapılarla bağlanarak, sosyo - eğlenceli karakter kazandırılıp geniş bir mekan içinde dairesel sirkülasyonu sağlanırdı.
- Mekan organizasyonu özelliklerinden biri de misafir - ziyaretçilerin toplandığı odanın (salon bilinen) bulunuşudur.

Kiralık ev planı

Daha yüksek mekanlarda yeni tip pencereler ve yeni mobilyaları kullanılmasıyla görüş seviyesi yükseltildi. Tabiatla fiziki temas kalmayınca, gözün teması azaldı. Evin etrafındaki yüksek duvarın yerini demir parmaklıklı alçak taş duvar aldı. Parmaklığın tasarımında son mimari üslubun unsurları kullanıldı.

Duvarların inşası ve boyutları, tavanın inşası, merdiven ve çatı hep yeni tarza göre inşa edildi. Aynı durum kapılar ve pencereler için de geçerliydi. Yeni tarz bir ocak ve şömine geldi. Aynı zamanda binanın bütün oranların değiştirildi. Binanın caddeye bakan ana cephesi ile diğer cephesi bulunuyordu. Binanın hacmi, ışık ve gölgenin ahengi veya yeşilik bitkilerle süslü duvarın oluşturduğu ahenginin yerini, mimarın yeni Avrupalılaştırmış müşteriler için katalogdan seçtiği moda uygun “ kutu “ lar aldı.

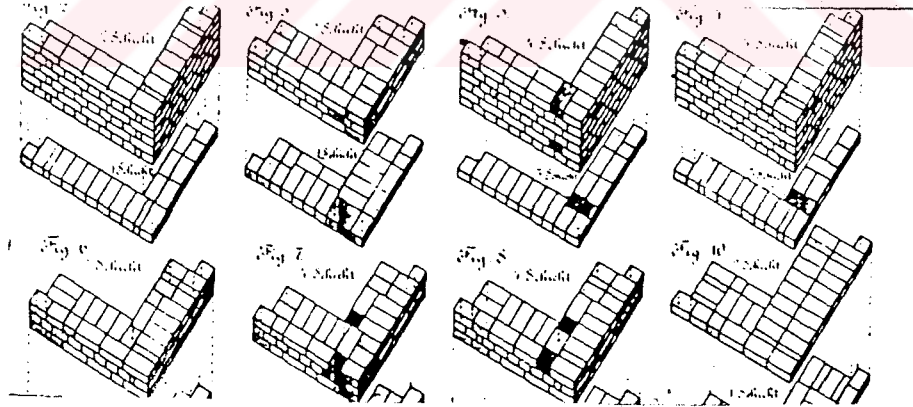
Marijin Dvor - Saray (plan ve görünüş)

5.6. Malzeme kullanımı

1878 - 1918 arasındaki dönemde kullanılan malzemenin özelliği yüksek kalitesidir. Endüstrileşme ürünlerinin malzeme (ateşe dayanıklılık vb.) kalite kontrolü yaptıktan sonra malzemeler kullanılırdı. Taş, tuğla, kiremit, eternit, ahşap, lim, en fazla kullanılan malzemelerdi. Çelik ise daha çok, Avusturya dönemin son yıllarında, korkuluklar ve bodrum kattaki pencere kafesleri için kullanılmaya başlandı.

Taş, kırılmış veya parçalanmış olarak harçla veya harçsız temellerde, zemin katlarda doğrudan toprak üzerine veya yer döşemesi altında nemin önlenmesi için kullanılırdı.

Tuğla üretimi için fabrikalar açıldı. Kireçli harçlar, 3 / 15 / 7 cm ve 25 / 25 / 4 cm boyuttundaki tuğlarla yer döşemesi ve tavanlarda kullanılmaktadır. Yüksek sıcaklıklarda üretilmiş toprak ürünlerinden biri de farklı kiremit tipleridir; diğerleri ise görünüşlerde estetik açıdan kullanılan farklı böyütlardaki şekillerdir.

Tuğla kullanımı metodları

Ahşap, çatı ve tavan konstruksiyonunda (strüktürüde) kapı, pencere, yer kaplaması (parke) üretiminde kullanılmaktaydı.

Çelik. Zemin kat mekanların üzerindeki tuğla yapılı tonoz oluşumunda taşıyıcı olarak kullanılmaktaydı. Merdivende korkuluğunda, çatıda kardan koruyucu kanalın üretimi için ve bodrum kataki pencerelerde koruma amaçlı kullanılırdı.

Eternit, kamusal yapıların çatı kaplamasında kullanılırken, lim (çinko, bakır ve kurşun) yağmurluk , kubbe ve çatı kaplaması olarak kullanılmaktaydı. 1903 lerde - 20. y.y.' ilk yarısında, Avusturya döneminin çağdaşlaşmasıyla yeni yapılaşmada çok kaliteli malzemelerden yapılmış banyo ve kanalizasyon tesisleri mevcuttur.

5.6.1. Yapısal, strüktürel çözümü

Avusturya döneminin yapı strüktürel sisteminin temel özelliği, yapı yüksekliğin artmasıyla taşıyıcı duvarın genişliği tuğla genişliğinde artırıldı. Tavan döşeme strüktürü ise zeminden itibaren üst kata kadar ahşap ve 45 - 55 cm kalınlıkta yapılırdı. Kat yüksekliği ise 4 - 5,5 m idi.

Çatı konstrüksiyonu her zaman ahşap elemanların oluşturulduğu 35 dereceli eğimli olup insanın yürüyebileceği yükseklikte ve çamaşır kurutma için kullanırdı. Yer döşemesi, beton kullanımı bilinmesine rağmen hep ahşap kiriş arasında kum ve sıkıştırılmış toprak dolgulu yapılmaktaydı. Bunun sebebi de sadece ahşap kullanımının ucuzluğu değil montaj kolaylığı ve iç mekana zengin görünüm kazandırmaktır. Bu tür mekanlarda akustik izolasyon, daire ve tüm yapıda nem ve havalandırma regülasyonu mümkündür. Yerdeki kum nemin çoğunu kendi içine çekmekte ve ahşap kirişlerin başında - yapı cepesinde sık bırakılan boşlukları iç mekanın ve yapının tümü hava sirkülasyonu sağlamaktadır. Merdiven hep taşı, Avusturya dönemin sonuna doğru çelikten yapılmaktaydı. Onların strüktürel çözümü konzo veya altındaki döşemeye oturtulan basit kirişlidir. İç mekan yüksekliği hiç bir zaman 3,5 m'yi geçmemektedir. Bu da dış mimarin bir sonucu olarak iç mekanın hava sirkülasyon ihtiyacından çıkmaktadır.

Yapı temellerinde ve temel duvarlarında neme karşı korumak ve aynı zamanda pahalı hidro izolasyonun kullanımdan kaçınmak için taş kullanılmaktaydı. Benzer şekilde nemi önlemek için zemin katlarda bodrum döşemesi taştan yapılırdı. Yapıyı iklim etkenlerinden (kar, Yağmur) koruyabilmek için her zaman 35 dereceden daha fazla eğimli özel tip “ biber “ *Sarayevo mimarisinde, çatı kaplama olarak kullanılan kiremittir - ticaret,komersiyal ismi.* ve “ falsovani “ *Sarayevo mikroiklime özel olarak üretilen çatı kaplaması.* kiremitle kaplı çatılar yapılırdı. Bu çatı kaplama malzemeleri çok pratik ve yıprandığında kolaylıkla tamir edilebilecek türdeni. Kar ve yağmurun toplanabileceği yağmurluklar yapı boyunca devam etmekte ve kanalizasyon tesislerine bağlanmakta veya direk olarak yağmurlukta akan su tretovarlara kadar götürmektedir.

Yapı strüktürün özelliklerinden biri de endüstrileşme ürünü olan yüksek kaliteli tuğla kullanımıdır. Tuğla, Sarayevo tarihinde betonun yüksek kalitesine rağmen konut mimarisinde en dayanıklı ve en kullanışlı malzeme olarak bilinmekteydi. Tuğla statik açıdan çok iyi malzeme olmakla beraber aynı zamanda iklim sorunlarının (soğuk, sıcak, nem - yapı dış köşelerinde sık görülen) çözümlerinde ideal şekillerde kullanılmaktadır. Tuğla, yapıda her türü düzeltmelere (kapı boşluğu, yeri deşme, duvar boşaltması...), yapı statüğünü bozulmadan imkan vermektedir... Tuğladan yapılan yapılarda kışın sıcak yazın serinliğe sahiptir. Bütün bunlardan dolayı tuğla Sarayevo mimarisinde önemli yer almaktadır.

VI. Değerlendirme

Mimarlık, insanın ruhunun - moral ve sosyo - ekonomik düzeninin değişmelerini takip ederek bütün bunların sonucuda yeni mimari şekiller oluşturmaktadır. Avusturya kapitalist düzenin gelmesiyle, Orient yaşama tarzından farklı olan yaşama kültürü, yeni sosyo - ekonomik düzen, yeni görüşler, değerlendirme sistemi, teknoloji ve yeni malzeme kullanımı ortaya çıkmaktadır.

Bu iki zıt medeniyetin yüzyüze gelmesi bu ilişkileri daha da kuvvetlendirdi. Yeni sosyal düzenin çıkardığı unsur, siyasi ve dini düşmanlık değil, bütünüyle bir dünya görüşüydü. Bosna'daki şehirler sanayi öncesi toplumundan sanayi toplumuna geçiş döneminin değişikliklerini yaşıyordu. İslam dinin hayat sistemini ve onun değerini tanımlayan o döneme bakış açısı, sosyal düzenin bu prensiplerini kabul etmekte zorluk çekiyordu. İşgalden önce kiralık ev fikri Saraybosna halkı için yabancı kavramdı; en fakir durumdaki halk kesimi bile kendi evinde yaşıyordu. Bu durum, şehrin gelecekteki gelişmesinin alacağı yönü belirleyecek değişikliklerin ölçüsünü göstermektedir.

6.1. Şehir planlamasında değişmeler

Şehirleşme kriterlerindeki değişmelerden biri de Orient şehirleşme konseptinin (kamusal zonun - çarşı, özel - mahalle zonundan ayrılması) değişmesidir.

Avusturyalıların gelmesiyle bir sürü sorunlar meydana geldi. Yeni askeri ve idari yönetim nerede olmalı, sık sık çıkan yangınlara karşı kullanılabilecek yeni inşaat malzemesi ve altyapı nasıl olmalı gibi.. . Careva cami yanında ve “ Konak” lar civarında bulunan Osmanlı idari yönetimi kendi kapasitesiyle, yeni Avusturya yönetimin ihtiyaçların karşılabilecek durumunda değildi. Bundan dolayı yeni yoğun bir yapılaşmaya yol açılmış oldu. Önce yeni demir ve kara yolları, askeri ve diğer (devlet) idari yönetim binalarının yapılaşması başladı. Yoğun olarak konut mimarisinde

yapılaşma ise, Sarayevu Avusturyanın eline geçtikten üç sene sonra başladı. Yeni konut yapılaşmanın temel özelliği ise mevcut olan arsanın yüzde 90'ını kullanmaktır.

Yeni yapılaşma Milyatska nehri vadisinde, Osmanlı mimarisinin sınırlarından çıkıp devam ettirmekteydi. Osmanlı mimarisine özgü olan zonasyon (ticaret - kamusal sivil yaşamdan ayrı olarak sürdürmekteydi) yapılaşma kayboldu. Bu da arazi sahiplerinin arsanın tamamını kullanma isteklerinden çıkmaktadır. Bunun sonucunda bazı büyük kompleksler istedikleri yerlerde yapıldı.

1880'de ortaya çıkan ve şehirleşme kriterleri belirleyen " Grcevinski red ", olarak bilinen yapılaşma kanunu şehir oluşumu biraz düzene soktu. Arsanın yüzde 90'nının kullanımıyla bir sürü dar yolların yapılması sonucunu doğurdu (" Veselin Masleše ", " Vase Pelagiça ", " Sime Milutinoviça ", " Şenoina "...). Sadece 6 m genişliğindeki bu yolların üzerinde 15 m' den daha yüksek yapılar mevcuttu.

1903'te Sarayevu planı

Bu yapılaşma özelliklerine sahip olan yollar Avusturya dönemin ilk yıllarının ürünüdür. 1893' teki yeni yapılaşma " Gracevinski red" kanunu eskiye göre durumu bir derecede iyileştirdi. Mevcut olan " Obala Styepa (Apel key) " yolu yeni kanuna göre düzeltildi ve yeni yollar " Krala Tvrtka ", " Voyvode Radomira Putnika " yapıldı. _Yapılaşma kanunu " Gracevinski red " kriterlerinden biri de yaşama, konut yapıları zemin kattan itibaren en fazla iki katlı olmalı; I - 15 m ve II - 11,50 m yollarında üçüncü kat da yapılabilmekte, tabiki komşu yapılara uyum sağlayarak.

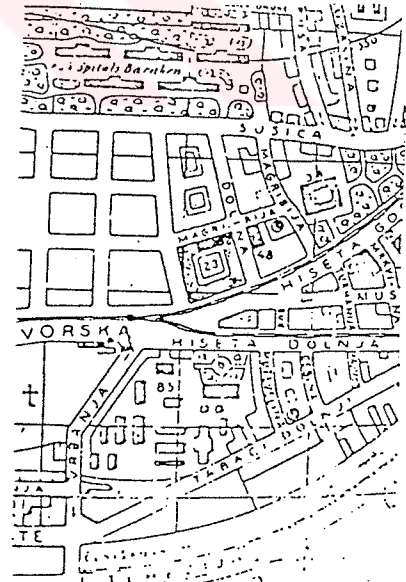
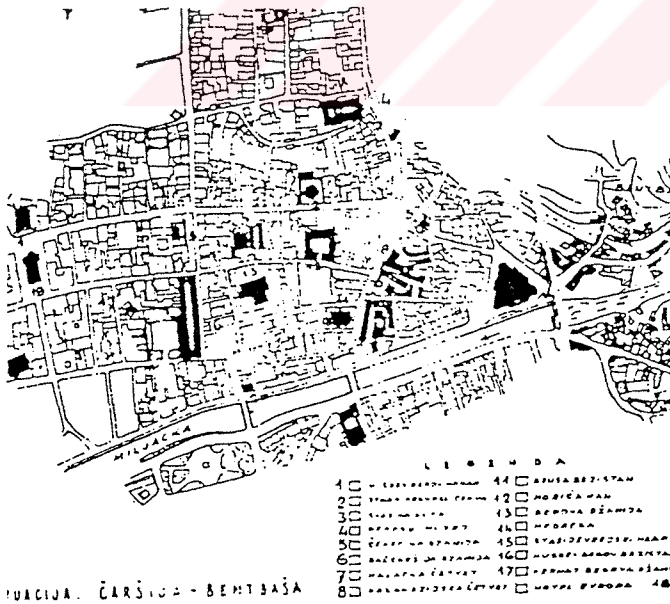
Osmanlı ve Avusturya döneminde yapılmış sokak dokusu

Böylece, yeni kapitalist ruh hakim oldu ve değişik özellikler taşıyan çok sayıda bina yapıldı. Şehrin etrafındaki tepelerde bir dizi istihkam inşa edilip yeni yollarla şehre

bağlandı. Askeri karargahlar, yeni köprüler demir yolu ve yeni yollar, yeni modern su şebekesi, modern kanalizasyon sistemi, elektrik enerjisi ağı, caddelerin ışıklandırılması, itfaiye teşkilatı ve yeni elektrik santralleri gündeme gelmişti. Bunların yanısıra, şehrin yeni idari organizasyonu, bina kanunu, kadastro ve tapu dairelerin rolü önem kazandı. 16.y.y.'ın ilk yarısında görüldüğü gibi, daha fazla sermaye birikimi şehrin daha hızlı büyümesini sağladı.

6.2. Kamusal merkez ölçeğindeki değişimler

Avustro - Hungarian yerleşmesinden sonra loncalar dağılma belirtileri göstermeye başladılar ki genel bir rekabet vardı. Ve bunun sonucu olarak kaos, karmaşıklık, ve sömürü gelmeye başladığı bunlar yakında ozamanın mimarisine ve şehir planlamasına yansdı. Kasabanın Avrupa mimarı konseptlerine dayanarak gelişen bu kısmının gitikçe büyümesi sonucu iş merkezi batılaşmaya başladı ve çarşı eski önemini gitikçe kaybetti. Nezaman bir ev yangın sonucu yıkılırsa yerine hemen yeni bir yapı yapılırdı ki, bu bina yüksek ve çıplak duvarlı komşu evlerle sokağın değişikliğine göre çeşitlilik gösteriyordu.

19. y.y.'ın sonunda çarşı (Avusturya dönemin yüksek binaları - siyah noktalar-) ve batı uzantısı Marijin dvor bölgesi

Fazla ev sıkıntısına çare olarak çarşıdaki boş odalar birer yaşama mekanına dönüştürüldü. Sömürlü başlangıcında ilk olarak görülen şeylerden biride bir dükkan önüne başka bir dükkanın inşa edilmesi idi. İşliklerin batılaştırılması beraberinde sandalyeyi de getirdiki bu da zanaatkarların yerde oturmayı bırakmalarına yol açtı. Ellerini ısıttığı mangal yerini fırına dönüştü, işlik içindeki bölümler camlarla ayrıldı ve çatılarda endüstriyel kiremitler kondu. Artık hijyenik durum duyulmazdı. Çarşının her yanmış yıkılmış çamur içinde binalardan oluşuyordu. Kısacası çarşı bir felaket haline dönmüştü.

İkinci Dünya savaşından hemen önce phicians römatisma, siatik, tuberkiloz ve bunun gibi hastalıkların sebebinin insanların yaşadıkları mekanların kötülüğünden ince duvarlardan akan çatılardan ve çarşıdan yükselen kötü havadan kaynaklandığını açıklanmışlardı.

İtfaiciler de ahşap binaların tüm çevreyi yangınla tehdit ettiğini belirttiler. Sigorta agentalarında kepenekli tutturulan ilkel, kilitlerin vidaların hırsızlığa karşı yetersiz kaldığından bahsetmişlerdi. Tüccarlar ve zanaatlarda gelişen modern endüstriyel üretimle başedemeyeceklerinden yakınmışlardı. Yeni üretim elemanların ortaya çıkmasıyla üretimin daha kompleks makinalarla yapılmasıyla el işlerinin gelişen fabrikalara karşı nasıl ayakta kalacağı sonucu ortaya çıktı. Çarşıdaki tüm eski binaların yıkılması ve çarşının yüksek ve alçak binaların bulunmasına göre çeşitli kısımlara ayrılması ve binaların arkalarına parkların korulması önerildi.

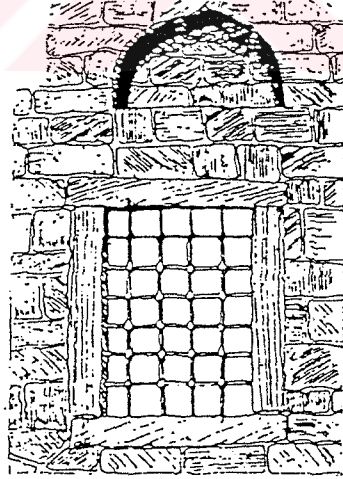
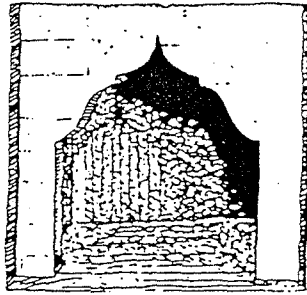
Çarşıya direkt ilginen insanlar bu planın gerçekçi ve ekonomik olmadığına dikkat çektiler. Ve daha pek çok tartışmalar açtılar. Ancak unuttukları bir şey vardı ki o da insan yaşantısını ve mutluluğu tehlikedeysen bir planın ekonomik olmaması uygulanmaması için sebep sayılmamalıydı.

Ülkenin yeni sosyo- ekonomik düzeniyle yukarıdaki tüm tartışmalar çok zayıf temellerin olmalarına rağmen hemen bittiler. Artık çarşı kasabanın yeni işmerkezi

değildir. Yeni zaman gerekleri çarşının modern insanın ihtiyaçlarına göre tekrar düzenlenmesi gereğini ortaya çıkardı. Kasaba kendi kültür merkezine sahip olmak zorunda kalacaktır, ve eski mimari değerler yeni kasaba planlanırken uygulanacaktır. Böylece çarşının modern insanın, kasabanın ve toplumun ihtiyaçlarını karşılaması için tekrar aktive edilmesi bunu için de tekrar modellendirilip tekrar inşa edilmesi gerekmektedir...

6.2.1. Hristiyan mimarisinde İslam mimarisi kullanımları

Balkanlardaki Hristiyan sanatı Osmanlılar'ın gelişinden önce Orient mimariden etkilenmişti. 15. y.y.'ın önce. Hristiyan sanat geleneğinde Orient sanatın etkisi daha azken 16.y.y ve 17.y.y.'ın başında etkisi büyüktü. İlk etkileri wood cervingon iconostatis 'teydi. İslam mimari'nin kemerleri, yarım dairesel kubbe, küçük rozetleri Ortadox icons'ta görülmeye başladı. Benzerlikler diğer alanlarda da vardı, özellikle kilise içindeki dekörasyonda. Kristiyan sanatın üzerinde İslam etkisinin en iyi örneği 16.y.y'da Sarayevo'da yapılan eski Ortadox kilisesidir. Bu kilisenin içinde ilk katın kadınlar için reserve edilen galerinin korkulukları ahşap kafestir. Bu da Osmanlı elemanlarından biridir.

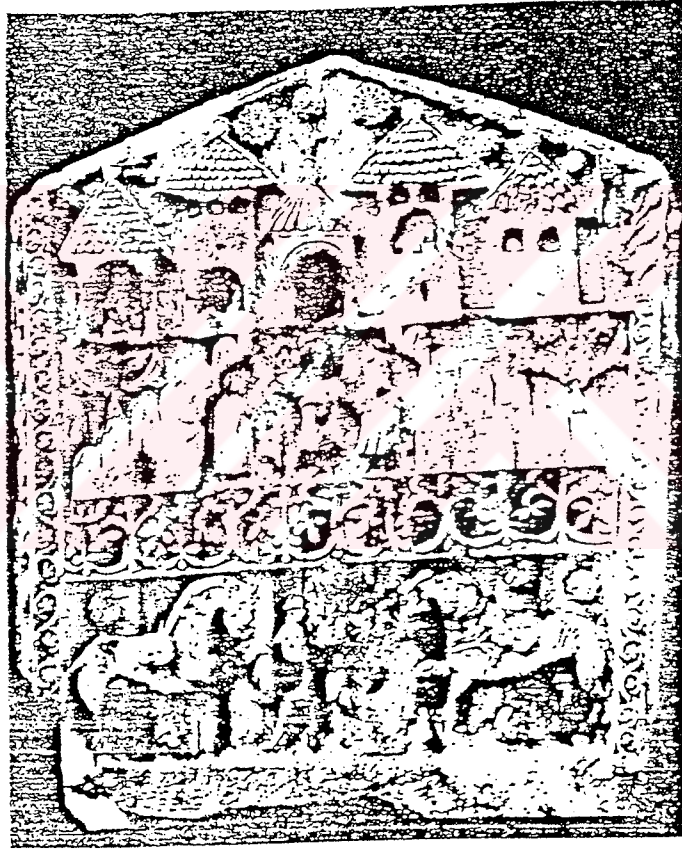

Ozren kilisesi nişi ve eski Ortadox kilise penceresi

Osmanlı dönemi öncesi etkileri - arkeolojik kalıntılarda, arşivlerde, tarihli kayıtlarda, grafik sanatında ve bogomil nişanlarında görülmektedir.

Osmanlılar gelmeden Bosna değişik kütürlerin, Latin ve Yunan alfabet, Bizant ve Rōmanesk öncesi sanat gelenekleri, Rōmanesk ve Gōtik stili, Katolik ve Kristian dinin bulunduğu, toplandığı yeriidi. Bütün bunların özellikleri ve onların değerli kütür elemanları bağımsız Bosna devleti kendi çapı dışında meşhur etiler.

Ortaçağ'daki Bosna evi yapısal özellikleri; Küçük boyutu, Basit dikdörtgen şekilde zemin kat planı evin tek katıydı. Kullanılan malzeme ahşapken, taş sıva ile sadece partılar için kullanırdı. Mimari motifleri Steçak'ta bulunmaktadır. Steçak, dediğimiz nişanlar Bosna Ortaçağ evi tek anlatılan kaynaktır.

Steçak'ta mimari motifleri

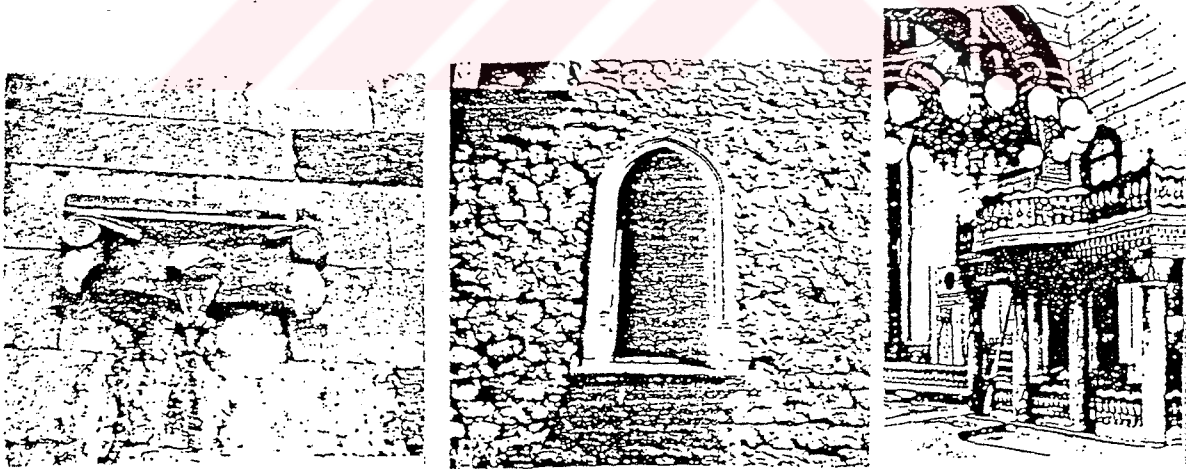
Güçlendirilmiş, ev strüktürleri arazi sahipleri tarafından yapıldı. Bu yapılar Adriatik'teki şehirlerle (Dubrovnik gibi) çeşitli ilişki içindeydiler. Arazi sahipleri, kendi

vilalarını Dubrovnikte yaptılar ve kendi çocukları da orda okuttular. Bu şekilde onlar, Dubrovnik'teki kültür ve mimari kreasyonlarla tanıştılar.(Römanesk ve Götik.)

Osmanlı mimari ile Balkanlardaki yapılaşma gelenekleri arasındaki en kuvvetli bağlantı yerli ustalar ve malzemedir. Hristiyan mimari elemanları Bosnann Ortaçağ'daki şehirlerinde görülmektedir. Romanesk elemanları zemin katlarda sade - basit şekillerde, kısa ve dar surlarda, kulelerin dikdörtgen şekillerinde, belli olmaktadır. Gotik etki kulelerin iç ve yüksekliğinde , surların yüksekliği ve kalınlığında- daha yüksek, daha kalın, özellikle dairesel planlı kulelerde görülmektedir.

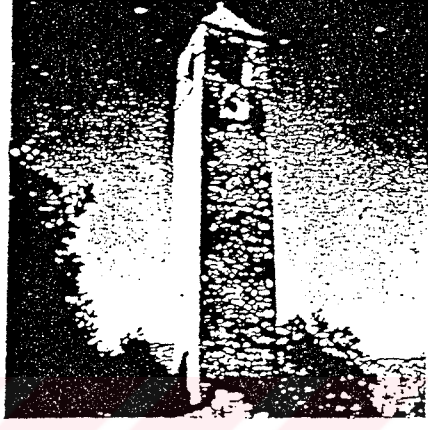
6.2.2. Camide Hristiyan elemanları

Standart minare yapısından farklı olarak Romanesk ve Gotik özellikleri taşıyan minareler yapıldı.. Aynı özellikler Dubrovnik'teki campanel ve kulelerde görülmektedir. Osmanlıların Bosna'daki saat kuleleri; yüksekliği, yüksek pencere boşlukları, ve piramit şeklinde çatısı, Dalmatia'da sonradan yapılan kulelere çok benzemektedir.

Mostar'daki Vuçiyakovića camisinde hristiyan elemanlar

Sarajevo Husrevbey caminin iç dekorasyonu (Avustriya işi avize ve korkuluk)

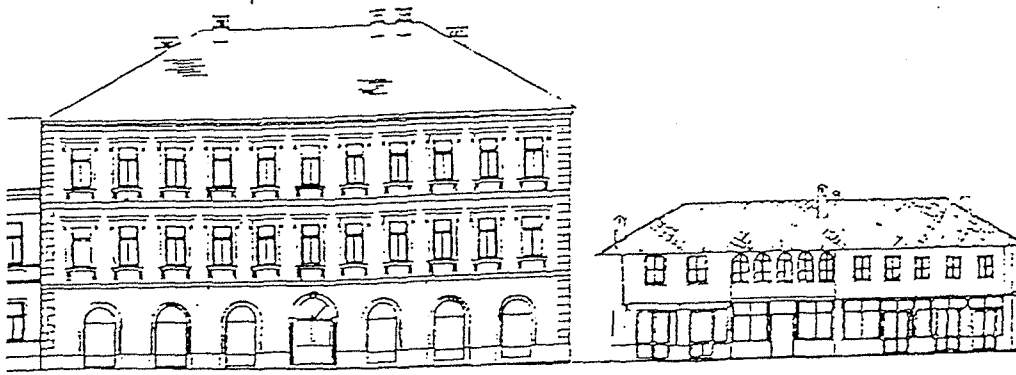

Saat kulelerinde Hristiyan elemanları

6.3. Konut yapısında sosyo - ekonomik değişmelerin ve Hristiyanlığın etkisi

1878'de Avusturya ordusunun Bosna Herseki istila etmesinden sonra yeni kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışının neticeleri görölmeye başladı. Yeni kapitalist ruh, hakim oldu ve değişik özellikler taşıyan çok sayıda bina yapıldı. Şehrin etrafında tepelerde bir dizi istihkam inşa edilip yeni yollarla şehre bağlandı. Toprak değerlenmesiyle birlikte, büyük bir alana yayılmış olarak inşa edilen Osmanlı evi pek az kimsenin sahip olabileceği bir lüx haline geldi. Böylece insanlar artık çevre şartlarına uyum sağlamayan yeterli gün ışığı, havalandırma imkanları ve mekanda çeşitliliğe sahip olmayan binalarda yaşamak zorunda kaldılar. Kiralık evler, mevcut caddelerin imkan tanıdığı ölçüde küçük mekanlarda yoğun bir şekilde inşa edildi. Hemen hemen bütün yeni binalarda yeni bir fonksiyon kavramı ortaya çıktı. Buna göre tipik olarak bir binada her katın planı aynıydı. Koridor alanlarının hiç bir önemi yoktu.

Birçok birimden oluşan büyük Osmanlı evin gelişiminde batı etkisi büyüktü. 19.y.y. ev özelliğinin değişmesi devridir. Bilim ve teknolojinin gelişimi ile ev mimarisi değişmektedir. Mesela mekan içinde aydınlatma; ışığın daha bol getirilmesi amacıyla pencere boyutları değişti. Aynı zamanda yangına karşı dayanıklı mälzeme kullanımı ortaya çıktı.

Avusturya dönemine ait apartman ile geleneksel konut mimarisi arasında bir karşılaştırma

VII. TARİH İÇERİSİNDE ÇARŞI VE BÜGÜNKÜ DURUMU

Sarajevo'nun Başçarşıya Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya işgali sırasında mimari açıdan zararları gördü. Bu zarar olmalarına yeni yaşama tarzı ve yeni mimari stilleri bir tarafta, diğer tarafta sık sık çıkan yangınların payı büyüktü.

Yeni olaylar, Özellikle birkaç katlı binaların yapılması, Milatska nehrin yolu düzeltilmesi, Başçarşıya boyutların yavaşça azalmasına neden oldular.1879'deki yangından sonra "aşçılık", ve "mali çurçuluk", ve bunun güney-batısında yangında yakılan eski tek katlı bina yerlerinde, yeni iki, üç, ve dört katlı binalar yapıldı.(89)

Birinci dünya savaşın öncesi, Başçarşıya ölçüleri, sınırları değişti ve artık Başçarşıya meydanı, Saraçi, Veliki Çuçiluk, V. Kuyumciluk,- bugünkü Gazi husref. Bey sokağında ve yan sokakların üzerinde yayılmaktaydı.

İki Dünya savaşın arasında, Başçarşıya durumu yoğun bir şekilde kötüleşmeye başladı. Başçarşıya'nın en eski binası - ticaret merkezi, Kolpbara Han yandı. Aynı zamanda bir öneriye göre, Husref Bey'in Bezesteni yıkıp yerinde taşlıhan - birkaç katlı konut, ticaret merkezi yapılmaya gerekiyormuş. O zaman, bütün önerilere göre "ömürünü tamamlanmış" binaları yıkmak gerekliymiş.

Osmanlı çarşı karakterinin tüm özelliklerini taşıyan Sarajevo çarşısı, 1451 yılında yapılanmaya başlanmış ve 18.y.y.' a kadar oldukça yayılarak, birçok zaanati bünyesinde barındırmıştır. Osmanlıların bölgeden çekilmesinden sonra, Avusturya işgali sırasında ve daha sonra II. Dünya Savaşına kadar fonksiyonelliği sürdüren çarşının bir kısmı savaş sırasında tahrip olmuşsada en büyük yıkım 1947 yılında geçmiş kültürünün izlerini silmek isteyen bir takım mimarlar tarafından gerçekleşmiştir.(90)

(89). C.Çeliç, R. Jadriç, H. Reciç," Restauracija i revitalizacija središnjeg dijela Sarajevske çaršije, Naše starine, Sarajevo 1972. s.13

(90). Cemal Çeliç ," Fenomen Sarajevske çaršije " ,Zbornik zaštite spomenika kulture Beograd 1980, s.7.

1950'li yıllara kadar süren bu yıkımda, 200 dükkan yıkılmıştır. Yıkımı engellemek için yürütülen çalışmalardan sonra, çarşının korunması ve gelecek problem ortaya çıkmış, konu üzerinde yoğun bir çalışma programına girilmiştir. Bunun sonucu Sarajevo Belediye Meclisi ile B. H. Mimari - Kültür ve doğayı yeniden doğayı kurulunun beraber yürüteceği Sarajevo çarşısını yeniden düzenleme (restorasyon, revitalizasyon, kozervasyon) çalışmaları 1975 yılında kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.(91)

İkinci Dünya savaşı sırasında, - Özell sektör devlet elline geçti; Bu değişiklikler 100% ticarete uygulandı, zaanatta bir kısmı olduğu gibi kaldı. Böylelikle birkaç dükkan kapandı ve hiç bir zaman daha açılmadı. Aynı anda yeni bir öneri getirildi. Buna göre, Başçarşıya'yı yıkmak gerekiyormuş ve sadece çok değerli anıtların gelecekte çarşının yeşil bir park içinde korunması gerektiğini söylendi.

Bosna Hersek'teki "Anıt koruma Kuruluşu" ilk olarak - sadece cami, kilise, sinagog, saat kulesi, medrese, turbe, eski okul, bezistenler, dire, Moriča han, halaçe koruma altına aldı. Diğerler teknik analizlerin ve maketin yapıldıktan sonra kalkması gerekiyormuş.

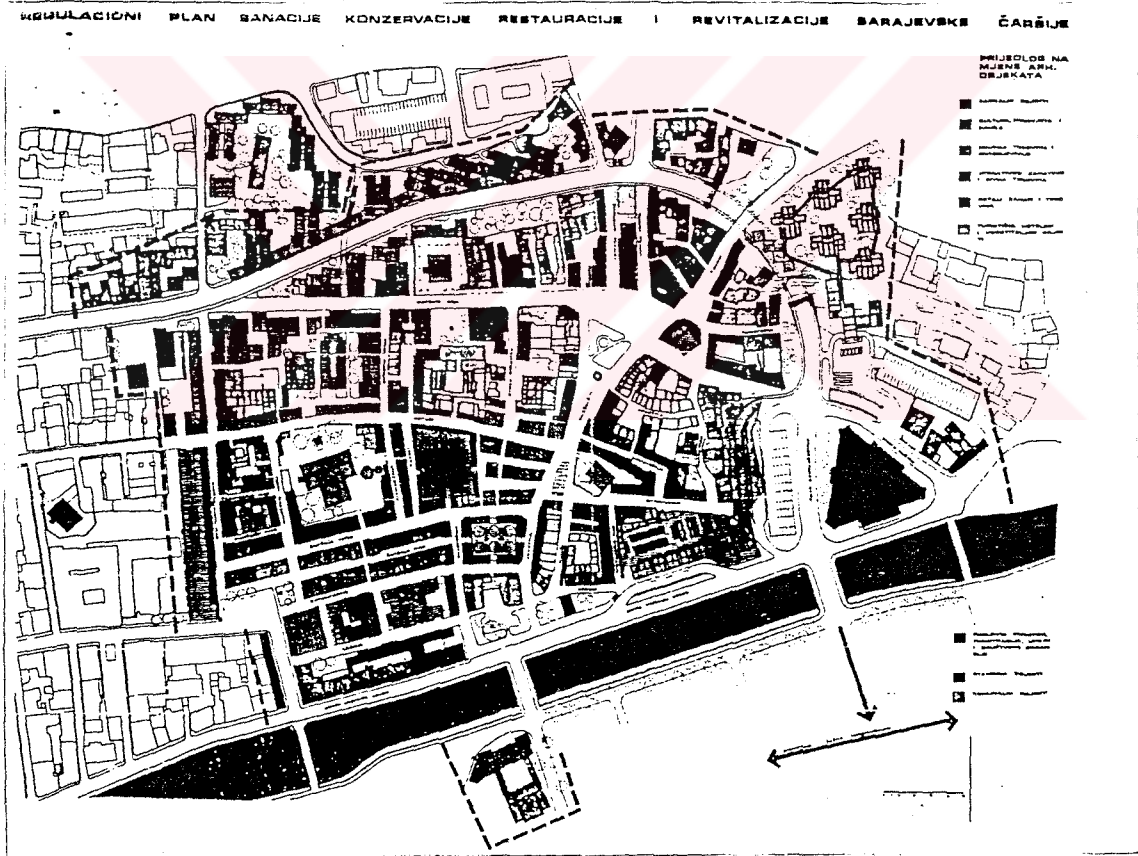
1948/49 'de Kolobara ve Başçarşıyska cami arasındaki çarşı kısmı yıkıldı.(92) (Saraçi çarşının kuzeyi, veliki çurçiluk güneyi genişliğinde). Bu yıkma olayı zaman içinde Çarşıya'ya nasıl yaklaşmamalı öğretti. O zamandan beri çarşıyı hep koruyan restorasyonu ön plana çıkarılan öneriler verildi. Başçarşıya bölgesinde en fazla dükkan, bazı arkasında mağaza, diğerlerin (mağazalı veya mağazasız) ikinci katta çalışma odalar oluyordu. Mağazanın varoluşuma bağamsız olarak dükkanın ön tarafında ahşap çepenk devam etmekteydi. Bu mimari formu çok az değişen varyasyonunda - genişlik ve yükseklik açıdan, ritmik bir şekilde hep görülmekteydi.

(91). C. Çeliç , " Sarajevska çaršija kompleksan urbanološki i kulturološki problem, Naše starine IX . s.12. Sarajevo 1988.

(92).C. Çeliç, R. Jadriç, H. Reciç, " Rest. I rev. Sarajevske çaršije ", Naše starine, Sarajevo 1972. s.138

Böylelikle çarşı mimarisine temel bir ölçü ve modul verilmiş oldu. Kontrast biçimde malzeme kullanımı (ahşap, kireç ve kiramit), şekil ve renk oyunlarına yol açtı. Üst kattaki vertikal olarak tekrarlanan volumen kütleleri, yatay olarak gelişen çarşı mimarisine sade bir kontrapunkt vermekteydi.

Koruma ve revitalizasyon planının temel kriterleri, kararları. Zengin mimari geçmişse sahip tüm şehir üzerinde koruma kararları alınırken, çarşı üzerinde koruma ve yeniden canlandırmaya yönelik yoğun çalışma isteyen programlar hazırlanmıştır.

Çarşının koruma ve revitalizasyon fonksyon şeması

- Mimarî ve şehircilik açısından bilimsel, kültürel ve tarihsel değer olma niteliğini,
- Düne kadar tüm şehrin kaynağı, Alış-veriş merkezi, bugün ise eski şehrin bazı ürünler yönünden yeni gelişen şehrin de alış- veriş merkezi niteliğini,
- Zengin geçmiş kültürü ile turizm mœerkezi olma niteliğini taşımaktadır.

14 hektar alan üzerine yayılan Sarayevo çarşısı, 36 sokağı, 900yapısı, 500yıla yakın geçmişi ve konumuyla;(93)

Uzun süre çarşının ne olduğu üzerinde: (94)

1. Yaşatılması gereken tarihsel kültürel merkez,
2. Eski şehrin alış-veriş ve ticaret merkezi,
- 3.Turizm potensiyeli yüksek olan bu tarihsel bütün, olduğu üzerinde tartışılmış, sonunda, şehrin kültürel görevini gören ve mevcut dokunun daha fazla bozulmaması yönünde çalışmalar yapılmıştır.

Çağdaş şehir bütünü içerisinde, çarşının özelliği ve yüklenebileceği fonksiyonlar üzerinde bir değerlendirmeye gidilmiş, bu değerlendirmede:

- a. Tarihsel değeri yüksek mimarî ve şehircilik alanında belirli dönemlere ait oldukça zengin bir birikime sahip olmasından dolayı, çarşının, kentsel koruma kapsamında ele alınabilecek yüksek değerlere sahip olduğu.
- b. Zaanat ticaret ve hizmet alanında işlevselliklerini sürdürebilecek özellikli yapılara sahip olan çarşının, günümüz şehir anlayışında yaşayan örnek olabilecek niteliklere sahip olduğu,
- c. Turizm potensiyeli yüksek olan çarşının, aynı zamanda rekreasyon alanları olarak değerlendirilebilecek alanlara sahip olduğu,

Nehir boyunca uzanan çarşıda, eskinin yanında yeni örnekler yapmaya müsait boş alanlar bulunduğu saptanmış ve çalışmalar bu yönde gelişmiştir.

(93). *Regulacioni plan sanacije, konzervacije, restauracije I revitalizacije Sarajevske çaršije, Skupština grada Sarajevo, 1975, s.7*

(94). *Ibid, s.10.*

Yütütülen restorasyon çalışmaları, 1878 yılında, Avusturya'lıların hazırladıkları planlardan ve devrin Sarayevu mimarisini gösteren zengin fotoğraflar albümlerinden yararlanarak gerçekleştirilmiştir.

Çarşıdaki mevcut yapı sınıflandırılması: (95)

1. Anıtsal değer taşıyan bütünlükler ve tek tek yapılar konservasyon ve restorasyonla koruma altına alınmışlardır (Bedestenler, Medreseler, Camiler).
2. Mekansal değeri olan bütünlükler ve yapılarda (Bu sınıflandırma kapsamına dükkanlar ve mevcut tarihi konut mimarisi girmektedir). Mimarlar esnek bırakılmış daha iyi çözüm verebilecek yöntemler uygulamalarına izin verilmiştir.
3. Ne mekansal ne anıtsal yönden tarihi değer taşımayan, ancak görünüşleri ile bütünü zedelemeyen yapılar, (Depo olarak kullanılan yapılar, Daire) koruma altına alınarak restore edilmiştir.
4. Mekansal bütünlükle uyumsuzluk teşkil eden yapılar (genelde 1878 yılından sonra yapılan bu yapılar garajlar, depolar vb. Bu kapsama girmektedir). Tarihsel bütünlüğünün tümüyle bu tip yapılardan temizlenmesine karar verilmiştir.
5. Mekansal bütünlükle uyum sağlamayan, ancak yoğun bir şekilde kullanılan yapılar (1878'den sonra yapılan çok katlı konut yapıları) restore edilmiştir.

Koruma özellikleri. Çarşı bütünü içerisinde gerek iç gerekse dış mekanlarda sıkça su ögesi kullanılmış, (çeşme, şadırvan). Osmanlı mimarisinin karakteristik bütünlükçüsü mevcut yeşil doku korunmuş, tahrip olan yerler yeniden yeşillendirilmiştir. Civalı ve Fleronsalı aydınlatma kaldırılmış iç birimlere mekana göre aydınlatma getirilirken sokak aydınlatması eskiden olduğu gibi fenerlerle sağlanmıştır.

Çarşı yol ağı orijinalinde olduğu gibi korunmuş, şehrin tarihsel merkeze bağlanan ana caddesi, çarşıya dolaşarak nehir kıyısına ulaşmıştır. Tarihsel merkez olan çarşı bütünü trafikten arındırılmış, bu bölge tamamı ile ayrılmıştır.

Çarşı bütünü içerisinde kesinlikle endüstri yapılarına izin verilmemiş, bunun yanında, geleneksel yapısında bulunan ve çağımız toplum yaşayaşı için ihtiyaç olan pazarın kurulmasına izin verilmiştir. Osmanlı çarşısı konutlarda temizlenmiş, kamu ve yönetim yapıları tarihsel bütüne sokulmamış, bazı alanlardaki bölgesel yönetimler için birinci katlar kullanılmıştır. Tüm alt yapı değiştirilmiştir, her birim gerekli tesisat bloğuna kavuşturulmuştur.

Restorasyon çalışmalarında özgün mimarinin temel ilkelerine bağlı kalınmış, anıtsal değeri yüksek ve çarşının temel yapıları olan camiler, Morıça han, Bursa Bedesteni, Gazi Husref Bey Bedesteni, Medrese dışında diğer birimler üzerinde uyumlu çağdaş birtakım öğeler yaşatılmıştır.

Koruma planında, tüm yapılarda, uygun çağdaş yaşam koşullarının sağlanması orijinal fonksiyonlarını sürdürmeleri amaçlanmış, bu kapsamda,

- Camiler, dini ibadet fonksiyonu görevini,
- Bedestenler çağdaş anlamda alış-veriş merkezi görevini,
- Han çağdaş anlamda hotelfonksiyonu görevini,
- Hamam gece kulübü görevini,
- İmaret café pastane görevini,
- Medrese kütüphane görevini yüklenmiştir.

Değişik kültürleri bünyesinde barındıran zengin mimari ve tarihsel birikime sahip bu merkezin, gelecek kuşaklar tarafından benimsenmesi, korunması, onlara geçmiş hakkında ışık tutabilmesi için, her şeyden evvel gelişmekte olan şehir içinde, merkez yol ağından koparılmış, değişimi zaman içerisinde dondurulmuş ölü bir tarihsel merkez değil, tüm canlılığı ile yaşayan ve çağa göre değişimlere imkan veren bütün olma özelliği taşıması gerekir. Tüm çalışmalarda, taş, ahşap, alçı, bakır, kiremit, tuğla (kerpiç yerine) gibi doğal malzemeler kullanılmış ve işçiliğin, orijinalinde olduğu gibi olmasına dikkat edilmiştir.

Malzeme kullanımı. Restore edilen tüm yapılarda orijinal renklerin korunmasına özen gösterilmiş, sokak dokusu orijinalde olduğu gibi kaldırım olarak yapılmış, boş olanlar

ve avlular yeşillikle değerlendirilmiş, birçok yerde osmanlı mimarisinin su öğeleri olan şadırvan ve çeşme kullanılmıştır.

Trgovke' de tek” sert kaba” görünümlü mağazalardı. Onların bir kısmı taştan bir kısmı tuğla- ahşaptı. Kapı ve pencere boşlukları, genelde küçük taş çerçevesi, çelik kapaklıydı. Strüktürü ise, sık yanyana sıralan ahşap kiriş ve bastırılmış topraktı. Bazen kubbeli, bazen svod ile örtülü olabiliyordu. Dükkanın yeri, döşeme ve iki dükkan bölme duvarı ahşap ouyordu. Kot farkı hiç bir zaman problem çıkartmazdı. Çünkü müşteri hiçbir zaman dükkana girmezdi, genelde, çepenk üzerinde oturarak alışverişini yapardı. Tüm dükkan yapısı ahşaptı. Çatı yapısı için de aynı malzeme kullanılıyordu. Dükkanların üst kattaki çalışma odalarının duvar yapısı ahşapken içi tuğla dolgu, dış taraf sıva ile kapatıp kireç sürülürdü. Çatı kaplaması kiremitti, ve sadece ek alanların hızlı bir şekilde yapılan, alan ihtiyaçlarının artmasıyla, üstü şindra kaplıydı.

Eski şekillerin restorasyonu için, doğru yol önceden kullanılan ve benzer malzemeler kullanmaktır. Yapının her hangi eleman açık veya kapalı -görülmemekte veya görülmemekte ise önceden malzemesi neydi - doğru olan- onu kullanmaktır. Ama kullanılan malzeme teknoloji gelişimi içinde; termo ve hidro izolasyon, serklaj vb. açıdan olmalıdır.

Çağdaş yaşamının ihtiyaçlara göre, restorasyon temel kriterleri.

-Tarihi gabariTLere saygıdır.

-Önceden kullanılan malzemenin kullanımınıdır; özellikle görülmekte olan elemanlarda.

-Çağdaş konforun ortaya konulması ve bugünkü, çağdaş ticaret şartlarına uygun olmasıdır.

-Çalışma biriminin dimensiyon açıdan büyümesi; iki veya üç dükkanın birleştirilmesi veya dükkan arkasındaki mağaza ile bütünleştirilmesidir.(96)

(96). “,C. Çeliç, R. Jadriç, H. Reciç, “ Restauracija I revitalizacija središnjeg dijela Sarajevske çaršije, Naše starine, Sarajevo 1972, s.145.

Bu şekilde daha önce 158 birim-dükkan- yerine 84 birim; bunun içinde 32 dükkan, 1 mağaza, ve bir mağazalı dükkan (Kolobara'ya bağlı olanlar) ve 44 dükkan, 6 mağazalı dükkan (Trgovke alanında) gerçekleştirdi. Üst katlarda da alan büyüdü, böylelikle 18 oda yerine 7 oda oldu. (97)

Cephe elemanı, çepenek, boyutu kapı genişliğinde kısaldı. Böylelikle müşterin mağazaya, dükkana giriş sağlanmış oldu. Bu eleman, öncedeki çarşıda rastlanmamaktaydı, fakat bugünkü ticaret şartlarına göre çok önemli eleman olarak kullanılmaktadır. Çepenek arkası cam yüzeyi oluşturdu. Fakat kışın kapatıp içi ısıtmaya yol açabilecek şekilde ve yazın tamamen açılacak şekilde şartıyla kullanımı olmalıdır. Böyle de cam yüzeyin ve çepenek açılışı ile çağdaş ihtiyaçlara göre kullanılan dükkanların görüntüsü tarihi görüntüye yakın olmasına sağlanmış olacak.

Çepenek, alt ahşap tahtayı dükkan içine uzatılırdı; yer, döşeme kodu sokak koduna inerek ulaşım sağlanmış olur ve yeterli aydınlatma yüzeyi kazandırılır. Restorasyon çalışmalarında, statik açıdan betonarme olarak oluşturulan birimlerin, dokuyu zedelenmemesi için ahşapla kaplanması, binanın gerekli alt yapıya kavuşturulması, cephelerdeki doluluk boşluk alanlarında esasa bağlı kalınması, iç ve dış mekan düzenlemelerine özgün aranması, Osmanlı mimarisinin temel prensiplerinden olan insan ölçeğine saygı, ve yapının özgün fonksiyonunu çağdaş mimari çerçeve içinde sürdürmesi, onun çarşı bütün içinde hem kitlesi hem çok yönlü fonksiyonu ile en ilginç yapı durumuna getirmektedir.

Sarayevo'daki Başçarşıya dükkan tipi. Typical Sarayevo çarşının çepenekli, mağazasız dükkan. Sadece arka duvarı dayanıklı malzeme - taş (mesela Kolobara han duvarıdır). Bölmeler ahşap tahtalar, döşeme, yer ve tavan da ahşaptır. Kodu ise sokak kodundan 50 cm yüksekti. Yeni getiren önerilere göre, bölme duvarlar çift ahşap tahta arası termoizolasyon bulunmaktadır.

(97). *Ibid*, s.144.

Cephedeki çepenek kapı genişliği için kısaldı. Yer gerekli hidro izolasyona sahip oldu ve sokak koduna indi. Çepenek sokak içine ahşap tahta ile içine uzanmış oldu ve onun altında radyatör gizlendi. Çatısı klasik olarak ahşam yapısı kiremit kaplıydı, dükkanın tavanı termoizolasyonlu tahta oldu.

Çepenekli ve mağazalı dükkan. Mağaza, dükkanla demir kapılı veya geniş kemerli bir boşlukla bağlandı. Çepenek tüm dükkan cephesinde devam etmekteydi- bir kapı genişliğinde kısalmıştır. Yer kaplaması ise taştır.

Arkası kubbeli mağazalı dükkan. Özellikleri bir önceki çepenekli ve mağazalı gibidir. Tek farkı; fonksiyonel kullanımı açıdan alan tümü olarak bırakılacak. (Arada bulunan duvarın rekonstruksiyona ihtiyacı olmayacak). Yer ayırımı- diferensiyasyon tavan konstruksiyon farkı ile sağlanmış olacak.

Üst katta çalışma odasına sahip olan dükkan. Dükkan mağazalı veya mağazasız olabilir; Diğer elemanlar, yapı özellikleri diğerlerin aynısıdır. Önemli olan dar, çok eğimli merdivenleri doğru oturtmaktır. Kattaki oda yapı özellikleri ise, ahşap strüktürü içinde tuğla; çatı ahşap, kiremit kaplıdır. Çepenek üstünde değişik ayrı olarak saçak bulunur.

Gazi Husrev Bey bedesteni, uzun plan sistemi (Bazilikal Sistem) ile çözülmüş, yan nefler dükkanlara ayrılırken, orta nef sirkülasyon alanı olarak bırakılmıştır. Cephe üzerindeki dükkan girişleri kemerli olarak yapılmıştır.

Restorasyonlarda, temel malzemeler olan taş, ahşap, kiremit kullanılmış statik açıdan betonarme geçilmesi gereken yerler malzemeyle kamufle edilerek, özgü dokunun zedelenmesi önlenmiştir. Yapının özgün karakterine uyularak yürütülen restorasyon çalışmaları üç aşamada gerçekleşmiştir.

- a. Planlama yapılırken binanın eski durumu gözününe alınarak, oranlara pencere kapı boşluk ve boyutlarına, bağlı kalınmasına dikkat edilmiştir,

- b. Çalışmalar, yapının modern konaklama, dinlenme ve eğlence fonksiyonlarını içeren, bir merkez olarak planlanması üzerinde yoğunlaşmıştır.
- c. Bu çalışmalarda, iç mekanların orijinaline uygun olarak düzenlenmesi ve avlunun yaşayan bir mekan durumuna getirilmesi amaçlanmıştır.

Moriça Han. Günümüzde yeni fonksiyonu kazanan Moriça han'dan zemin kata, geleneksel restoran, İran restoranı bar, pastane, kahve birimleri yerleştirilmiş, avlu yaz aylarında müzikli bir kafe larak değerlendirilmiş.Üst kata cepheye bakan odalar, otel odalarını dönüştürülmüş iç avluya bakan birimler birleştirilerek mekan büyütülmüş ve bu mekanlar, kahve, kafeteriya ve dinlenme salonları olarak değerlendirilmiştir.

Kullanılmış amacı kendinden daha önemli rol oynamış olan bu yapının, eski şehrin toplanma merkezi olma özelliğini günümüzde de kaybetmemiş olması, başarılı restorasyondan ve yeni kazandırılan fonksiyonların insana, insan ölçeğinde uygun olmasından kaynaklanmaktadır.

VIII. Sonuç

Mimarlık her kültürün ve her yaşama tarzın aynasıdır. Her yaşama tarzın da kendi stili vardır. Eski Sarayevو mimarisi, bahsedildiği gibi bazı yazılmayan kanular (örneğin komşu ögesi, manzaraya sahip olma, iç avlular arasındaki duvarda, komşuların birbirini rahat ziyaret edebilmesi için küçük “ kapıcık “ ların açılması vb.) içermektedir

Üç farklı fonksiyondan çıkan Sarayevو Orient mimarisinin temel şekilleri cumba, kubbe ve minaredir. Başka bir değişle küp, yarım daire ve silindirdir. Kubizmin temelleri de bu üç elemanın üzerinde kuruludur. Demek oluyor ki, Sarayevو Orient mimarisi modern mimarinin temelleri gibi geometrik elemanların ve hareketli doğanın zıt ilişkileri üzerinde oturmaktadır.

Eve üst katın çıkılması ile insan psikolojisinin bir sonucu olarak daha geniş ufuklar (manzara) arayışına girildi. Üst katta dışa doğru yapılan çıkıntı (cumba) ile daha geniş manzaraya sahip olundu. Cumbaları başlangıçta sadece maddi durumu yerinde olan zenginler yapabilmekteydi. Daha sonraları sarayevو mimarisinin bir sembolü haline gelen cumbalar herkes tarafından yapılmaya başlandı. Cumbalara genelde eğimlerde (yamaçlarda kurulu mahalle mimarisinde) rastlanırken, kubbeler ise kamusal yapıların en karakteristik elemanı olarak vadilerde (düzlük) ve çarşıda görölmektedir. Bu zonasyon ayırımı, Orient yaşamının kriterlerinden birini (mahallede yaşanır, çarşıda çalışılır) ortaya çıkarmaktadır. Bu Orient yaşama kriteri, çağdaş şehir planlama kriterlerinden biridir.

Sarayevو mimari yapıların tümü doğa, kamusal ve özel hayat gereksinimlerine bağlı olarak kapalı ve açık mekanlar olarak farklılık göstermektedir. Atriy gibi kapalı mekanlar özel hayatın, kamusalardan korunması amacıyla oluştu. Atriy, her tarafı kapalı doğadan ayrı mekanlardır. Atriyden farklı olan yarım kapalı mekanlar doğa ile mekansallaşmayı ve bunu yapı parçalarının “ hareketi “ ile yakalamaya çalıştıkları görölmektedir. Bu çalışmalar, mahallenin zig - zag kompozisyonlarında olduğu (plastik

meansal şekillendirme) gibi ev yaşama birimi ve şehir planlama konseptin temelinde rastlamaktadır.

Renesans evi, büyüklüğü ile zenginliği yansıtmaya isteginde ve simetrik mekan organizasyonundadır. Rönesans evinden farklı olarak Orient evi insan ihtiyacının bir sonucu olup gösterişten çok doğan ile uyumludur. Sarayevoyu Orient mimarisinin tümü iç avlu prensipleri üzerine kuruludur. Bütünüyle serbest ve açık mekanların oluşumu Batı, çağdaş şehir planlamasının ve mimarisinin ürünüdür.

Karşılaştırma yapılırsa, Orient mimarisinde (şehir planlamasında) yapılar genelde tek katlıyken, çağdaş mimaride çok katlı yapılar mevcuttur. Görülüyorki proporsyon ve oran değişikliği aşikardır. Orient atriyi tek katlı yapılarda iyi aydınlatılmış olarak kullanılırdı. 19. y.y.'da yapılan binaların avluların aydınlatmasız ve karanlık oluşu yapıların yüksekliğinden (çok katlı) kaynaklanmaktadır.

Geleneksel mimari elemanları (divanhana, cumba, kubbe vb.) geleneğin, iklim, manzaraya sahiplenme ve en önemlisi insan psikolojisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Orient insanı rasyonel strüktürlerin üreticidir. Batı insanından farklı olarak, onun yaratığı mekan kuvvetli doğal hissi kendi içinde taşımaktadır.

Topografi açıdan, Sarayevoyu mimarisi vadi ve tepe mimarisi olarak ikiye ayrılmaktadır. Vadide , yüksek ve çok katlı yapılar mevcutken, bundan farklı olarak, tepe yapıları toprak yapısına uyum sağlayan daha küçük ve az katlıdır. Bizim işimiz insan modülünü (gereksinimler, yaşama tarzı, dünyaya bakışının ne olduğunu) öğrenmemizi gerektirir:.

Bütün bunların sonucu olarak tamamen farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan, geleneksel; her şeyin fiziksel ve ruhsal olarak yakılması gerektiğini savunanlar bulunurken diğer taraftan da tarihi mimarinin eksiksiz bir bütün olarak restorasyonunu savunan görüşler ortaya atılmıştır. Belli ki bu iki görüşün ortak çözümü, geleneksel

mimarinin doğru olan kriterlerine gore; gelecek ağdağ perspektifleri goz onune alarak yapmak doğru olur. Farklı aktivitelerin ve kulturlerin mimari stillerinin kaliteli kriterleri ele alınıp devamlılığı, ağdağ insan yağamının gereksinimleri de dikkate alınarak sağlanmalıdır.

Kaynaklar

- Ayverdi, Avrupa' da Osmanlı mimari eserleri, Yugoslavya. Kitap III, İstanbul 1981.
- Beçirbegović M., " Prosvjetni objekti islamske arhitekture " , POF XX - XXI / 1970 - 71, Orientalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1974.
- Beçirbegović M., " Urbanizacija I prosvjetni objekti u bosanskom ejaletu..." POF, 41 / 1991, Orientalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1991.
- Bejtić A., " Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni I Hercegovini " , POF III - IV / 1952 -53, Orientalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1953.
- Čelić Dz., Jadrić R, Recić H, " Restauracija I Revitalizacija središnjeg dijela Sarajevske čaršije " , Naše starine XIII, Sarajevo 1972
- Čelić Dz., Grabrijan I sarajevo, Muzej grada sarajeva, Prilozi III / 3. Sarajevo 1970.
- Grabrijan G., J. Neidhart, Arhitektura Bosne I put u savremeno, Drzavna zalozba Slovenije, Ljubljana, 1957.
- Grabrijan D., The Bosnian Oriental Architecture in Sarajevo, Univerzum Ljubljana, Ljubljana, 1984.
- Kreševljaković H., Esnafi I obrti u BiH, Izabrana djela / knjiga II, Veselin Masleša, Sarajevo 1991.
- Kreševljaković H., Banje, vodovodi, hanovi I karavansaraji..., Izabrana djela / knjiga III, Veselin Masleša, Sarajevo 1991.

- Hadrović A., Gradska kuća orijentalnog tipa u Bosni i Hercegovini, Avicena, Sarajevo 1993.
- A. Hanciç, " XVI. Yüzyılinda Bosna' da Osmanlı şehirlerin oluşumuna bir bakış ", Bosna - Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1922
- İbrahim M., " Gazi Hüsrev Bey külliyesi ve Bosna Hersekteki son durumu ", X. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar genel müdürlüğü yayınları, Ankara 1933.
- Paşić A., İslamic architecture in Bosnia and Hercegovina. İRCİCA, İstanbul 1994.
- Reciç H., Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini. Veselin Masleša, Sarajevo 1983.
- Spasojević B., Arhitektura stanbenih palata Austrougarskog perioda u Sarajevu, Svjetlost, Sarajevo 1988.
- Şabanoviç H., " Bosanski Divan ", POF XVIII - XIX / 1968 - 69, Orjentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1973.
- Şabanoviç H., " Dvije najstarije vakufname u bosni ", POF II / 1951, Orjentalni institut u Sarajevu, Ştamparski zavod " Veselin Masleša ", Sarajevo 1952.
- Zlatar B, Zlatno doba Sarajeva, Svjetlost, Sarajevo 1996.
- Şahin İ., " Osmanlı döneminde Sarayova" nın kuruluşu ve yükselişi (1555 - 1562) ", Bosna - Hersek, Türk dünyası araştırmaları vakfı, İstanbul 1922.
- Regulacioni plan sanacije, konzervacije, restauracije I revitalizacije Sarajevske çarşije, Skupština grada Sarajevo, 1975.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi 23 Nisan 1770

Doğum yeri Rojaye / Yugoslavya

Eğitim 1993 - 1996 Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

